

TOEKOMSTVERWACHTING VOOR DE KERK VAN CHRISTUS

**DE VISIE VAN NEDERLANDSE THEOLOGEN OVER
DE ONVERVULDE PROFETIE**

6^e deel in de serie: Onvervulde Profetie

DOOR

WILLEM WESTERBEKE

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2011**

INHOUD

VOORWOORD

1. WAT IS HET CHILIASME?

- (1) Bijbels Chiliasme ten onrechte veroordeeld
- (2) Begripsverwarring en begripsvervaging

2. DE ONTWIKKELING VAN HET CHILIASME IN TIJDSVOLGORDE

1. *Het chiliasme in de eerste eeuwen na Christus tot en met Augustinus*
2. *Het chiliasme in de Middeleeuwen*
3. *Het chiliasme in de tijd van de Reformatie*
4. *Het chiliasme bij theologen van de Nadere Reformatie*
5. *Het chiliasme in de negentiende eeuw*
6. *De lijn van het pre-millennialisme en post-millennialisme*

3. CHILIASME BIJ VOETIUS EN COCCEJUS

1. Gisbertus Voetius (1589-1676)
2. Joh. Coccejus (1603-1669)

4. THEOLOGEN VOORAFGAAND AAN DE STATENVERTALERS

1. Geloofsverwachting van oude kerkvaders
2. Overzicht van diverse meningen
3. Johannes Piscator, Andreas van Habermeld, Johannes Heinrich Alsted
4. Reformatoren en theologen van de Nadere Reformatie
 - a. Wolfgang Musculus
 - b. Martin Bucer
 - c. Franciscus Junius
 - d. Jean Taffin
 - e. Johann Heinrich Alsted
 - f. Daniël van Laren
 - g. Godefridus Udemans
 - h. Willem Teelinck
 - i. Eeuwout Teelinck

5. STATENVERTALERS OVER DE TOEKOMSTVERWACHTING (ca. 1630)

- (1) *Laat de kanttekeningen ruimte voor een volksbekering van Israël?*
- (2) *Tijdsvolgorde in de Openbaring*
- (3) *In welk jaar plaatsten de Kanttekenaars de opkomst van de Antichrist?*
- (4) *De val van de antichrist volgens de kanttekening*
- (5) *Hoe dachten zij over de toekomstige heerlijke kerkstaat?*
- (6) *Welke literaire bronnen gebruikten de Statenvertalers?*

6. THEOLOGEN NA DE DORDTSE SYNODE

1. Gisbertus Voetius
2. Johannes Hoornbeeck
3. Andreas Essenius
4. Jodocus van Lodensteyn
5. Jac. Koelman
6. Henricus van Wesel

7. Hermannus Witsius
8. Melchior, en Jacobus, en Kornelis Gentman LEYDEKKER
9. C. Vitringa
10. Joh. D' Outrein
11. F. A. Lampe
12. A. Francken
13. Johannes á Marck
14. Abraham Hellenboek
15. Salomon van Til
16. Arnoldus Landreben
17. Petrus van Hoeke
18. Johannes Bierman
19. Hendrik van Lis
20. Mattheus Gargon
21. A. Driessen
22. Johannes Groenewegen
23. Joh. Plevier
24. Justus Vermeer
25. Albertus Voget
26. Petrus Curtenius
27. Joachim Mobachius
28. Johannes Verschuur
29. Arn. Rotterdam
30. Dr. A. Comrie
31. Jac. Van Ostade
32. Wilhelmus Themmen,
33. J. H. Schacht
34. Christiaan Salomon Duijsch
35. Fr. Ragstat a Weille.

7. SLOTBESCHOUWING; W. Á BRAKEL EN TH. VAN DER GROE

1. W. á Brakel
2. Th. van der Groe

EPILOOG

LITERATUURLIJST

VOORWOORD

Deze brochure over de *toekomstverwachting* heeft een reden en een doel. In dit jaar kreeg ik zitting in het *Comité herleving gebed voor Israël*. Dit stimuleerde mijn onderzoek naar de diversiteit in de visie van de Nederlandse theologen over dit onderwerp. Mijn voorgaande publicaties zijn nu al zo'n 20 jaar geleden geschreven. Ik heb mij daarin voornamelijk toegelegd om de Puriteinen te citeren. De bouwstenen voor deze nieuwe brochure lagen al klaar. Nu komen de Nederlanders aan het woord vanaf de Reformatie tot Th. van der Groe. De selectie is zoveel mogelijk onpartijdig, maar eigen voorkeur speelt op de achtergrond mee. Ik poogde wel hun letterlijke woorden in wat aangepaste spelling door te geven. De toekomstige bekering van het Jodendom is buiten beschouwing gelaten, behalve als deze regelrecht betrekking heeft op de bloeistaat van de Kerk. Er zijn genoeg boeken over hun bekering gepubliceerd.

Over de voorgaande publicaties heeft een hevige storm gewoed, maar het is gevolgd met een sterkere overtuiging, dat Gods Woord de Waarheid is en niets dan waarheid. De kerninhoud blijft zo vast als een rots in de branding. Alle eigen uitleg en visie, alle verdraaiing en verwarring lost zich te zijner tijd op. Gods Geest leert ons om onze eigen dwaasheid in te zien en te erkennen. En de tijd leert ons waarin wij gefaald hebben. Maar Gods Woord houdt stand in eeuwigheid en zal geen duimbreed wijken.

De grote vraag blijft: *wie geeft ons de juiste uitleg van de Heilige Schrift?*

Ieder weet dat het de Heilige Geest is, Die Christus van de hemel heeft gezonden om ons in de waarheid in te leiden. “Nog vele dingen heb Ik u te zeggen, doch gij kunt die nu niet dragen. Maar wanneer Die zal gekomen zijn, namelijk de Geest der waarheid, Hij zal u in al de waarheid leiden; want Hij zal van Zichzelf niet spreken, maar zo wat Hij zal gehoord hebben, zal Hij spreken en de toekomstige dingen zal Hij u verkondigen.” Johannes 6: 12, 13.

De volgende vraag is dan: ‘wat moeten wij doen indien een aantal theologen, die door de Heere onderwezen zijn, verschillende, ja tegenstrijdige uitleg geven; of indien kerkelijke uitspraken elkaar tegenspreken?’

Paulus geeft ons een duidelijke richtlijn in 1 Korinthe 14: 26 - 33. “Wanneer gij samenkomt, een iegelijk van u, heeft hij een Psalm, heeft hij een leer, heeft hij een vreemde taal, heeft hij een openbaring, heeft hij een uitlegging: laat alle dingen geschieden tot stichting. En dat twee of drie profeten spreken, en dat de anderen oordelen. ... En de geesten der profeten zijn de profeten onderworpen.” Het verklaren en uitleggen van de Heilige Schrift wordt in het Nieuwe Testament meerdere keren *profeteren* genoemd. Paulus zegt, *dat de geesten der profeten aan elkaar onderworpen zijn*. Hij weert daarmee eigengeestdrijverij zo ver mogelijk af.

Er zijn zaken die de rechtvaardiging door het geloof in Christus niet betreffen. In zulke zaken mogen wij onze overtuiging voor onszelf houden, en overtuiging van anderen niet veroordelen. Paulus zegt in Romeinen 14 onder meer: “Hebt gij geloof? Het dat bij uzelfen voor God. Zalig is hij, die zichzelf niet oordeelt in hetgeen hij voor goed houdt.” Dus elkaar een beetje ruimte geven en verdragen kan volgens Paulus geen kwaad. De waarheid is evenals een muntstuk; die heeft twee kanten. En op de rand van de gulden stond vroeger het belangrijkste: *God zij met ons*.

Wellicht geldt het persoonlijk aspect ook van sommige onderwerpen in de toekomstverwachting. Niet van alle beloften. Want de bekering van Israël, van het Jodendom, is net zo helder in de Schrift beschreven als de algemene opstanding der doden ten laatsten dage. En dat hun bekering nieuw leven zal geven uit de dood in de Christelijke Kerk, verzekert Paulus ons op grond van de Heilige Schrift, Romeinen 11, waar hij zich beroept op Jesaja 59 en 60 en op Jeremia 31-33. Deze hoofdstukken

vormen één geheel in de Hebreeuwse Bijbel. Het staat ons niet vrij dit te geloven of te verwerpen.

Maar de overige delen van de profetie behoren tot het *persoonlijk* geloof. En als wij een levend geloof mogen hebben, zowel voor onszelf als voor anderen, hetzij voor hen die leven of voor hen die nog geboren zullen worden, zullen we dat graag aan anderen meedelen. Goede tijding verbreiden we graag tot bemoediging van elkaar. Daarop zijn ook weer uitzonderingen. Paulus was opgetrokken tot in de derde hemel, maar hij hield die openbaring 14 jaar voor zichzelf; 2 Korinthe 12. Persoonlijke openbaringen of onderwijs van de Heilige Geest zijn nooit een stelregel voor iemand anders. Ieder die God vreest heeft persoonlijke ervaringen die de Heilige Geest leert. Gods Geest heeft en onderhoudt een gemakkelijke toegang tot onze menselijke geest indien wij in Christus zijn. Hij doet dat middellijk of onmiddellijk. Een van de *reden* van het publiceren van deze brochure is hiermee vertolkt. Nu volgt het *doel*.

De Heere heeft met alles en iedereen een doel. Wij hebben dat ook. Als wij het met Gods doel eens worden dan werkt dat een zalige vrucht uit in onze ziel. Als wij de eerste drie beden mogen beoefenen: *Onze Vader, Uw Naam worde geheiligd; Uw Koninkrijk kome; Uw wil geschiede gelijk in de hemel alzo ook op de aarde*, hebben wij een hemel op aarde. Als wij verlegen zijn met een tekst in de Bijbel - wat heel dikwijls voorkomt - moeten we net eender doen als de Sadduceeën. Die gingen met hun vraagstelling naar Jezus toe. Jezus hoorde hun vraag over de opstanding en antwoordde: *gij dwaalt, niet wetende de Schrift, noch de kracht Gods*. Vervolgens zegt Hij: *“Die waardig zullen geacht zijn die eeuw te verwerven en de opstanding uit de doden, zullen noch trouwen, noch ten huwelijk uitgegeven worden. Want zij kunnen niet meer sterven, want ze zijn de engelen gelijk, en zij zijn kinderen Gods, daar zij kinderen der opstanding zijn.”* Maar of de Sadduceeën er vatbaar voor waren is de grote vraag. Want Lukas zegt: ‘en zij durfden Hem niet meer iets vragen’. Zie Lukas 20 vers 27-40. Wij moeten door Gods Geest ook vatbaar gemaakt worden voor hemels onderwijs.

Als Jezus zegt *dat zij kinderen Gods, kinderen der opstanding zijn*; en als daar geloof in mee komt, ... is er dan een dierbaarder zaak te bedenken dan deze woorden van Jezus te mogen omhelzen en daarmee als met een reisstaf de pelgrimsreis te vervolgen?

*Die hoop moet al ons leed verzachten
Komt reisgenoten, 't hoofd omhoog.
Voor hen die 't heil des Heeren wachten
Zijn bergen vlak en zeeën droog. Enz.*

Nu, als de reactie op het lezen van deze - soms wat eentonige - citaten mag zijn om van de Heere Zijn onderwijs af te smeken, dan is Hij gewillig om ons te leren, naar de maat zoals het Hem behaagt. Natuurlijk, alles is hier ten dele. Van al die heerlijke verborgenheden die in de Heilige Schrift opgesloten liggen, zien we slechts een uiterst klein stipje. Alles wat na de Opstanding volgt is ons onbekend. Want Johannes zegt: *het is nog niet geopenbaard wat wij zijn zullen*.

Geliefde lezer, lees met oordeel en doe uw voordeel. Als wij geloven in Hem, Die de Opstanding en het Leven is, zult u in uw diepe kruiswegen een lijdende Borg gelijkvormig mogen worden. Om dan eens *kinderen der Opstanding* te mogen zijn, zoals David zegt: ‘Ik zal verzadigd worden met Uw Beeld, als ik zal opwaken.’

Middelburg, 9 augustus 2011, 2598 jaar na de Verwoesting van de Tempel te Jeruzalem in 587 v.Chr.; in hoop op geestelijke herbouw. Willem Westerbeke

1. WAT IS HET CHILIASME?

(1) Bijbels Chiliasme ten onrechte veroordeeld

Chiliasme heeft in de Kerkgeschiedenis een negatieve klank gekregen. Bijna alle schrijvers die positief over Openbaring 20 hebben geschreven, verklaren met nadruk dat zij geen ‘chiliast’ willen genoemd worden. Als iemand het stempel *chiliast* kreeg opgedrukt werd men vroeger beschouwd als een ketter. Als men nu het etiket *chiliast* krijgt opgeplakt denkt men aan een dwaalgeest, iemand met een oppervlakkig geloof, een overdreven of bevlogen optimist, of iemand die niet thuishoort in de bevindelijke kringen. En als hij er wel bij behoort, dan wordt hij beoordeeld als iemand die besmet is met sektarische gevoelens, die men zoveel mogelijk moet vermijden. Die gevoelens moet men bestrijden en de persoon mijden.

“De leer van het chiliasme is niet verkeerd, hoe gehaat de Naam der Chiliasten voor dezen ook onder ons geweest is. Door Cerinthus is deze leer weliswaar in een kwaad daglicht komen te staan, maar dat had te maken met diens ongerijmde fabelen en verwarde gevoelens, waardoor de hoop op de duizendjarige regering van Christus op aarde verduisterd is.” Deze uitspraak komt voor bij F.A. Lampe, *Genadeverbond* deel IV, bladzij 799. Bron: *Gans Israël*, door doctor W. van Campen, deel II, Boekencentrum, Zoetermeer, 2016.

Wie is chiliast? Wie is toch de aanstichter van zulke denkbeelden? De eerste Chiliast in de Bijbelse zin van het woord, is niemand minder dan de aanbiddelijke Zoon van God. De Heere Jezus Christus zond Zijn engel naar Johannes op Padmos, die voor het eerst het *Nieuw Testamentisch* denkbeeld van chiliasme leerde. Zie Openbaring 20: 2, en vervolgens. *En hij greep de draak, de oude slang, welke is de duivel en satanas. En bond hem duizend jaren; en wierp hem in de afgrond, en sloot hem daarin, en verzegelde dien boven hem, opdat hij de volken niet meer verleiden zou, totdat de duizend jaren zouden geëindigd zijn. En daarna moet hij een kleinen tijd ontbonden worden. En ik zag tronen, en zij zaten op dezelve; en het oordeel werd hun gegeven; en ik zag de zielen dergenen, die onthoofd waren om de getuigenis van Jezus, en om het Woord Gods, en die het beest, en deszelfs beeld niet aangebeden hadden, en die het merkteken niet ontvangen hadden aan hun voorhoofd en aan hun hand; en zij leefden en heersten als koningen met Christus, de duizend jaren.* Enz.

Chiliasme is afgeleid van het Griekse woord Χίλιοι ‘chilioi’, dat 1000 betekent. Het woord komt in deze paar teksten 6 keer voor. Dat is uniek in de Schrift. Chiliasme is eigenlijk *de leer van een duizendjarig rijk*; een chiliast is iemand die in het duizendjarig rijk geloofd. In het Latijn spreekt men van *het millennium*, de Latijnse naam voor het duizendjarig rijk. Er is dus tussen beide benamingen geen verschil, maar men geeft er in de literatuur in de loop der eeuwen een verschillende uitleg aan. Daarmee komen we tot de kern van het probleem: wat werd er met *chiliasme* bedoeld in de loop van de tijd en wat wordt er nu mee bedoeld?

De Bijbeltekst is zo helder als glas, maar wij zijn geestelijk blind. Wij zijn geneigd om letterlijk te denken, waar we geestelijk moeten zijn en net andersom. En soms leert de Heere ons door Zijn Woord zowel een letterlijke betekenis als een geestelijke.

Mensen die dus het getal 1000 in Openbaring 20 *letterlijk* opvatten zijn in feite chiliasten. Veel van de oude Kerkvaders, onze kantenakenaars, en tal van theologen in de Kerk van Christus ná de reformatietijd vatten de 1000 jaar letterlijk op als een tijdperk na de Hemelvaart van Christus. Het grote verschil is echter, dat de meesten zeggen dat dit tijdperk al (gedeeltelijk) voorbij is en de anderen leren dat het nog moet

komen.

Wat de verdere invulling van deze profetie betreft, de Persoonlijke wederkomst van de Heere Jezus op aarde, óf Zijn geestelijke komst door een overvloedige uitstorting van Zijn Geest; het opstaan van de martelaren, (en mogelijk ook anderen die getuigen zijn van Christus) om mét Christus lichamelijk op aarde te regeren, ofwel met Hem in de hemel te regeren, óf dat de martelaren geestelijk opstaan zodat hun getuigenis zal herleven, enz.; de plaats van Israël hierin, hetzij letterlijk in hun land of geestelijk in de Kerk; en de welvaart van de Kerk, alleen in geestelijk opzicht, óf ook in het staatkundig leven, ... daarin is onder de gelovigen een heel groot verschil.

De bedoeling is om deze verschillen en de overeenkomsten over die zaken in deze brochure toe te lichten. De beschrijving van de oude theologen over Israël, over de letterlijke terugkeer of geestelijke opstanding en de leer van de Antichrist, blijven zoveel mogelijk buiten beschouwing. Behalve als de bekering van Israël regelrecht gekoppeld wordt aan de bloeistaat van de kerk.

Ik wil alleen nog één persoonlijke opmerking plaatsen. Is het zo'n grote zonde als men een invulling geeft aan de woorden van Jezus, zoals de oude schrijvers gedaan hebben die de 1000 jaar nog toekomstig achten? Men heeft achting voor hen die de 1000 jaar berekenen vanaf de tijd van Jezus'hemelvaart, of vanaf Constantijn de Grote, (ca. 313) maar waarom lachen sommigen met hen, die evenals á Brakel en Van der Groe die 1000 jaar nog verwachten? Mensen die in hun opvattingen van het duizendjarig rijk extreem zijn, of die er een zinnelijke inhoud aan geven, *moet men mijden als de verderfelijke pest*. Zo luidt een commentaar van een schrijver in een Christelijk periodiek blad.¹ Moet men de visie van Vader Brakel ook mijden?

Persoonlijk wil ik het in geen geval voor de overdreven toekomstvisie van een bepaald soort opnemen. Maar het is schrijnend dat, als iemand een verwrongen beeld van Openbaring 20 heeft, zó'n zwart stempel krijgt opgedrukt als *de verderfelijke pest*. Terwijl andere voortwoekerende zonden in het kerkelijk leven worden getolereerd en goedgepraat. Denk maar alleen aan de vreselijke roddel en valse veroordeling, de zonde tegen het 9^e gebod waar het kerkelijk leven – met diepe smart geschreven – aan kapot gaat. Waarom trekt men niet liever ten strijde tegen Reus Ongeloof, die de onvervulde beloften liefst wil gevangen nemen om hen te doden; zoals *Christen* en zijn vriend *Hoop* overkwamen op hun Pelgrimsreis?

Is het zó beledigend voor Christus, dat men Zijn woord opvat zoals het geschreven is in de chronologische volgorde van het Openbaringsboek; namelijk dat Openbaring 19 en 20 één geheel vormen ná de voorgaande gezichten en openbaringen?

Lijdt de kerk zoveel schade als men gelooft in een toekomstige bloeitijd op aarde? Krijgt de zorgeloosheid zoveel voordeel, als men bidt en smeekt om de vervulling van de onvervulde profetie: *Uw Koninkrijk kome?*

Is het zo schadelijk als men leert dat de eerste opstanding van de martelaren óók naar het lichaam zijn zal, - zoals ook de tweede opstanding trouwens is - om met Christus

¹ In "TERDEGE" van 19 december 1990 stond een artikel van X met de titel: 'nuchter blijven bij drie nullen jaartal'.

De wereld bestaat nu bijna 6000 jaar, is het niet? Duizend jaren zijn bij de Heere toch als één dag? De zesde dag van de wereldweek is nu dus nagenoeg voorbij. Dan breekt de zevende dag aan, de zevende sabbat, het duizendjarig rijk. Ze zijn zo verleidelijk, deze fantasieën. Ze dreigen ook ons opgewonden te maken bij de gedachte aan het drie nullen jaartal. Ze zullen ook ingang vinden in de Reformatorische hoek. Mijdt ze als de verderfelijke pest.

te regeren in de hemelse heerlijkheid? Dat wil zeggen, dat zij kennis krijgen van Zijn bestuur op aarde en ermee instemmen en zich erover verblijden?

Er is geen Bijbelse reden om de letterlijke betekenis los te laten en deze voorzegging uitsluitend te vergeestelijken. Een Godzalig man als Eeuwoud Teelinck en veel anderen geloofden in de letterlijk vervulling; is hij er ooit over veroordeeld als onrechtzinnig? Hij werd wel bekritiseerd. En zou dan de Gemeente van Jezus Christus deze geloofszaken kerkelijk veroordelen? Wil men dan Zijn toekomstige kroon van het gezegend Hoofd aftrekken?

En wat de Persoonlijke komst van Christus betreft om lichamelijk op deze aarde te regeren, deze visie vinden we wel bij de oude Kerkvaders en bij een aantal Puriteinse schrijvers, maar onder de Nederlandse schrijvers was deze overtuiging zeldzaam. Van Haberfeld en Van der Groe zijn enkele voorbeelden hiervan.

De mening dat Christus Zich op een bijzondere *zichtbare* wijze zal openbaren aan het Joodse volk, zoals Hij ook bij Paulus deed bij zijn bekering, maar Zich daarna in de hemel terugtrok, vinden we terug bij Eeuwoud Teelinck en anderen.

Piscator en anderen leerden dat de opgestane martelaren vanuit de hemel met Christus deel zullen nemen in Zijn regering. Dat wil zeggen, Zijn bestuur toejuichen, zoals in Openb. 16: 5. *Gij zijt rechtvaardig Heere, Die is en Die was en Die zijn zal.* Alsted en meerderen leerden dat de opgestane martelaren op aarde zouden blijven.

We mogen ervan zeggen wat Paulus zegt in en andere zaak: *Hebt gij geloof? Hebt dat voor uzelfen bij God.* Rom. 14:22. *Een ieder zij in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd.*

(2) Begripsverwarring en begripsvervaging

Om het begrip *chiliasme* te verduidelijken volgt hieronder een verkorte passage uit een boek van Ds. C.J. Meeuse. *Toekomstverwachting van de Nadere Reformatie in het licht van haar tijd. Een onderzoek naar de verhouding tussen het zeventiende-eeuwse chiliasme en de toekomstverwachting van de Nadere Reformatie, met name bij Jacobus Koelman*. Kampen 1990.

“Hoewel er eensgezindheid schijnt te bestaan in de beoordeling van de toekomstverwachting van verschillende voormannen van de Nadere Reformatie, daar zij, die een bloeitijd voor de kerk en een heilrijke periode voor Israël verwachtten, nagenoeg eenstemmig met „chiliastisch“ worden bestempeld, bij nader onderzoek blijkt er toch ook bij die beoordeling nogal wat verschil te bestaan in wat men onder „chiliasme“ verstaat. Als twee mensen hetzelfde zeggen, bedoelen ze nog niet altijd hetzelfde; ieder geeft zijn begrippen soms een eigen inhoud. Dit nu is ook met het woord „chiliasme“ en met de daarvan afgeleide woorden het geval. Gaan we in verband met ons onderwerp slechts de hierboven genoemde schrijvers na, dan levert dit het volgende overzicht op:

Hoekstra noemt als de twee grondlijnen van het chiliasme: a. dat men een overgang tijdperk verwacht, een vrederijk, als overgang naar een toekomstige bedeling; b. dat men het zwaartepunt van Gods welbehagen legt bij de Joden en dus op de „uiterlijke besnijdenis“, bij hen, die vleeselijk van Abraham afstammen. Vervolgens noemt hij ook de dubbele opstanding als een leerpunt van de meeste chiliasten: men stelt een eerste opstanding van martelaren en andere vromen aan het begin van de duizend jaren, en aan het einde, dus na de eindtijd de algemene opstanding. Hoekstra maakt in zijn historisch gedeelte onderscheid tussen het „grovere of meer geaccentueerde chiliasme“ en het chiliasme in een mildere vorm; hij spreekt ook wel van gematigd chiliasme. Zijn spraakgebruik wijst dan echter naar een gradueel, niet naar een essentieel verschil.

Hylkema, die het chiliasme bij de buitenkerkelijke ‘reformateurs’ tekent, noemt als eerste kenmerk, dat ze hun tijd zagen als een slotperiode van een voorafgaande ontwikkeling. Zij waren de laatste predikers voor een komende nieuwe tijd. Spoedig zou het licht doorbreken; daarbij zouden „vrede, waarheid, gerechtigheid heersen op aarde; eerlang zou de wereld juichen: het oude is voorbijgegaan, zie, het is alles nieuw geworden.” Hylkema stelt, dat de ‘reformateurs’ waarschijnlijk niet dachten aan een komst van Christus aan het begin van de duizend jaren van het vrederijk, tenminste niet als een ‘lichamelijken en zienlijken Christus, maar aan den onzienlijken Christus-Geest, die, nederdalende in de harten der mensen de vernieuwing aller dingen, de Reformatie, het duizendjarig rijk zou tot stand brengen’.

Eén van de woordvoerders uit hun kringen, Alhart de Raedt, tekent het echter wel uitdrukkelijk als het begin van een heerlijk Koninkrijk, dat Christus zou aanvaarden, waarbij de ware gemeente Christi - hij bedoelde de reformateurs - van alle wederwaardigheden verlost zou worden en met Christus de grootste heerlijkheid zou genieten; daartoe zou Hij uit de hemel in hun harten weerkeren.

Edelkoort stelt voorop, dat het chiliasme een tweevoudige wederkomst van Christus leert. Bij de eerste zal de satan gebonden worden, worden de gelovigen opgewekt en begint de heerschappij van de gemeente in Palestina die duizend jaar zal duren. Op de tweede plaats stelt hij de bekering van Israël en de terugkeer van de Joden naar Palestina. Hier laat hij ruimte voor de wijze waarop, waarover men verschillend denkt. De wijze waarop Christus zal heersen ziet men meestal als zichtbaar, op de echte troon van David, aldus Edelkoort. Toch heeft hij ook oog voor wat hij noemt een

„geestelijk chiliasme“; dat leert slechts één wederkomst, hoewel ook hier de voorspellingen verschillen. Hij tekent hierbij aan, dat de geestelijke voorstellingen het telkens weer tegen de zinnelijke moeten afleggen.

Ook **K. Dijk** noemt als eerste grondgedachte van het chiliasme, dat men, naar aanleiding van Openbaring 20 tweeërlei wederkomst en tweeërlei opstanding leert. Na een tweede hemelvaart meent men, zal op aarde een bange eindstrijd aanbreken, die eindigt in het oordeel bij Christus' tweede wederkomst op de wolken. Hiermee verbonden verwacht men het herstel van de Joodse staat in Palestina; aldus Dijk. Hij heeft oog voor allerlei verschil van opvattingen, maar meent, dat hun eenheid bestaat in een gemeenschappelijk geloof in een duizendjarige Christusregering, een vrede-rijk, dat aan twee zijden begrensd is: aan het begin is daar de eerste opstanding der gelovigen en aan het einde de ondergang der wereld. Maar als hij de geschiedenis van het chiliasme beschrijft, gebruikt hij duidelijk een ruimer begrip dan hijzelf omschreven had, waardoor hij verschillende mannen van de Nadere Reformatie als 'chiliast' te boek stelt, die toch aan de door hem zelf genoemde criteria niet voldoen!

In het synoderapport van de commissie **Van der Schuit** worden als voornaamste criteria voor chiliasme genoemd: a. Men leert tweeërlei wederkomst, één voor en één na het duizendjarig rijk. b. Men leert tweeërlei opstanding. c. Men leert een duizendjarig vrede-rijk; het hemels Sion bloeit op aarde. d. Men meent dat de satan dan uitgeschakeld is. e. Israël wordt massaal bekeerd. Men stelt echter nadrukkelijk, dat men het Jodenvraagstuk niet wil zien „als te behoren tot een wezenlijk bestanddeel van het Chiliasme“, omdat Israël ook hersteld zou kunnen worden zonder een duizendjarig rijk. (Rapp. Comm. Van der Schuit)

C.J. Buijs, die zelf vanuit chiliastisch standpunt zegt te schrijven, noemt als voornaamste kenmerken van het chiliasme, dat men gelooft in een geheel toekomstig duizendjarig rijk. Het zal beginnen bij de ondergang van de Antichrist en de bekering van de Joden en eindigen bij het laatste oordeel.² De satan zal gebonden zijn en het evangelie over de hele wereld - geveinsd of van harte - aanvaard. Er is veel inwendige genade en de godsdienst zal geestelijker zijn dan ooit. Ook zal er grote uiterlijke welvaart zijn. Israël zal de eerste zijn in het verbreiden van de religie en Christus zal vanuit de hemel door de heiligen regeren. Daarbij zal de kerk als instituut afgedaan hebben. Hij noemt deze leer een gematigd, of post-chiliasme en verwerpt het grof chiliasme of pré-chiliasme, en ook het a-chiliasme. (...)

Zo blijkt het onmogelijk te zijn om op deze wijze tot een vaste begripsomschrijving te komen. Alle onderdelen van de chiliastische toekomstverwachting blijken verschillend uitgelegd te worden: het getal duizend moet al of niet letterlijk genomen worden, Christus komt voor of na de duizend jaren; de eerste wederkomst is wel of niet zichtbaar, Hij blijft al of niet op aarde, de opgestane martelaren gaan naar de hemel of blijven op aarde, Israël zal wel of niet de eerste plaats krijgen en weerkeren naar Palestina, Jeruzalem zal wel of niet de hoofdstad zijn van het vrede-rijk, de tempeldienst wordt wel of niet hersteld, er zal wel of geen zinnelijk genieten zijn, wel of geen plaats voor bijvoorbeeld het huwelijk, de stoffelijke orde zal wel of niet opgeheven zijn, zonde en dood blijven of zijn uitgebannen, de heerlijkheid is er voor allen of alleen voor de aanhangers van een bepaalde groep of secte.” (...) Einde citaat.

² Zijn waardevol boek *Israëls aanneming het leven uit de doden*, heeft een behoorlijk aantal mensen de ogen geopend voor de onvervulde beloften. Buijs citeert - met instemming - de uitleg van Jon. Edwards, die het post-chiliasmisch standpunt verdedigde en de afval ná het 1000-jarig rijk. Blz. 192.

2. DE ONTWIKKELING VAN HET CHILIASME IN TIJDSVOLGORDE

Om een **chronologisch inzicht** te krijgen in de diversiteit van opvattingen over het duizendjarig rijk, volgt hieronder een samenvatting van een hoofdstuk uit de leerzame studie van Hendrik Rijk **van de Kamp, Israël in Openbaring**. Academisch proefschrift. Uitgave J.H. Jok, Kampen, 1990. Hoofdstuk: ***De lijn van het chiliasme als geheel***, blz. 41 ev.

Van de Kamp gebruikt het woord *chiliasme* om aan te tonen wat de toekomstvisie was van de diverse auteurs. Wij moeten er echter op bedacht zijn, dat de auteurs zich ver distantiëren van het stempel *chiliast* te dragen. Met klem wezen ze dit af, om reden men dan door de gewone man op één lijn geworpen werd met ketters, extreme wederdopers - niet de gematigden – revolutionaire geesten en vrijzinnigen.

“1. ***Het chiliasme in de eerste eeuwen na Christus tot en met Augustinus***

Het chiliasme als verwachting van een duizendjarig vrederijk op aarde, dat voorafgaat aan de voltooiing van alle dingen, komt reeds in de begintijd van de christelijke kerk voor. De oorsprong van deze verwachting wordt veelal gezocht in de Joodse apocalyptiek: 4 Ezra 7, 28 spreekt over een toekomstig tijdvak van vierhonderd jaar (vgl. ook de Syrische Apocalyps van Baruch 40, 3). Oudtestamentische profetieën over een toekomstig Messiaans vrederijk zijn in het latere Jodendom uitgebouwd tot een bepaald verwachtingspatroon. Het hoe daarvan kunnen we nu verder daar laten. 4 Ezra en Baruch markeren het moment dat de Messiaanse eeuw en de tijd na het laatste oordeel van elkaar werden gescheiden. Verder valt hier op te merken, dat deze Messiaanse eeuw getekend wordt als een tijdperk van vrede en geluk, waarin een door God gezalfde afstammeling van David regeert.

De overgang van de vierhonderd jaar uit 4 Ezra 7 naar de duizend jaar is naar alle waarschijnlijkheid te verklaren uit de Joodse gedachte van de sabbatsweek. Een verdeling van de wereldgeschiedenis in zes perioden van duizend jaar was hiervan het gevolg.

Wie zijn nu in de kerk van de eerste en tweede eeuw na Christus als chiliasten aan te wijzen? In ieder geval Papias van Hiërapolis, Justinus Martyr en Irenaeus. Van Papias is vooral te noemen zijn uitvoerige tekening van de vruchtbaarheid van het duizendjarige rijk. Papias, die gestempeld is door ***de leer van Johannes***, is de eerste getuige te noemen van de chiliastische traditie. We moeten hierbij wel bedenken, dat de nu genoemden verschillen van de chiliasten in de moderne zin van het woord. Irenaeus bijvoorbeeld komt via zijn afwijzing van het gnosticisme tot zijn chiliasme. Hij maakt geen scheiding tussen Israël en de kerk; hij stelt duidelijk dat de oudtestamentische beloften vervuld zijn in de nieuwtestamentische kerk; hij benadrukt de eenheid van het verbond. Van Irenaeus en van Justinus Martyr kan gezegd worden, dat de verwachting van een nationale bekering van Israël in hun geschriften geen rol speelt. Het chiliasme in de eerste eeuwen is t.a.v. Israël terughoudend.

Met het noemen van deze namen als vertegenwoordigers van de eerste bloeiperiode van het chiliasme is impliciet de opvatting afgewezen, dat heel de kerk in deze eeuwen chiliastisch dacht.³

1. Het pre-millennialisme stelt, dat de Didachè, de brieven van Clemens, Ignatius en Polycarpus, de Pastor van Hermas en de brief van Barnabas chiliastisch zijn. D.H. Kromminga, Millennium en W.H. Ruigers, Pre-millennialisme bieden in hun studies veel materiaal dat deze bewering overtuigend weerlegt. D.H. Kromminga toont in Millennium, p. 29-40 aan, dat Barnabas niet tot de chiliasten te

Elke uitspraak over de verwachting van Christus' wederkomst mag niet als bewijs van chiliasme worden opgevat. Justinus Martyr en Irenaeus vertellen zelf eerlijk, dat hun inzichten niet door allen worden gedeeld.

Voor wat de derde eeuw betreft, is het chiliasme aanwijsbaar bij Hippolytus van Rome die aan het begin van de derde eeuw een verklaring van **Openbaring** schreef. Hij kan beschouwd worden als geestverwant van Irenaeus. Hij is een van de eersten die een poging doet het tijdstip van de terugkeer van Christus te berekenen. Van Methodius van Tyrus is ten onrechte beweerd, dat hij chiliast is. Eveneens aan het begin van de derde eeuw valt de bestrijding van Cerinthus' chiliasme door Gaius van Rome te plaatsen. Naast hem moet ook Dionysius van Alexandrië als bestrijder van het chiliasme genoemd worden. In zijn werkgebied kwam het chiliasme voor bij Nepos.

Naast deze stroming in de *Griekse* kerk moet voor wat de *Latijnse* kerk betreft gewezen worden op Victorinus van Pettau. Zijn verklaring van *Openbaring* stamt uit het laatste kwart van de derde eeuw. De 144.000 van Openbaring 7 ziet hij als de Joden-christenen van de eindtijd die door de prediking van Elia worden bekeerd. Elia zal namelijk terugkeren en als resultaat van zijn prediking zal de kern van het volk der twaalf stammen zich bekeren. Van oorsprong heidense christenen worden in de gemeenschap met dit bekeerde Israël opgenomen.

Verder kunnen voor dit tijdvak als aanhangers van het chiliasme genoemd worden Commodianus en Lactantius. Bij de laatste is opmerkelijk, dat hij zich ter verdediging van zijn opvatting beroept op buitenbijbelse bronnen.

Deze periode van het einde van de eerste eeuw tot en met de derde eeuw is de eerste hoofdperiode te noemen in de geschiedenis van het chiliasme. Dat er aan deze periode van betrekkelijke bloei een einde komt, moet vooral worden toegeschreven aan:

- de invloed van Origenes, die met zijn exegetische methode sterk anti-chiliastisch was gericht;
- de politieke ommekeer door Constantijn de Grote: een tijd van rust en vrede breekt aan, zodat de behoefte aan gedachten over het vrederijk afneemt;
- de invloed van Augustinus. Bij hem zullen we nu apart stilstaan.

Het eschatologische stelsel van Augustinus betekent het einde [in de literatuur] van de eerste periode van het chiliasme. Eerst was Augustinus chiliast. Hij verklaart zelf, waarom hij dit later overboord heeft gezet. De vleselijke verwachting van het duizendjarige rijk stuitte hem tegen de borst. Zijn latere eschatologie komt tot rijping in het geheel van zijn eigen theologische ontwikkeling, door de invloed van de nieuwe, door het Griekse denken bepaalde hermeneutiek uit Alexandrië en door de invloed van de exegeet Ticonius, van wie hij zeker t.a.v. Openbaring afhankelijk is.

Hét kenmerk van zijn leer is, dat Augustinus het duizendjarige rijk als de zesde periode van duizend jaar in de wereldgeschiedenis gelijkstelt met de geschiedenis van de kerk vóór de wederkomst van Christus. Als tussenperiode tussen de huidige bedeling en de eeuwige bedeling valt dit duizendjarige rijk bij hem uit. Het is nu bezig. Het is de periode van de kerk op aarde, de tijd van Christus' heerschappij als

rekenen is (K. Semisch / E. Bratke, PRE 3, 808 stellen het tegendeel). Ook de Apostolische Vaders en de Apologeten zijn niet onder de chiliasten. Dat er in deze eeuwen chiliasme bestond, is verder te bewijzen uit a. Barnabas' schrijven tegen het judaïserend chiliasme; b. uitlatingen van Hieronymus en Augustinus over het bestaan van chiliastische gedachten (D.H. Kromminga, Millennium, 51). De genoemde bewering van het pre-millennialisme is te vinden bij J.E. Walvoord, Kingdom, 37vv; W. Glashouwer, Opb IV, 33; H. Verweij, Terugkeer, 153; W.J. Ouweneel, Openbaring 1. Een weerlegging ervan bij G.G. Blom, TRE 7, 729-733.

Koning.

Hoe zit het met de plaats die Israël in dit alles inneemt? Augustinus rekent terdege met de bekering van de Joden tot de Christus, maar wil van een extra bevoorrechte plaats voor Israël en van een terugkeer der Joden naar Palestina niet weten. Alle oudtestamentische profetieën over het herstel van Israël acht hij van toepassing op de christelijke kerk.

Het door deze machtige figuur vastgelegde eschatologische stelsel bepaalt eeuwenlang het denken: de duizend jaar van Openbaring 20 vormen geen aparte, nog te verwachten periode in de geschiedenis. Grote mannen uit de Middeleeuwen als Leo de Grote, Gregorius de Grote, Albertus Magnus en Thomas van Aquino blijven in de lijn van Augustinus. Fervente aanhangers van het chiliasme zien in Augustinus de voornaamste schuldige van de invloed van het a-millennialisme.

2. *Het chiliasme in de Middeleeuwen*

Het eschatologische ontwerp dat Augustinus had geleverd, blijft heersend in de Middeleeuwen. De grote commentaren op Openbaring uit de zesde eeuw (Oecumenius, Andreas van Caesarea en Arethas van Caesarea) zijn geen van alle chiliastisch.

Naast deze namen uit de *Griekse* kerk en de rest van het Oosten staan die van de *Latijnse* kerk. (Quotvultdeus, Hiëronymus, Cassiodorus en Primasius), als duidelijk bewijs dat het vroegchristelijke chiliasme is overwonnen. Het spreken over een tussenrijk vóór de definitieve vestiging van het rijk Gods voldoet niet meer.

De commentaren op *Openbaring* die in de eeuwen daarna verschijnen, staan meestal in de traditie van Ticonius en Augustinus; (het duizendjarige rijk wordt met de kerkgeschiedenis gelijkgesteld). Te vermelden is nog dat paus Gregorius de Grote, in wiens denken Openbaring een belangrijke rol speelt, de bekering van Israëls rest verwachtte op grond van Openbaring 11, 4.

Te midden van de apocalyptische gevoelens die tegen het aanbreken van het jaar 1000 A.D. zich sterk maken, is geen bijzondere ervaring van de belangstelling voor het lot van de Joden aanwijsbaar. Wel is het gewelddadig bevechten van de bekering der Joden tot Christus een van de motieven tot de kruistochten in de hoge Middeleeuwen: aan één van de voorwaarden voor de ontmaskering van de antichrist is dan voldaan!

Een tweede bloeiperiode van het chiliasme breekt aan met Joachim van Fiore. Als onderstroom in de geschiedenis was de apocalyptische belangstelling nooit geheel uitgeblust. Zij herleeft weer in samenhang met *de beweging tot reformatie der kerk*. Teleurstelling in de kerk leidt tot de vraag, wat de Heilige Schrift zegt over de voortgang van de kerkgeschiedenis. De belangrijkste theoloog die Openbaring weer centraal stelt in deze tweede bloeiperiode van het chiliasme, is **Joachim van Fiore** (± 1130-1202).⁴ Een chiliast in de strenge zin des woords is hij niet te noemen. De duizend jaren van Openbaring 20 vat hij op als Augustinus: begonnen bij de opstanding van Christus en durend tot het einde der wereld. Hij acht de toekomstige status van glorie meer verbonden aan *de doorwerking van de Heilige Geest* dan aan de regering van Christus.

In dat door hem verwachte tijdperk van de Heilige Geest is ook plaats voor de

⁴ Joachim da (van) Fiore leerde een indeling van de geschiedenis in drie fasen: 1. die van het O.T. als tijdperk van de Vader (de wet), 2. die van de Zoon (de genade) en 3. die van de Heilige Geest (overvloediger genade). Onder Joachims leerlingen wordt voor het eerst een indeling van de geschiedenis in 7 tijdperken gevonden aan de hand van de 7 zegels uit Openbaring 6 en 7.

bekering der Joden. Die periode zal naar hij verwacht $\pm$ 1260 aanbreken, na een korte periode van vervolging door de antichrist. De hoogste bloei van de kerk zal kenmerk van deze periode zijn, het eeuwige evangelie zal worden uitgedragen, een apostolische monnikenorde zal optreden en als een van de kenmerken van dit tijdvak komt dan ook de bekering van Joden, Grieken en heidenen naar voren.

Het eschatologische stelsel van Joachim wordt, naast dat van Augustinus, het tweede grote stelsel. De komende eeuwen zijn te beschrijven als een worsteling tussen Augustinus en Joachim. Vele volgelingen van Joachim kunnen zich op hem beroepen, maar volgen toch tendensen die in een andere richting gaan dan Joachim had gewild. Daarom is het zaak zorgvuldig te onderscheiden tussen Joachims leer en die van het zg. joachimisme. (...)

Voor deze periode moet ook zeker genoemd worden de commentaar op Openbaring van **Nikolaus van Lyra** (Normandië). Hij is de belangrijkste exegeet van de veertiende eeuw en heeft invloed op Luther uitgeoefend. In zijn uitleg van Openbaring staat hij dicht bij Augustinus dan bij Joachim. Hij acht het millennium begonnen met de stichting van bedelorden, beschouwt Openbaring 17-20 als nog niet vervuld en staat afwijzend t.o.v. het dateren van de gebeurtenissen der eindtijd.

Samenvattend over de drie eeuwen vóór de Reformatie: Openbaring is gebruikt als hoofdboek voor wat de kennis van de eindtijd betreft. De kritiek op het pausdom en het wakker houden van de hoop op toekomstige veranderingen worden gevoed door de studie van Openbaring. Het chiliasme krijgt in deze periode nieuwe kansen (Waldenzen, Katharen, Albigenzen, Taborieten, Boheemse broeders). De ster van Augustinus zakt. Binnen deze ontwikkelingen herleeft ook weer de belangstelling voor de bekering der Joden.

3. Het chiliasme in de tijd van de Reformatie

De wederdopers

Het boek Openbaring komt ook hier op een belangrijke plaats. Zonder Openbaring hét boek van de wederdopers te noemen, kan toch gezegd worden dat hun eschatologisch stelsel veelal in gesprek met Openbaring tot stand kwam.

De revolutionairen.

Thomas Müntzer ruimt in zijn gedachtestelsel, hoe sterk hij ook werkt met Openbaring, geen plaats in voor de Joden. Openbaring is voor hem het belangrijkste boek van het Nieuwe Testament, maar hij leest het op oudtestamentische wijze. Zijn ideaal om het rijk Gods op aarde met geweld in te voeren, verdedigt hij voor wat Openbaring betreft vooral met Openb. 6, Openb. 11 en Openb. 14, 14-16. Zijn volgeling Hans Hut met Openb. 13. De wederdopers die in Munster een rol spelen, hebben het evenals Müntzer vrijwel niet over Israël. Wel horen we Bernard Rothmann spreken over het Davidische rijk van de eindtijd, dat aan het vrederijk van Salomo voorafgaat. De noodzaak van wraakoefening aan de goddelozen wordt vooral uit het OT verdedigd, maar ook uit Openb. 18, terwijl ook het beroep op de twee getuigen van Openb. 11 niet ontbreekt. Munster wordt beschouwd als het nieuwe Jeruzalem van Openb. 21 en 22.

Samenvattend over de wederdopers: Openbaring speelt een belangrijke rol in het ontwikkelen van hun eschatologische stelsel. Te noemen zijn vooral Openb. 6, 7, 11-13, 17, 18, 20. Door de pogingen de heilsgeschiedenis in te delen, is bij sommigen ook aandacht voor de Joden.

De Reformatoren

Maarten Luther heeft de theologie van het anabaptisme duidelijk afgewezen blijkens zijn voorrede op Justus Menius' boek *Der Widderteuffer lere* (1530) en zijn voorrede op Urbanus Rhegius' *bestrijding van het anabaptisme* (1535). Luther bestempelt het chiliasme als Joods en keert zich tegen de aardse wijze waarop het duizendjarige rijk gedacht wordt. In de beoordeling van het duizendjarige rijk volgt deze augustijner monnik de lijn van Augustinus: dit rijk omvat de tijd na het verschijnen van Openbaring tot de opkomst van het pausdom en van de Turken. Hoewel de invloed van Augustinus op Luther overheersend is, is hij ook niet vrij van Joachimistische gedachten (indeling van de geschiedenis in drie perioden; voorstelling van de antichrist; intense verwachting van het nabije einde).

De gedachte van bekering van Israël als volk is Luther vreemd. Wel hoopt hij dat sommige Joden zich zullen bekeren nu het evangelie, dat eerst verduisterd was onder het pauselijk systeem, weer aan het licht is gekomen. Zijn boek uit 1523 *Dass Jesus Christus ein geborner Jude sei* schreef hij om zich te verdedigen tegen de aanklacht dat hij een nieuwe ketterij leerde, nl. dat Christus van Abrahams zaad is. Dit boek bevat o.a. een poging Joden voor het christelijk geloof te winnen. Belangrijk is dat Luther hierin ook zelfkritiek levert op de houding der christenen. Als het gaat om het al of niet verdrijven van Joden bijv. uit Keur-Saksen, keert Luther zich daartegen en bepleit hun blijven, zij het onder voorwaarden (1536). Luther beoordeelt de Joden vanuit het hart van het evangelie: zij hebben de Christus verworpen en zijn tegenstanders van God. Dat is de constante lijn in zijn denken vanaf zijn eerste colleges tot zijn geschrift van 1543 *Von den Juden und ihren Lügen*, waarin hij de rabbijnse uitleg van het Oude Testament afwijst.

Luther stond in toenemende maten positief t.o.v. Openbaring. Hij ziet blijkens zijn uitleg van Openbaring uit 1530 dit Bijbelboek vooral als waarschuwing voor de antichristelijke macht van het pausdom en als vertroosting voor de verdrukte kerk. Luther volgt de kerkhistorische verklarmingsmethode en ziet in Openbaring een *chronologisch* verloop. Openbaring 6-9 gaan over het verleden, 10-20 over de gebeurtenissen in de Reformatietijd. De duizend jaar van Openb. 20, 4 zijn afgelopen. Luther ziet zijn eigen tijd als die van Openb. 20, 7.

Ph. Melanchton staat eveneens zeer afwijzend tegenover de wederdopers. Hij noemt hun dwaling judaïstisch, een uitdrukking die we zien terugkeren in de *Confessio Augustana*, artikel XVII ('judaicae opiniones'), waarvan Melanchton de geestelijke vader is. G. Maier vermeldt de interessante bijzonderheid, *dat een eerdere versie van dit artikel zich uitdrukkelijk keert tegen de Joodse verwachting van terugkeer naar het beloofde land*. Melanchton kent wel de gedachte van een eschatologische bekering der Joden, maar dan in de geest van Augustinus. Melanchton, die Daniël wel becommentarieert heeft, heeft dat met Openbaring niet gedaan.

Dat sommige Reformatoren zich wat opener opstelden t.o.v. de Doperse leer, is te illustreren aan **Wolfgang Capito** te Straatsburg. Hij was chiliast en verwachtte een duizendjarig rijk met Israël aan de spits der volken. Johann Brenz en Ambrosius Blaurer, de reformatoren van Württemberg, onderhielden eveneens contacten met de Wederdopers, wat een mogelijke verklaring van de ontvankelijkheid binnen de Zuidduitse volkskerk voor chiliastische gedachten kan zijn.

Johannes Calvijn wijst het chiliasme af als een beperking van Christus' eeuwige koninkrijk tot een aards koninkrijk van duizend jaar. De christelijke hoop wordt een hoop alleen voor deze wereld. Hij heeft het chiliasme leren kennen bij Thomas

Müntzer, Melchior Hofmann en Nicolaas Storch.

In zijn uitleg van Rom. 9-11 ontkent Calvijn dat er van een aparte staat voor de Joden in de toekomst sprake zal zijn. Israël en de kerk vormen een eenheid nl. van hen die geloven in Christus. Terugkeer van Joden is mogelijk, maar dan door bekering tot de Christus. Als volk is het Joodse volk verworpen vanwege de afwijzing van Jezus Christus. Het gaat om de rest die zich bekeert.

Calvijn heeft Openbaring niet becommentarieerd, wel geciteerd. In de geest van Augustinus heeft Calvijn Openbaring kerkhistorisch uitgelegd.

M. Bucer, hervormer te Straatsburg moest de stad verlaten in 1549. Hij werd in 1549 hoogleraar in Cambridge. Bucer en Petrus Martyr (Vermigli) sloten zich aan bij de vluchtelingengemeente in Engeland. Hun theologische lessen lieten een goede ontwikkeling achter inzake de leer van de toekomst van Christus' kerk op aarde, waar Paulus zo'n uitgebreid hoofdstuk (11) aan besteed in de Romeinenbrief.

Heinrich Bullinger heeft evenals Bucer en Martyr de aandacht voor eschatologische onderwerpen in Engeland gestimuleerd.

4. *Het chiliasme bij theologen van de Nadere Reformatie*

De opleving van het chiliasme binnen het protestantisme vanaf 1590 moet worden toegeschreven *aan een zeker optimisme m.b.t. de doorwerking van het Evangelie, waardoor een soort gouden eeuw, voorafgaande aan de terugkeer van Christus, mogelijk werd geacht*. Als tweede factor moet zeker worden genoemd het exegetisch bezig zijn met het laatste Bijbelboek, dat door velen als een profetie van het verdere verloop der kerkgeschiedenis werd opgevat.

a. *Van Herborn naar Cambridge*

We beginnen in het hart van Duitsland, in Herborn. Hier is het **Johann Heinrich Alsted** (1588-1638) die als opvolger van **Joh. Piscator** (overleden 1625) de leider is van de school van Herborn. Alsted heeft de term '*profetische theologie*' gesmeed (1622). We kunnen haar omschrijven als de theologie die meer aandacht wil geven aan de profetische gedeelten van de Heilige Schrift en zich meer richt op de eschatologische toekomst.

Alsted schrijft zowel in 1627 als in 1640 een verklaring van Openbaring 20. Daaraan is te illustreren dat de verschrikkingen van de dertigjarige oorlog niet weinig bijdroegen aan de verbreiding van de chiliastische toekomstverwachting. Alsted wilde de kerk in Duitsland in deze oorlogstijd bemoedigen. Hij stelde dat het millennium nog voor het einde van zijn eeuw zou beginnen, in 1694. Als een van de kenmerken van dit rijk noemt hij *de bekering van heidenen en Joden*. Voor de bekering der Joden voert hij bewijzen aan uit de Pentateuch, de Psalmen en de Profeten. In zijn heilshistorische theologie heeft hij ook een periodenleer ontworpen met zeven tijdvakken. Alsted vormt een overgangsfiguur. Van verzet tegen het chiliasme in het Calvinistische kamp komt het mede door zijn invloed tot aanvaarding ervan in bepaalde delen van dat kamp. Alsteds invloed reikt ver: tot in Zevenburgen en ook tot in Engeland.

Joseph Mede (1586-1638), anglicaans docent te Cambridge, schrijft in 1627 *Clavis Apocalyptica*. Vanaf de tweede editie is de invloed van Alsted aanwijsbaar. Openbaring ziet hij als een profetische beschrijving van de kerkgeschiedenis, die uitloopt in het millennium. Dit duizendjarige rijk begint bij de zevende bazuin. Na de

eerste verschijning van Christus zal de bekering der Joden plaatsvinden.

Joseph Mede is een van de vertegenwoordigers van het Engelse chiliasme. Ook bij puriteinse theologen komt het chiliasme voor.

Dit chiliasme gaat niet alleen terug op de nu geschetste invloed uit Duitsland, maar er is ook een lijn vanuit de centra der Reformatie, Straatsburg en Zürich. Tevoren is de komst van Petrus Martyr en Martinus Bucer te Engeland in 1548 vermeld. Hun exegese van Rom.11, die hen bracht tot de verwachting van een toekomstige bekering van Joden, heeft mede de puriteinse chiliastische traditie gevormd. Vooral Martyr moet hier genoemd worden, de opvolger van **Th. Bibliander** te Zürich. Bibliander verwachtte dat het oude bondsvolk tot kennis van de Christus zou komen en dat Jeruzalem zou worden wederopgericht.

Puriteinse theologen als Thomas Brightman (1562-1607), W. Perkins, H. Broughton, E. Parr zorgen ervoor dat vanaf 1640 (wat Brightman betreft al voor 1640) het chiliasme in Engeland sterker wordt. J.A. de Jong,⁵ die zijn proefschrift wijdde aan de invloed van het chiliasme in Engeland op het ontstaan van de zendingsbewegingen, onderscheidt voor de periode 1640-1675 drie vormen:

1. Een mild millennialisme (eigenlijk post-millennialisme). Bijv. **Thomas Brightman**. Hij rekende eveneens met een bekering der Joden. Hij zag dat in de zesde schaal van Openb. 16 geprofeteerd. Ook Openb. 19 betrok hij op de Joden en in Openb. 20 zag hij in de eerste opstanding hun bekering en terugkeer naar Jeruzalem afgebeeld en in de tweede opstanding hun totale bekering. **John Owen** (1616-1683) kan ook tot deze groep gerekend worden. Hij was adviseur van O. Cromwell en wees elke fantasie en berekening van Christus' heerschappij op aarde af. De toekomst van Israël is Gods geheim. Zeker zal dit volk eenmaal in Christus gaan geloven. Cromwell werd door de gedachten van deze theologen geleid. Hij zag zichzelf als instrument om de antichrist te verslaan. Onder de Baptisten is **John Bunyan** (1628-1688) te noemen, die het millennium verwachtte in 2000.⁶
2. Een vroege vorm van het Engelse pre-millennialisme (Mede).
3. Een extreem, fanatiek millennialisme. De beweging van de '**viijfde monarchie**' verwacht na de vier rijken van Daniël de regering van Christus in het duizendjarige rijk. In dat rijk was volgens hen ook een actieve rol voor de Joden weggelegd. De poging onder leiding van Thomas Venner in 1660 om het begin van het duizendjarige rijk te forceren mislukt. Cromwell heeft deze vorm van politiek chiliasme zelf afgewezen.

De invloed van Alsted keert via Mede weer naar het Europese vasteland terug, bijv. in Amsterdam, waar in 1670 een commentaar op Openbaring verschijnt van Peganius, wiens eigenlijke naam is Christian Knorr von Rosenroth. J.A. de Jong noemt ook de invloed van het Engelse chiliasme op iemand als Jacobus Koelman.

De naam van weer een andere Engelse theoloog uit deze periode, **Thomas Burnet**, ontmoeten we bij Bengel in diens voorwoord van de *Erklärte Offenbarung*.

⁵ J.A. de Jong, *As the Waters ... millennial expectations*, 34-38, Ook de dissertatie van De Jongs promotor, J. van den Berg, *Constrained*, 65, 103-105. 160-164, toont aan, dat de opleving van de zendingsgedachte in de zeventiende eeuw mede door de verwachting van de bekering der Joden is gestimuleerd.

⁶ Liever gezegd, wanneer de wereld 6000 jaar zal bestaan. Volgens de Bijbelse Chronologie is dit ca. 2027. De wereld bestond nog geen 4000 jaar met de geboorte van Christus, maar met de openbaring van Zijn ambtelijke bediening, ca. 27 vanaf de Chr. Jaartelling. (RED)

b. Van Engeland naar Nederland

De invloed van deze Engelse puriteinen werkt ook in Nederland door en wel in de kringen van de zgn. Nadere Reformatie. Jacobus Koelman (1638-1695) verwijst naar de geschriften van J. Durham. Brightmans invloed op G.C. Udemans en H. Witsius is aangetoond door C. Graafland, *Verbond*, 113-119. W.J. op 't Hof heeft gegevens verzameld ten bewijze van de invloed van Th. Brightman op de Nadere Reformatie in het eerste kwart van de zeventiende eeuw. Er waren persoonlijke contacten, men nam kennis van elkaars geschriften en verschillende vertalingen van Engelse chiliasten werden door mannen van de Nadere Reformatie verzorgd.

Nog afgezien van deze invloeden uit Engeland bestond er in Nederland al een intensieve belangstelling voor de Joden onder de protestantse theologen. Door de grote Joodse gemeenschappen in ons land moest men ook wel zijn houding tegenover hen bepalen.

We kunnen ons in dit gebied laten rondleiden door T. Brienens als gids; *Zicht*, 115-120; *Knecht*, 135-152; *Verkenning*.⁷ Hij onderscheidt onder de theologen van de Nadere Reformatie drie stromingen voor wat het denken over de positie van Israël betreft:

1. Een chiliastische visie: (G. C. Udemans, W. Teellinck,⁸ H. Witsius, J. Koelman, W. à Brakel, F.A. Lampe, J. de Labadie, Th. van der Groe). De aanhangers daarvan verwachtten een bekering van Israël. Wilhelmus á Brakel (1635-1711) bijvoorbeeld meende, dat na het ingaan van de volheid der heidenen er een bekering van Israël als natie zou volgen. Deze fase noemt hij het duizendjarige rijk, waarin de Joden naar hun eigen land terugkeren. Van een herstel van de tempel en van een zichtbaar heersen van Christus op aarde wil A Brakel niet weten. Brienens beschouwt hem als een gematigd chiliast. Th. van der Groe is weer wat verdergaand.
2. Een polemische visie (J. Hoornbeeck, G. Voetius, A. Hulsius). De Joden moeten opgeroepen worden tot bekering. De kerk heeft de plaats van Israël ingenomen. Een Jood moet dezelfde weg van persoonlijke bekering gaan als ieder ander. Hoornbeeck benadrukt ook de opdracht dat de vroomheid van de kerk het voorbeeld voor de Joden moet zijn. G. Voetius (1589-1676) verwachtte trouwens wel een bekering van de Joodse natie, maar dit stond zijn missionaire benadering van de Joden niet in de weg. Ook Joh. Marck⁹ (1656-1731) is hier te noemen. Evenals Voetius stelt hij het duizendjarige rijk in het verleden en ontkent hij de mogelijke terugkeer naar Palestina.
3. Naast deze tweedeling, - die bijvoorbeeld ook bij J. van den Berg te vinden is, - noemt Brienens nog een derde groep, die hij noemt de irenische of dialogische visie. Hij heeft die vooral gevonden bij Abraham Hellenbroeck (1658-1731). De kerk uit de Joden is en blijft de wortel waarin de heidenen ingelijfd zijn. Als gelovigen uit de heidenen zijn wij slechts toegevoegd. Wel moeten we de Joden opwekken tot deelnemen aan het heil.

Als verklaring voor de opbloei van chiliastische gedachten is wel aangevoerd, dat

⁷ De auteur zegt dat hij zich ervan bewust is, dat deze indeling wat al te schematisch is. (Dr. C.A. Tukker, *Chiliasme, etc.*; RED)

⁸ Te noteren is dat W. J. op 't Hof, *Visie*, 89-95, Brienens karakterisering van Teellinck en Udemans als chiliastisch bestrijdt. Z.i. past de naam 'apocalyptisch' beter. Hun verwachting van de bekering van Israël staat beslist niet in een chiliastisch kader.

⁹ J.á Marck stelde het 1000-jarig rijk in de toekomst. Zie preek 1 jan, 1701 in deze brochure (RED)

deklacht over het toenemend bederf in de kerk graag samengaat met de hoop op betere tijden. Dat de tucht in de Gereformeerde kerken minder streng gehandhaafd werd dan in de eerste tijd na de Reformatie zou dan de toeneming van chiliastische gedachten verklaren.

Onder de Lutheranen was het **P. Serrarius** (1600-1669) die het duizendjarige rijk met daarin de bekering der Joden leerde.

Ter completering van het beeld moet gezegd worden dat gereformeerd Nederland in deze periode ook bestrijders van het chiliasme kent: A. Walaeus; S. Maresius, F. Turretinus; P. van Mastrigt. De Kanttekeningen bij de Statenvertaling (van de hand van A. Walaeus) hadden ook aan de gereformeerden voorgehouden, dat het millennium tot het verleden behoorde en dat er geen massale bekering der Joden te verwachten is.

c. Van Herborn naar Bremen

Ludwig Crocius (1585-1655) is de man die de heilshistorische theologie van Herborn naar Bremen brengt. Hij verwacht in het millennium als zesde tijdvak van de geschiedenis de vernieuwing van de kerk en de bekering der Joden.

In Bremen is een school van theologen met Openbaring bezig: het collegium van Johann Lampadius. Daardoor en door de invloed vanuit Herborn is de Bremerschool bepaald. G. Maier vermeldt de interessante poging van Jürgen Moltmann om in de apocalyptische kringen van Bremen de sleutel te zien voor de oplossing van de vraag, hoe het mogelijk is dat middeleeuwse apocalyptische gedachten van Joachim van Fiore herleven in de na-reformatorische tijd. Volgens Moltmann heeft Jacopo Brocardo vanuit Venetië, waar hij de invloed van o.a. Joachim heeft opgedaan, deze gedachten overgebracht naar Bremen, waar hij in 1585 te vinden is. Er is hier teveel onzeker om al te stellig te spreken. In ieder geval is Bremen een bakermat van de *profetische* theologie.

In dit Bremen is **Johannes Coccejus** (1603-1669) geboren, opgeleid en heeft hij later als professor gewerkt. Hij is leerling van de reeds genoemde Crocius en van Matthias Martini (1572-1630), die ook voor zijn Bremer professoraat in Herborn had gestudeerd. De invloed van de Bremer theologen is de eerste die bij Coccejus genoemd moet worden.

d. Van Bremen naar Franeker

De tweede plaats die een stempel op Coccejus zet, is Franeker, waar hij van 1629-1630 verblijft en waar hij van 1636-1650 hoogleraar is. In Nederland leert hij de daar levende eschatologische verwachtingen kennen. Bovendien ontvangt hij via zijn Engelse leermeester **Guilielmus Amesius** (1576-1633) impulsen uit de Engelse eschatologische theologie. Amesius, te Cambridge gevormd door William Perkins, belichaamt de *puriteinse* theologie en was van 1622-1633 hoogleraar te Franeker. Duitse, Nederlandse en Engelse invloeden hebben Coccejus gestempeld. Zijn eschatologische stelsel, dat nog uitvoeriger zal worden belicht, biedt ook ruimte aan de gedachte van de bekering der Joden. In zijn boek *Panegyricus de Regno Dei* (1660) is dit te vinden. *Een chiliast is hij in feite niet*: de duizend jaar van Openbaring 20 zijn al verleden tijd. Coccejus is de eerste die binnen de reformatorische kerken een heilshistorisch systeem ontwerpt, waarin het boek Openbaring een belangrijke plaats inneemt.

e. Van Franeker naar Bremen

Coccejus, die niet alleen in Franeker maar ook in Leiden hoogleraar is geweest (1650-1669), heeft vele leerlingen gehad die in zijn spoor verder gingen. Jakobus Alting (Groningen); David Flud van Giffen; Henr. Groenewegen (Enkhuizen); Joh. d' Outrein (Franeker); Hermannus Witsius (Franeker). Om de lijnen naar Duitsland te zien lopen, is het van belang dat we nog letten op **Campegius Vitringa** en **Friedrich Adolf Lampe**.

Campegius Vitringa (1659-1722) studeert te Franeker o.a. onder H. Witsius, die een massale bekering der Joden verwachtte. Vanaf 1680 is Vitringa hoogleraar te Franeker, waar studenten uit vele landen hem hebben gehoord. Van zijn vele exegetische werken zijn de commentaren op Jesaja en Openbaring het meest bekend. Zijn uitleg van Openbaring (*Anakrisis Apocalypsios Joannis apostoli*) wordt gekenmerkt door de opvatting dat de kerkgeschiedenis na de eerste eeuw in Openbaring wordt onthuld. Hij beweegt zich in het spoor van Coccejus, zij het wel zelfstandig.

Friedrich Adolf Lampe (1683-1729) studeerde o.a. te Franeker onder C. Vitringa. Hij doceerde van 1720-1727 te Utrecht en van 1727-1729 te Bremen en is zo de belichaming van de Nederlands-Duitse contacten. Ook Lampe is een sterk voorstander van *profetische* theologie. Via hem werkt Coccejus ook weer in Duitsland door. We komen weer in Bremen uit.

Nog een andere schakel van Coccejus met Duitsland is **Theodor Undereyck** (1635-1693). In Nederland had hij de invloed van Voetius en Coccejus ondergaan.¹⁰ Als hij predikant is, o.a. te Bremen, komt het denken van Coccejus mede via hem naar Duitsland. Wat **Spener**¹¹ is in Zuid-Duitsland voor de Lutheranen, is Undereyck voor de Gereformeerden in Noord-Duitsland. De theologie van Coccejus heeft in Duitsland een grote invloedssfeer. Er verschijnt na 1670 bijna geen commentaar op Openbaring die niet de sporen van Coccejus draagt.

f. Van Franeker naar Tübingen; **J.A. Bengel** (1687-1752)

Verschillende van Bengels leermeesters zijn aanhangers van de zg. *profetische* theologie. Bengel ontmoet het stelsel van de profetische theologie in Tübingen, Halle en Giessen. Het blijkt in Duitsland aan het begin van de achttiende eeuw behoorlijk te zijn ingeburgerd. Invloeden uit Engeland en Nederland hebben daarvoor gezorgd. Engeland en Nederland ontvangen impulsen van elders.

Verschillende leermeesters van Bengel zijn bekend met de *heilshistorisch theologie* van Coccejus en Vitringa. Op verschillende stations van zijn levensweg wordt Bengel in deze theologie ingewijd. (...)

... Uit genoemde tabel blijkt dat Bengel in 1836 het begin van het *eerste* duizendjarige rijk verwacht. Het verwijt dat hij met deze berekening de grens van Markus 13, 32 zou doorbreken, beantwoordt Bengel met de stelling, dat Jezus bij het uitspreken van Markus 13, 32 het nog niet wist, maar het nú wel weet en deze kennis via Johannes aan de gemeente meedeelt.

In dit eerste duizendjarige rijk, de periode van satans gevangenschap, worden verschillende profetieën vervuld; heidenen en Joden bekeren zich. Het wordt een tijd van genade, vrede en grote welvaart. Het Woord Gods is dan voltooid, het beest gaat ten onder. Daarna wordt de satan voor een kleine tijd losgelaten en begint het duizendjarige rijk waarin de heiligen regeren. Bengel is een aanhanger van het dubbele chiliasme. Hij leidt uit Openbaring 20: 2, 3, 7, het eerste millennium af, uit

¹⁰ Untereyck was ook nauw verbonden met Lodensteyn.

¹¹ Philipp Jakob Spener (1635-1705) Lutheraans theoloog met duidelijke bevindelijke ligging

20: 4, 5, 6 het tweede, dat z.i. begint in 2836 en uitloopt op het einde der wereld. Bengel ziet 20: 13 (de duizendjarige gevangenschap van satan) en 20:4-6 (de duizendjarige regering der heiligen) als verschillende zaken. De korte tijd van loslating van de satan begint met de regering der heiligen.

De periode die aan 1836 voorafgaat, ziet Bengel terug in Openb. 8 vv. De eerste vier zegels van Openb. 6 dateert hij ten tijde van keizer Trajanus. Vanaf Openb. 15 is alles nog toekomst. De trompetten van de eerste vier engelen zijn de tweede tot en met de vijfde eeuw; 510-589 is het eerste wee; 634-847 het tweede wee en 947-1836 het derde wee. In het 'Besluit' bespreekt Bengel nog de tijden van het beest. Het beest is z.i. het pausdom vanaf Gregorius VII 1058 + 7777/9 = 1836.

Tot slot geeft Bengel een zeer waardevol overzicht van de geschiedenis van de uitleg van Openbaring. Hij zet dat op aan de hand van drie dingen die de kerk uit het NT leerde verwachten: de antichrist, het duizendjarige rijk en het einde der wereld. De christenen in de eerste drie eeuwen verwachtten het duizendjarige rijk na de antichrist. Vanaf de tijd van Constantijn verandert dit. De volgorde is nu: duizend jaar — antichrist — wereldeinde. Het duizendjarige rijk wordt beschouwd als aan de gang zijnde en de antichrist als nabij.

Bengel tekent dan de opvattingen in de Middeleeuwen en vermeldt m.n. Joachim die z.i. terecht de duizend jaar verwacht ná de antichrist. Hij vestigt ook de aandacht op de Waldenzen. De Reformatie brengt nieuw licht: het pausdom van Hildebrand wordt beschouwd als het beest van Openb. 13. De jaren van dat pausdom zijn de 666 jaar. Luther is bijna bij de juiste uitleg. Zijn fout is nog, dat hij de duizend jaar berekent als geweest zijnde vanaf het begin van het NT tot Gregorius VII. A. Osiander stelt ten onrechte de 1260 dagen gelijk aan 1260 jaar. Door het chiliasme van de wederdopers kwam er weer ruimte voor het verwachten van de duizend jaar als toekomst. Na nog wat stromingen te hebben vermeld, die het jaartal van het wereldeinde verkeerd berekenden, ziet Bengel de oude waarheid terugkomen bij Joh. Piscator die het rijk van het beest en de antichrist plaatst vóór de duizend jaar. Door Cocceus en Spener komt de waarheid steeds sterker naar voren. Niemand heeft zo raak geschoten als Campegius Vitringa die terecht start bij Gregorius VII en de juiste opvatting van een profetische dag heeft. De oude volgorde (antichrist - duizend jaar - wereldeinde) is weer terug.

5. Het chiliasme in de negentiende eeuw

Duitsland

Duitsland is naast Engeland en Amerika *bakermat* van het chiliasme in deze eeuw. Daarover is bij de bespreking van de school van Bengel het nodige gezegd, zodat we daarheen kunnen verwijzen.

Genève en het Réveil

Afzonderlijke aandacht verdient in deze periode Genève. Daar verzamelt barones Juliane von Krüdener een kring van chiliasten om zich heen. Zij heeft eerst in Z.W.-Duitsland het piëtistische chiliasme leren kennen. Vanuit Genève gaat zij naar Parijs waar zij Alexander I van Rusland beïnvloedt met haar denken, waarin deze Alexander was aangewezen als bestrijder van de antichrist. De geest van haar denken toont verwantschap met het klimaat dat ook blijkt uit de Heilige Alliantie van 1815: Frans I van Oostenrijk, Frederik Willem III van Pruisen en Alexander 1 van Rusland verklaren daarin slechts volgens christelijke beginselen te willen regeren. Dit document ademt een post-millennialistische geest: *in deze aardse koninkrijken komt het koninkrijk van Christus in zicht*.

Tot de genoemde Réveilkring in Genève behoren ook **Emile Guers** en **Louis Gaussen**. Guers schrijft in 1856 een boek over *de toekomst van Israël*. Aan het begin van het duizendjarige rijk zal heel Israël worden gered.

Gaussen schrijft in deze zelfde geest een boek over *Daniël* (1854). Guers' boek is in 1862 in het Nederlands vertaald.

Vanuit het Zwitserse Réveil is de belangstelling voor de bekering van de Joden ook in Nederland gestimuleerd. D. Deddens wijst op een interessante lijn Genève-Schotland. De kring van de *Société des Amis*, de Réveilkring in Genève, onderging niet alleen de invloed van barones Von Krüdener, die vaak als spreekster optrad, maar ook die van de Schot **Robert Haldane**. (...)

In de kring van het Nederlandse Reveil leefde sterk de gedachte van de bekering van Israël. **W. Bilderdijk** paste het chiliasme in, in zijn geschiedenisbeschouwing. De wereldharmonie die verscheurd is door de val van de mens, zal hersteld worden door de heerschappij van Christus op aarde. De regering over hemel en aarde komt in Christus' handen. In dat geheel verwacht Bilderdijk ook een nieuwe dageraad voor Israël.

Isaac da Costa meent dat het duizendjarige rijk een centrale plaats inneemt in de Heilige Schrift. Hij verwacht een openbaring van de Messias in heerlijkheid en de wederoprichting van het koninkrijk van Israël. De Zoon van David zal vanuit Jeruzalem van zee tot zee regeren in een duizendjarig vrede-rijk. Het *hoe* is een geheim van God. Da Costa toont zich afkerig van speculaties en berekeningen. Hij is beïnvloed door Irving uit Engeland en door Bengel en Jung Stilling uit Duitsland. Hij stichtte een zgn. profetisch gezelschap waar apocalyptische literatuur uit Engeland, m.n. van Irving, werd bestudeerd. W. de Clercq dacht in de geest van Da Costa.

Dr. A. Capadose meent bovendien, dat ook de tempel in Jeruzalem zal worden hernieuwd, iets dat Da Costa afwees.

Naast de kringen van het Reveil moeten ook de kringen van de Afscheidenen worden genoemd. Chiliastische gedachten à la Da Costa treffen wij aan bij H.P. Scholte. De bekendste chiliasten onder de Afscheidenen zijn J. van Andel en M. Sipkes. Wel moet worden bedacht, dat dit een *zeer gematigd chiliasme* is. Van Andel bijv. is chiliast in de zin van Irenaeus, zonder dat hij dit systeem allesbeheersend laat worden. Z.i. moeten de profetieën over de toekomst letterlijk worden opgevat. Hij verwacht het messiaanse koninkrijk van Christus op aarde in vereniging met Israël, maar stelt duidelijk, dat het hoe van deze bekering van Israël aan God moet worden overgelaten.

Diverse synoden van de Christelijke Gereformeerde kerken hebben zich vanaf 1863 met het chiliasme moeten bezighouden. De synode van Franeker 1863 spreekt uit, dat de verwachting van de wederkomst van de Zaligmaker om duizend jaar zichtbaar en *lichamelijk* te regeren op aarde geen leer van de Gereformeerde kerken is. Deze uitspraak wordt door de synoden van 1866, 1872, 1879 en 1882 gehandhaafd.

Wel is er door de Afscheidenen veel gedaan aan zending onder de Joden, tot 1875 door verenigingen en particulieren, sinds 1875 door een commissie voor de zending onder Israël, benoemd door de synode van 's Hertogenbosch-1875'43.

In de Nederlandse Hervormde kerk vinden we chiliastische gedachten bij D. Chantepie de la Saussaye, J.H. Gunning en J.J. van Oosterzee, welke gedachten vaak ook gecombineerd gaan met de verwachting van een bekering van Israël.

Chiliasme in de 20^e eeuw

- a. In 1919 richt Joh. de Heer de Maranathabeweging op met het blad *Het Zoeklicht*. In dit blad is het chiliasme sterk uitgedragen. Ook hier treffen we de verwachting aan van het herstel van Israël in het duizendjarige rijk. Het is geen wonder dat juist deze kringen de genoemde Hal Lindsey bij zijn bezoeken aan Nederland als spreker aantrekken. Zo sprak hij te Hilversum op een toogdag van *Het Zoeklicht*.
- b. Onder de *ethische* theologen blijven verschillende aanhangers van chiliastische gedachten. J.H. Roozemeyer naast de al genoemden.
- c. De Gereformeerden hebben zich aangesloten bij het oordeel van Calvijn. A. Kuyper, H. Bavinck en G.C. Berkouwer hebben het chiliasme veroordeeld, evenals de exegeten S. Greijdanus en G. Ch. Aalders. Vermeldenswaard is nog de uitspraak van de generale synode van Utrecht-1923 naar aanleiding van het appèl van G. J. Pauptit te Scheveningen. Deze man leerde de terugkeer van Israël en het herstel van de tempeldienst, wat door de synode wordt veroordeeld.
- d. De Christelijke Gereformeerde kerken kregen op de synode van Rotterdam-1931 te maken met een klacht, tegen het chiliastische denken van ds. A.M. Berkhoff. Dit leidt tot de uitspraak de besluiten over het chiliasme in de jaren 1863-1872 te handhaven.
- e. Bij verschillende theologen uit de Nederlandse Hervormde kerk blijkt een zekere voorliefde voor Israël, al zijn de achtergronden daarvan verschillend. Om enkele voorbeelden te noemen: C. Graafland ziet de ontwikkeling van Calvijn naar, A Brakel als legitiem en verrijkend: meer aandacht voor Israël in de toekomstverwachting, waarbij meer elementen uit Gods Woord aan bod komen. God heeft heilsbeloften aan Israël geschonken, die Hij op zijn wijze zal waarmaken. De toonaangevende hervormde theoloog H. Berkhof komt vanuit een heel andere niet-chiliastische achtergrond tot het spreken over het herstellende Israël als het middelpunt der wereld in het komende vreedrijk.

6. De lijn van het pre-millennialisme en post-millennialisme

Het chiliasme van Walvoord is nu geplaatst tegen de achtergrond van de geschiedenis. Het blijkt niet nieuw te zijn. Na het trekken van een grotere cirkel gaan we nu een kleinere daarbinnen trekken.

Déze vorm van chiliasme is als volgt te benoemen: *het is de vorm van het pre-millennialisme, de wederkomst van Christus wordt verwacht vóór het duizendjarige rijk*. Het is de meest bekende en ook meest sprekende vorm van chiliasme. De benaming 'pre-millennialisme' komt vooral voor vanaf de negentiende eeuw. Vanaf Miller kunnen we de sporen hiervan volgen. In 1878 wordt de eerste 'profetische conferentie' te New York gehouden, waar prominente vertegenwoordigers uit tien denominaties tegenwoordig zijn. Daar wordt als doel geformuleerd: de leer van de tweede komst van Christus nieuw leven inblazen. De tweede conferentie wordt in 1886 te Chicago gehouden. De derde conferentie", de zg. 'Prophetic Bible Conference', wordt gehouden te Chicago in 1914. Daar worden tien fundamentele geloofsartikelen aanvaard. Het negende artikel luidt: *Wij geloven de spoedige komst van Christus om zijn koninkrijk op aarde te vestigen*.

Het pre-millennialisme neemt een enorme vlucht. Vele Bijbelinstituten worden vandaag door dit stelsel gestempeld. Van 1919-1930 voert het pre-millennialisme een sterke oppositie tegen het liberalisme en modernisme. Het Amerikaanse kerkelijke leven is helemaal gestempeld door de tegenstelling pre — post. 'Are you pre or post?' is een gebruikelijke vraag aan het begin van een gesprek onder christenen. Men beroemt zich erop aanhangers van verschillende confessies te verenigen en ook de jeugd wat te bieden.

Post-millennialisme. De benaming ‘pre-millennialisme’ profileert zich door de tegenstelling met het ‘post-millennialisme’. Daaronder verstaan we de voorstelling van het chiliasme, waarbij de wederkomst van Christus *volgt* op het duizendjarige vreedrijk. Het duizendjarige rijk wordt gezien als opkomend uit de geschiedenis, als liggend in het verlengde van ontwikkelingen die nu al gaande zijn. Het post-millennialisme wordt gekenmerkt door een optimistische toekomstverwachting. Het einde van de geschiedenis zal een soort *gouden eeuw* opleveren. De wereld zal door de invloed van het evangelie meer en meer gekerstend worden. Vaak is het post-millennialisme gecombineerd met vrijzinnige tendensen. (...)

De gematigde chiliasten na de Reformatie in Nederland waren post-millennialisten: Coccejus, Vitringa, D' Outrein, Witsius, Hoornbeeck, Koelman en A Brakel.

Wat Amerika betreft, lijkt het erop dat tot aan de burgeroorlog het post-millennialisme heersend was. Daarna had dit optimistische stelsel zo'n knak gekregen, dat het pre-millennialisme het daarvan won. Dan volgt de ontwikkeling in de negentiende en twintigste eeuw, zoals die boven is geschetst.

De naamgeving pre-millennialisme - post-millennialisme is bekritiseerd door O.T. Allis. Zijn inziens zijn deze namen misleidend, alsof het onderscheid alleen gaat om het moment van de wederkomst: *vóór* het millennium of *er ná*. Er is meer aan de hand. Er is ook *verschil over de invulling van het millennium zelf*. Dit moet Allis worden toegestemd. Het onderscheid is echter *zó* ingeburgerd, dat we het wel moeten blijven hanteren, maar het is goed om te bedenken dat er meer verschillen zijn tussen ‘pre’ en ‘post’, dan alleen het tijdstip van Christus' wederkomst ten opzichte van het millennium.

Onder *dispensationalisme* verstaan we die vorm van pre-chiliasme, die veel nadruk legt op de ontvouwing der geschiedenis in *bedelingen*. Typerend is, dat onderscheid wordt gemaakt tussen een bedeling van de *kerk* en een bedeling van het *koninkrijk*. De opeenvolgende bedelingen loopt uit op die bedeling van het duizendjarige Koninkrijk, waarin Israël als volk zal zijn hersteld en waarin Christus op aarde regeert. Enz.

3. CHILIASME BIJ VOETIUS EN COCCEJUS

De toekomstvisie van de oude theologen in Nederland wordt regelmatig onderscheiden door Voetiaanse en Coccejaanse leerstellingen. Ieder die de Kerkgeschiedenis een klein beetje kent, weet dat er in de 17^e eeuw in Nederland grote verschillen rezen onder het professoraat van G. Voetius en Joh. Coccejus. Deze geschillen hebben veel ellende gebracht in de Kerk van Christus in ons land. Ze concentreerden zich rondom de Verbondsvisie, opvatting over de Wet, met name het 4^e gebod, over uitleg van het bevindelijk leven op de kansel, over exegese van de profeten en de uitleg van de *onvervulde* profetie. Hoewel dit laatste niet het grootste struikelblok was, zoals uit de geciteerde stukken in deze brochure blijken zal.

Neem als een voorbeeld Voetsius en Coccejus zelf. Beiden geloofden in de bekering van de Joden, maar Coccejus verwachtte de herbouw van Jeruzalem, Voetius niet.

Beiden plaatsden het duizendjarig rijk in het verleden, maar Coccejus verwachtte de bloeistaat van de Kerk in een ruimere maat dan Voetius.

In onderstaande toelichting wordt onder meer gebruik gemaakt van *Voetius en Coccejus over de Joden*, door M. van Campen; een artikel uit Documentatieblad Nadere Reformatie nr 1, 1992. Overigens met een eigen invulling. Zijn visie kan in het Documentatieblad nagelezen worden.

Eind zestiende, begin zeventiende eeuw vond een immigratiegolf plaats, waarbij vele Spaans-Portugese Joden zich vestigden in Amsterdam, Rotterdam, Middelburg, Haarlem, Den Haag, Kampen, Naarden en Maarssen, enz. Meer dan ooit tevoren wierpen geleerden zich op de bestudering van de Hebreeuwse taal en de Joodse godsdienstige geschriften. Diverse christelijke theologen hebben Hebreeuws gestudeerd bij de rabbijnen. De theologen die werkten aan de Staten-Vertaling maakten gebruik van de zogeheten 'Rabbijnen- bijbel'. In Leiden werd een speciale leerstoel gevestigd voor Judaica. De eerste hoogleraar op deze post was Constantijn l'Empereur van Oppijck, die het vooral als zijn taak beschouwde om de Talmoed te bestuderen en te behandelen tijdens zijn colleges. Bij zijn onderwijs aan de studenten putte hij heel vaak uit Joodse bronnen. Hij verzorgde de uitgave van de Misjna-traktaten Middot (1630) en Bava Kamma (1637), waaraan hij een Latijnse vertaling toevoegde. In de jaren 1698-1703 verscheen van de hand van Willem Surenhuis een complete vertaling van de Misjna inclusief de commentaren van Maimonides en Bertinoro.

Een aantal christelijke theologen gingen zich intensiever bezighouden met de plaats van Israël in de Bijbel en de daaruit voortvloeiende relatie van de kerk ten opzichte van het Joodse volk. Tal van auteurs hebben zich in de zeventiende en achttiende eeuw over de Joden uitgelaten. Een groot aantal boeken over dit onderwerp legt daar overduidelijk getuigenis van af.

Het is opmerkelijk, dat deze christelijke aandacht voor het Jodendom gedurende lange tijd door tal van onderzoekers in later tijd niet is gesignaleerd! Veel handboeken voor de kerkgeschiedenis en monografieën over de Gouden Eeuw, die in vroeger jaren verschenen, gaan aan deze belangrijke gebeurtenis volledig voorbij. Na de terugkeer van de Joden in hun land en vooral na de herovering van Jeruzalem in 1967 is daarin gelukkig verandering gekomen. Opvallend is dat de herleefde belangstelling voor wat geschreven werd over het Jodendom in de 17^e en 18^e eeuw zich goeddeels schijnt te beperken tot de onderzoekers binnen de Gereformeerde Gezindte. Vanuit een sterke affiniteit met deze stroming is die voorliefde wel te verklaren.

In de literatuur is een soort *klassieke indeling* gemaakt tussen Voetiaanse leraars en Coccejaanse leraars, betreffende hun geestelijke en theologische inzichten, die de kerk vanaf ca. 1650 zo'n 80 jaar min of meer beheersten. Dit stempel wordt ook gedrukt op hun toekomstvisie over Joden en de bloeistaat van Christus' kerk op aarde.

Er werd in de laatste eeuw zelfs gesproken en geschreven over hen die ruim waren in hun Schriftuurlijke toekomstverwachting: zij zijn *Coccejanen*. Terwijl zij die de leer van de heerlijke staat van Christus' kerk op aarde verwierpen, *Voetianen* genoemd werden. Deze onderscheiding is niet alleen onjuist, ze is ook vals. Het is oneerlijk om te zeggen, 'dat de leer van een heerlijke kerkstaat van Coccejus afkomstig is. Een Coccejaan hoort niet thuis in de Gereformeerde Gezindte.'

De Schriftuurlijke leer van een heerlijke bloeistaat van de kerk, van de eerste opstanding, is lang voordat Coccejus hoogleraar werd geloofd, beleden en geschreven. Coccejus had een matige toekomstvisie. Wat zijn volgelingen betreft, er zijn zowel 'groene' als 'ernstige' coccejanen, die zich met de toekomstvisie bezighielden in de 17^e eeuw. Hoewel de eerstgenoemden uitvoeriger dan de laatsten. Te denken valt aan namen als die van H. Groenewegen, P. Curtenius, G.M. Elsnerus, Jac. Alting en Sal. van Til.

Wij horen en lezen ook wel eens de mening dat Voetianen bevindelijk waren, - of piëtisten zoals het de laatste eeuw genoemd wordt – en Coccejanen zouden alleen leerstellig wezen. Dat zo'n duistere mening toegepast wordt op beide groepen vindt geen grond in de historie en strijdt tegen de werkelijkheid. Lees bijvoorbeeld het kostbare boek van Petrus Immens, die als Coccejaans leraar bekend stond, over de *Godvruchtige Avondmaalganger* en zoek dan onder de Voetiaanse leraars of een dergelijk werk over het Heilig Avondmaal te vinden is?

De grenzen zijn veel minder strak dan deze indeling suggereert. Onderlinge omgang en invloed werkte door in hun preken en hun geschriften. Dr. A. Comrie schrijft, *dat hij geen Voetiaan is, noch een Coccejaan, maar een volgeling van Christus*. En deze geestelijke ligging hadden vanzelf veel meer voorgangers. Een afgebakend patroon werkt verdeeldheid en scheuring in de hand. Dat is iets waartegen Paulus ernstig waarschuwt. 'Gij zijt vleselijk en kinderen in Christus', vermaant hij in 1 Korinthe 3. Bovendien is het de vraag, of men een zo sterk onderscheid kan maken wanneer het gaat over wederzijdse beïnvloeding. Om één ding te noemen: Hoe kan de ruime visie van de Teelincks beïnvloed wezen door de Coccejanen, terwijl zij eerder leefden dan Coccejus? Kan men bij Hoornbeeck niet evengoed een relatie met het Puritanisme aanwijzen als bij Koelman? Is Van der Groe niet veel ruimer in zijn visie op de eerste opstanding dan H. Groenewegen?

En vooral is de grote vraag: *wat verstaan we onder chillasme?* Is het niet nodig om een omschrijving te formuleren over wat ZIJ en wat WIJ precies onder chillasme verstaan?

1. Gisbertus Voetius (1589-1676)

Voetius werd reeds als jong predikant geconfronteerd met de visie op de Joden, toen hij werd afgevaardigd naar de Nationale Synode van Dordrecht 1618-1619. Op 29-jarige leeftijd woonde hij daar de beraadslagingen bij over de vraag hoe de kerk en de christenen zich tegenover de Joden moesten opstellen. Vanuit Zeeland was een verzoek ingediend: *om te voorzien in bequame middelen om deselve Jooden mettertijt te brengen tottet Christengeloove volgende de belofte des apostels, Rom. 11*. Gedurende zijn hoogleraarschap heeft Voetius zich een en ander maal uitdrukkelijk beziggehouden met de vragen rond het Jodendom. Tijdens de zaterdagse dispuut-

colleges kwam de kwestie minstens twee keer expliciet aan de orde. In het najaar van 1636 werd de toekomst van Israël door Voetius ter sprake gebracht in de disputatie *De generali conversione Judaeorum*, een uitvoerige uitleg van Romeinen 11: 25-27. Een jaar later, in september 1637 werd opnieuw aandacht besteed aan het Joodse volk in de disputatie *De Judaismo*. Beide verhandelingen werden later in bewerkte vorm gepubliceerd in de *Selectarum disputationum theologicarum* (1648-1669). Het eerste wat opvalt in Voetius' denken over de Joden is dat hij nadrukkelijk afstand neemt van de gedachte dat het Joodse volk afgedaan zou hebben in de heilsgeschiedenis. Ondanks de verwerping van Jezus liggen er nog altijd geweldige beloften ten aanzien van de toekomst van Israël. Met name in zijn traktaat over Romeinen 11: 25-27 laat hij hierover geen enkel misverstand bestaan. Hij is het volstrekt oneens met de opvatting dat Paulus' belofte *dat eens geheel Israël zal zalig worden*, zou slaan op de kerk uit Joden en heidenen. Met Israël wordt het concrete Joodse volk bedoeld en niets anders. Hij is zich ervan bewust dat hij daarmee op een ander spoor zit dan vele theologen voor hem. Hij noemt in dit verband de namen van Augustinus, Hiëronymus, Melanchton en Calvijn. Hij weet zich in zijn verwachting van een bekering van het Joodse volk evenwel verbonden met vele andere Godgeleerden van naam, onder wie Beza, Junius, Paraeus en Engelse schrijvers als Brightman en Perkins'.

Overigens brengt Voetius bij het 'geheel Israël' uit Romeinen 11:25 wel een zekere beperking aan. Men dient het niet 'absoluut en volkomen' (absolute et perfecte) te nemen, maar meer in de zin van Mattheüs 3: 5, waar we lezen dat 'geheel Judea' tot Jezus uitging. Het gaat niet om alle Joden, zonder uitzondering. Veelmeer moet gedacht worden aan de bekering van het grootste deel van het volk. Maar dat deze heilvolle toekomst voor de Joden aanstaande is, lijdt voor Voetius geen twijfel. Romeinen 11 laat geen andere uitleg toe dan dat Paulus nog *een algemene bekering van Israël* in het verschiet ziet liggen. Daarover verheugt hij zich en dankt God. Onder hun afval, hun ongehoorzaamheid en hun verharding lijdt hij, naar hun behoud verlangt hij, dat verwacht, belooft en predikt hij.

Deze vaste hoop op de toebrenging der Joden ziet Voetius op vele andere plaatsen in de Schrift bevestigd. Hij verwijst daarbij o.a. naar 2 Corinthiërs 3: 15, 16, naar Mattheüs 23:39, 40 en naar Openbaring 7: 4, 5, 6.

Een opvallende trek in Voetius' interesse voor het Joodse volk is de duidelijk missionaire achtergrond daarvan. Als een der eersten in de gereformeerde traditie vroeg hij nadrukkelijk aandacht voor de roeping van de kerk om de ongelovigen met het Evangelie te benaderen". Onder deze 'infideles' (ongelovigen) rekende de Utrechtse hoogleraar niet alleen mohammedanen en heidenen maar ook de Joden. Hij zag ze ten diepste op één lijn. Samen vormden deze groepen het naaste doel van de zending: Gentiles, Judaei, Muhammedistae. In de praktijk van het zendingswerk maakte Voetius overigens wel onderscheid tussen deze drie objecten van zending. Het feit dat Joden en christenen de Schriften van het Oude Testament gemeen hebben, maakt dat het Jodendom anders benaderd dient te worden dan het heidendom. Terwijl het contact met heidendom en islam vooral een zaak van verstand en hart is, dienen in de ontmoeting met Israël de Schriften van Mozes en de profeten centraal te staan.

Sterk keert Voetsius zich tegen het chiliastisme zoals de Joden dat leerden. Het duizendjarig rijk, zoals zij dat vorstellen is voor hem inbeelding (somnia)

De vraag rijst wat Voetius nu eigenlijk precies onder *chiliasme* heeft verstaan.

De bron van het verwerpelijke chiliastisme ziet Voetius bij Cerinthus die ca 100 na Chr. leefde. Hij werd beschouwd als een ketter. De hoofdlijn van dit chiliastische denken

is, dat er na de eerste opstanding van de martelaren een aardse heerschappij van Christus zal komen gedurende 1000 jaar. Jeruzalem zal de plaats worden waar de gelovigen genieten van aardse weldaden en vleselijk genot, waar zelfs de Joodse ceremoniën weer aan de orde komen, zoals offers en het onderhouden van sabbatten. Een dubbele opstanding der doden, de wederopbouw van Jeruzalem, een zichtbare en aardse heerschappij van Christus gedurende 1000 jaar, het herstel van de tempeldienst, dat zijn de zaken waartegen Voetius bezwaar aantekent.

En hij vindt dat mensen als Brightman er niet genoeg afstand van nemen wanneer zij vasthouden aan een lichamelijke, bijzondere en afzonderlijke positie van de Joden in het land, zowel politiek, kerkelijk als burgerlijk. Joh. **Piscator** (overleden 1625), de voorman van de theologische school te Herborn in Duitsland heeft naar zijn mening ook te veel chiliastische elementen overgenomen. Het verbaast hem niets dat diens opvolger Johann Heinrich **Alsted** kon zeggen *door Piscator verrijkt te zijn*. In niet minder dan 16 punten wordt door Voetius vervolgens de zienswijze van deze chiliasten weerlegd.

Conclusie. De terugkeer van de Joden en hun eigen Staat heeft een groot aantal Voetiaanse leraars, die sterk gekant waren tegen het geloof in de letterlijke beloften voor deze zaak, in het ongelijk gesteld. Zij veroordeelden hun Coccejaanse broeders dat deze teveel allegoriseerden. Goed, het zij zo. Maar de letterlijke beloften voor Israël zó te allegoriseren en te vergeestelijken dat er allen een geestelijke betekenis overblijft, is een dwaling die de eer van Christus verkleint en het ongeloof in de hand werkt. Vindt Jezus, Die nauwkeurig toeziet hoe wij met Zijn snoer van beloften omgaan dat goed?

De tijd heeft geleerd dat Voetius de beloften Gods voor Israël inderdaad teveel beperkte, de letterlijke betekenis verwierp en de heerlijkheid van Christus' kerk op aarde voor een groot deel vergeestelijkte. Geen wonder dat Prof. Witsius hem op diverse punten heeft gecorrigeerd. De mening 'dat God meer eer krijgt en de Waarheid beter gehandhaafd wordt als men de beloften voor de toekomst gaat minimaliseren en verkleinen, is altijd in de kerk geweest. Hoe meer wij vergeestelijken, hoe meer wij tot roem van Zijn Naam de Schrift verklaren.' Niets dan de Geest van God Die Auteur en Vervuller is van Zijn beloften kan deze ongelooftheorieën verzoenen en wegnemen.

2. Joh. Coccejus (1603-1669)

In hoeveel opzichten Voetius en Coccejus ook van elkaar verschilden, hun interesse voor het Joodse volk deelden zij. Als knaap reeds had Coccejus grote belangstelling voor het Hebreeuws en andere oosterse talen. Na de Illustre School in zijn geboorteplaats Bremen doorlopen te hebben, vertrok hij naar Hamburg om zich daar onder Joodse leiding te verdiepen in de rabbijnse geschriften". Als student te Franeker volgde hij de colleges van Sixtus Amama, waarbij opnieuw de oosterse talen en de Talmoed hem het meest boeiden. In dezelfde plaats werd hij later benoemd tot hoogleraar.

In minstens zeven boeken heeft Coccejus zijn gedachten over het Joodse volk neergelegd. Ten eerste in de rede die hij uitsprak bij het aanvaarden van zijn hoogleraarschap te Leiden. Uitvoerig ging hij in deze oratie in op de oorzaken van de ongelovigheid der Joden. Vandaar de titel: *Oratio de causis incredulitatis Judaeorum* (1650).

Van fundamenteel belang voor Coccejus' denken over het Joodse volk is zijn voorliefde voor de zogeheten 'profetische theologie'. Deze theologie vestigt in het

bijzondere de aandacht op de profetische gedeelten van de Schrift en de sterke gerichtheid op de toekomst. De bekering der Joden speelt daarbij een centrale rol. Een opmerkelijk kenmerk van deze profetische theologie is ook de *periodisering* van de heilsgeschiedenis. Men meende in de Schrift een aantal tijdperken te kunnen onderscheiden waarbinnen zich het heilshandelen van God voltrekt. Men kan de periodenleer reeds aantreffen in het denken van **Joachim van Fiore** (1130-1202). Op grond van het laatste Bijbelboek verwachtte hij een massale toebrenging van Joden, gepaard gaande met een grote bloeitijd van de kerk.

Coccejus moet met deze wijze van Schriftuitleg reeds kennis gemaakt hebben in zijn geboorteplaats Bremen. Hij was een leerling van Ludwig **Crocus**, die de heilshistorische theologie van Herborn naar Bremen heeft overgebracht. In deze stad had zich een school gevormd, die zich intensief met de toekomst, in het bijzonder met de Openbaring van Johannes bezighield. Bremen is wel aangemerkt als een bakermat van de heilshistorische theologie. Coccejus heeft met andere woorden geademd in een klimaat, dat door Voetius als *chiliastisch* bestempeld werd.

Kan men om deze reden Coccejus ook indelen bij het kamp der chiliasten? Zijn toekomstvisie werd in principe niet bestreden door Voetiaanse predikanten. Veel meer zijn allegorische exegese en uitleg van de Schrift en zijn verbondsmatig denken. Althans in zover het door hem in perioden ingedeeld werd, die hij overal in de Heilige Schrift meende te ontdekken. Zo meende hij in Deuteronomium 32 reeds de hele toekomst van het Joodse volk - periode na periode - te kunnen aflezen.

Er ontstond in 17e eeuw groeperingen onder de Coccejanen. De ene groep waren wetenschappelijke theologen die zich veelal toeleiden op Schriftverklaringen en allegorie met vrijwel gehele verwaarlozing van het bevindelijk geestelijke leven. De andere groep legde zich er meer op toe, om aan te tonen dat de Schrift en de bevinding op het nauwst aan elkaar verbonden is, zoals Van Giffen, Vitringa, Lampe, Voget, enzovoort.

Iets opmerkelijks lezen we bij Jacobus Koelman. Hij geeft zijn mening in: *De sleutel van de Openbaring van Johannes*, bladzij 151. Hij becommentarieert diverse visies over het duizendjarig rijk. Dan weerlegt hij de visie van een aantal Coccejanen als volgt: "... 2. Van degenen die de verklaringen van Johannes Coccejus over de profeten van het Oude en nieuwe Testament beschermen en het hunne daarbij doen. De eerste, hoewel ze nog een aanstaande bekering van het Joodse volk toestemmen - immers de verstandigste onder hen - willen toch evenwel geen heerlijker staat van de kerk toekomstende stellen, noch erkennen; noch zij geloven niet dat er nog een geruime tijd van honderden jaren staat te volgen waarin de kerk beter gereformeerd en in meer vrede en rust en heiliger zal zijn dan zij nu is; maar zij menen dat er altijd zullen zijn in en omtrent de kerk verdrukkingen, vervolgingen, kruisen, zwarigheden, ketterijen enzovoort. En dat het hoe langer hoe erger zal gaan met de tijden der kerk, waarop dan de dag des oordeels komen zal."

Deze beschrijvingen over de volgelingen van Coccejus zouden we toch nooit bij hen verwachten? Deze denkbeelden passen schijnbaar veeleer bij de volgelingen van Voetsius! Nee, de inzichten van beide 'partijen' doorkruisen en overlappen elkaar.

Uit het feit dat Coccejus het duizendjarig rijk als reeds gepasseerd beschouwt, kan worden geconcludeerd dat hij zeker niet behoort tot de chiliasten in die zin zoals het - ten onrechte - veroordeeld wordt in de Gereformeerde Dogmatieken.

Coccejus getuigt in zijn boeken van zijn vaste hoop op een bloeitijd van de kerk en een massale toebrenging der Joden. *Gans Israël zal zalig worden*. Frappant is overigens dat Coccejus, anders dan Voetius, bij de uitdrukking 'gans Israël' niet

uitsluitend aan het Joodse volk denkt, maar ook aan de kerk uit de heidenen: *tota ecclesia et populus Israël*.

Evenals bij Voetius staat zijn belangstelling voor de Joden in een missionaire context. Tot de *propagatio regni Christi* (het Koninkrijk van Christus propageren) behoort ook de Jodenzending.

Beslissende kenmerken van het chiliasme beschouwde men in die tijd: *de dubbele opstanding der doden, de herbouw van de tempel en de aardse regering van Christus gedurende 1000 jaar en wereldse gemakken*. Coccejus verwierp deze zaken. Dus, wij doen er goed aan met deze karakterisering van het chiliasme rekening te houden, wanneer het gaat om de beoordeling van opvattingen uit deze periode.

4. THEOLOGEN VOORAFGAAND AAN DE STATENVERTALERS

1. Geloofsverwachting van oude kerkvaders

Ds. H. Bultema (1884-1952) die intensief studie heeft gemaakt van het chiliasme. *Het Chiliasme in het licht der historie. Studie over de Bijbelse uitleg van Openbaring 20 door Oude Kerkvaders uit de eerste drie eeuwen*. Uitgave: Nederlands Bijbelstudie Centrum NBC Circulaire 7e jaargang nummer 1 april 1997.

Papias, (ca 65-130; bisschop van Hiërapolis, Egypte)

“Papias was een leerling van de apostel Johannes. Eusebius spreekt in zijn kerkgeschiedenis van hem, alsof hij een kleinzielig zwakhoofd was, doch op een andere plaats noemt hij hem *welsprekend en machtig in de Schriften*. Hij had alle gelegenheid, om de beschouwing van de apostel Johannes ten opzichte van de laatste dingen te kennen. Eusebius zegt van hem dat hij leerde dat "er een zeker duizendjarig rijk zal zijn, na de opstanding der doden, als Christus lichamelijk op aarde regeren zal." *Eusebius was een sterk anti-Chiliast* en verklaart de beschouwing van Papias reeds uit een onjuiste verklaring van de Openbaring. Papias had volgens hem geen oog voor het mystieke en figuurlijke van de Openbaring.”

Lactantius (ca. 250-320) Van Lactantius schrijft Bultema:

"Gelijk de Heere zulke grote dingen in zes dagen gemaakt heeft, zo moeten zijn godsdienst en waarheid gedurende deze 6000 jaren werken, terwijl de boosheid hier verkeert en heerst. En daar de Heere rustte op de zevende dag en die heiligde, alzo zal alle boosheid na de 6000 jaren verbannen worden en de gerechtigheid gedurende duizend jaren heersen; er moet vrede en rust komen van al de moeite, die de wereld zolang heeft verduurd. De Koning en Overwinnaar zal Zelf heersen op aarde met hen (zijn heiligen) en Hij zal de heilige stad bouwen en dit Koninkrijk der gerechtigheid zal duizend jaren bestaan. De aarde zal al haar vrucht voortbrengen zonder de moeitevolle arbeid der mensen. De wilde dieren zullen hun woestheid afleggen en tam worden. De slang zal geen gif meer hebben, geen roofdier zal meer verslinden."

Conclusies Uit deze blinkende rij van getrouwe getuigen zijn onzes inziens de vier volgende zaken voldoende duidelijk.

1. Het Chiliasme werd in de eerste drie eeuwen na Christus door de geleerdste en Godzaligste mannen aan alle plaatsen onderwezen. Door Papias in Frygië, Justinus in Palestina, Clemens Romanus in Rome, Ireneüs in Galicia, Nepos in Egypte, Cyprianus en Tertullianus in Carthago, Hippolytus en Lactantius in Rome, Victorinus in Petavium, enz. Het was de leer der ganse kerk.
2. Men leerde het Chiliasme niet op grond van enig wijsgerig beginsel, maar krachtens de Heilige Schrift zelf, alsmede op grond der mondelinge overlevering, die men uit de mond der apostelen persoonlijk had opgevangen. Barnabas, Clemens Romanus en Hermas Pastor waren de leerlingen van Paulus; en Papias, Polycarpus en Ignatius van Johannes. Men kon het dus zeker weten.
3. Het Chiliasme had blijkbaar een voortreffelijke invloed op hart en leven. "De apostolische vaders geven bijna niets anders dan een schier onafgebroken reeks van vermaningen voor het leven van de christen," zo schreef Dr. F. J. Grosheide. Velen van de hier genoemden zijn getrouw geweest tot in de dood. Ja, zulk een heiligende invloed ging er uit van de verwachting des Heeren en van hetgeen met Zijn komst verbonden geacht werd, dat vele ongelovige geschiedschrijvers alleen uit die

verwachting hun ascese of deugdoefening verklaren. Zie b.v. Hooikaas: "De ascese der eerste christenen."

4. Door niet één rechtzinnig kerkvader werd deze leer tegengesproken. Caius van Rome is volgens Mosheim de eerste geweest die er de strijd tegen aanbond. Doch hij erkende dat deze leer in het boek Openbaring gevonden werd en deswege verwierp hij dit boek als een "samenstelling van monstrueuze fabelen". Hij meende dat het een *grof-zinnelijk en vleselijk* millennium leerde. De schrijver der Openbaring was volgens hem niet de apostel Johannes, maar de ketter Cerinthus, die om zijn dwalingen ingang te verschaffen, deze op de achtbare naam van Johannes gezet heeft. Dionysius was niet gezond in de leer en kon eveneens niet met goed gevolg de strijd tegen het Chiliasme voeren, dan tot de dure prijs van verwerping van het laatste Bijbelboek. Clemens van Alexandrië ging bij de verklaring der Schrift van geheel verkeerde beginselen uit en was daarbij zeer wijsgerig- speculatief. *Eusebius was een halve Ariaan en heeft om vele redenen als kerkleraar volstrekt geen goede naam.*

Tot zover Bultema. Zie voor het boek van ds. Bultema: www.theologienet.nl

2. Overzicht van diverse meningen

De geloofsverwachting van de oude kerkvaders en latere theologen voorafgaand aan de Statenvertalers die over de onvervulde Profetie geschreven hebben, worden beschreven in Openbaring 20 vers 1, no 1. De Statenvertalers, - voornamelijk opgesteld door A. Walaeus, - geven hun mening weer over hun onderscheiden inzichten van het duizendjarig rijk.

“Dit hoofdstuk is wat zwaar om te verstaan, en wordt door de uitleggers verschillend verklaard. Enigen menen, dat hetgeen hier verhaald wordt, nog alles moet geschieden, en dat na de ondergang van de antichrist, waarvan in Openb. 18, 19 is gesproken; en dat dan de satan eerst zal gebonden worden, de Joden tot Christus bekeerd, en de rechte Kerk van Christus in groot aanzien, goeden vrede en welstand, over alle volken der wereld zal heersen, en dat duizend jaren lang; in het begin van welke duizend jaren al de martelaars zouden opstaan uit de doden, en zich bij deze Kerk voegen, **of in de hemel tot Christus opgenomen worden**, totdat na de duizend jaren, de satan weder ontbonden zijnde, de overige ongelovige volken, die door God en Magog verstaan worden, hun nieuwen krijg zullen aandoen. Maar dat Christus dan komende ten oordeel, Zijn Kerk ten volle zal verlossen, en den satan met al zijn dienaars in den poel des vuurs in eeuwigheid verwerpen.

Dit gevoelen is zeer oud, ook onder vele oudervaders geweest, en wordt door enige leraars ook heden weder vernieuwd, omdat het schijnt, dat de letter van de tekst van Openb. 20 het meebrengt.

Doch, wanneer alles wel overwogen wordt, zo kan het met de gedurige zin van Gods Woord niet bestaan, om deze redenen:

- I. Omdat in Openb. 19:19, 20 is aangewezen, en uit 2 Thess. 2:8 ook bewezen, dat de antichrist en zijn rijk niet geheel zal teniet gedaan worden, dan in de laatste komst van Christus ten oordeel.
- II. Omdat de bekering der Joden geschied zijnde, volgens de voorzegging van Paulus, Rom. 11 en 2 Cor. 3:16 nochtans nergens zulk een stand der Kerk wordt beloofd, die zonder kruis, strijd en vervolging door de gehele wereld zou zijn, gelijk hiervoor Openb. 19:11 bewezen is. Want het blijkt altijd waar, hetgeen Paulus zegt, 2 Tim. 3:12: Allen die godzaliglijk willen leven in Christus Jezus,

zullen vervolgd worden, en inzonderheid omtrent het einde van de wereld, waarvan Christus zegt, Luc. 18:8: Doch de Zoon des mensen als Hij komt, zal Hij ook geloof vinden op aarde? En hetgeen Paulus zegt, 2 Tim. 3:1: In de laatste dagen zullen zware tijden ontstaan.

- III. Omdat het strijdt tegen het artikel van de opstanding uit de doden, dat zo vele millioenen van martelaars, als er in de wereld zijn geweest, in het begin van deze duizend jaren alleen zouden opstaan, en in deze wereld zouden blijven leven, gelijk sommigen menen, *óf tot Christus in de hemel met hun lichamen alleen zouden opgenomen worden, gelijk anderen van hen gevoelen*; daar de Schriftuur alom getuigt, dat ál de doden tegelijk, en eerst ten laatsten dage, zullen opstaan. Zie hiervan Joh. 5:28 en Joh. 6:44 en Joh. 11:24. Zie ook 1 Cor. 15:52, 1 Thess. 4:16 en hierna in Openb. 20:12, 13. Om deze en dergelijke redenen, zo moet Openb. 20 op een andere wijze verstaan worden, gelijk in de verklaring zal aangewezen worden.” Einde kanttekening.

Uit de bovenstaande opmerkingen van de kanttekkenaars blijkt dat het geloof in de eerste opstanding hun aandacht heeft gehad: ‘Het gevoel is zeer oud, ook onder vele oudervaders geweest, en wordt door enige leraars ook heden weder vernieuwd, omdat het schijnt, dat de letter van de tekst van Openbaring 20 het meebrengt.’ Op een verstandige wijze wordt in bovengenoemd stuk de visie van vele oudervaders en enige leraars tijdens en na de Reformatie beschreven en weerlegd.

De omschrijving van de oude kerkvaders over hun toekomstverwachting wordt ddoor de kanttekkenaars niet als *ketters* beschouwd, maar *als een persoonlijke overtuiging* geëerbiedigd, hoewel de kanttekkenaars een andere mening hadden over de opstanding van de martelaren.

“Deze visie [namelijk van het 1000-jarig rijk] werd gedurende de eerste drie eeuwen van de Christelijke jaartelling algemeen, zij het niet unaniem aanvaard. Toen legde Augustinus haar het zwijgen op door de 1000 jaar te interpreteren als de periode van de kerk.” Dit stelt Dr. M. Lloyd-Jones vast in: *De laatste dingen*, Uitgever Groen Heerenveen, 1999.

De verwachting en hoop op verlossing van de kerk uit haar hevige vervolgingen onder de Romeinse keizers begon haar vervulling te krijgen toen de Christelijke leer in de Staat geaccepteerd werd door het Tolerantie-edict in 313. Helaas, de vrede duurde niet lang. De kerk werd getroffen en verscheurd door de Ariaanse twisten en andere ketterijen. De hoop dat het 1000-jarig rijk begonnen was verdween spoedig. Men zocht een uitweg in de verklaring van Openbaring 20. De nieuwe verklaring luidde, dat de 1000 jaren begonnen zijn met de hemelvaart van Christus of met de verwoesting van de tempel te Jeruzalem, 70 A.D.

Een aantal oude kerkvaders leerden geen werelds leven in het duizendjarig rijk, maar *dat de martelaren zouden opstaan en ten hemel varen om daar met Christus te regeren*. Zoals Christus nu regeert op geestelijke wijze, zullen zij daarin deelnemen, met ziel en lichaam bij Hem tegenwoordig zijnde. De engel spreekt in Openbaring van *een eerste opstanding van martelaren*. Als de tweede, grote en algemene opstanding lichamelijk is, waarom kan er dan geen lichamelijk opstanding plaats vinden van de martelaren en andere getuigen, in zover het de Heere behaagt en wie de Heere daarvoor verkoren heeft? Bij het sterven van Christus stonden dode kinderen Gods op, zou het bij zo’n milde uitstorting van Zijn Geest ook niet kunnen?

Een ander aantal kerkvaders leerden, *dat Christus in Persoon met de opgestane martelaren zou regeren op aarde, in Jeruzalem*.

Bij de Heere zijn alle dingen mogelijk, maar is er voor die mening voldoende grond in de Schrift? De Statenvertalers keren zich vooral tegen deze aardse verwachtingen. De leer van *de lichamelijke opstanding en het regeren in de Hemel met Christus* kreeg in de Reformatietijd weer opnieuw aandacht. Geen wonder, men wilde terug naar de kerkvaders uit de eerste eeuwen. Bij Piscater in Duitsland, bij E. Teelinck in Nederland en een groot aantal auteurs in Engeland komen we die visie tegen. Maar nadat de Kanttekeningen verschenen was en allen die anders leerden, met de hatelijke naam van *Chiliasten* werden betiteld, - men bedoelde ketters - verdween langzamerhand de mening van een lichamelijke opstanding. Goed te verstaan, de gelovige verwachting van een heerlijke staat van Christus' kerk op aarde, werd helemaal niet beschouwd als een geloof strijdig met het Gereformeerd Belijden.

Jacobus Koelman geeft een overzicht van oude Kerkvaders en enkel leraars na de Reformatietijd die volgens zijn mening onzuiver waren in hun visie op de opstanding van de martelaren en de Persoonlijke regering van Christus op aarde. Zie: *De sleutel van de Openbaring van Johannes*, bladzij 201 e.v..

“In de eerste plaats de verscheiden dwalende gevoelens van oude en latere schrijvers zullen blijken uit dit navolgend historisch verslag.

De ketter **Cerinthius** was de eerste en de allerbotste dwaalgeest omtrent deze 1000 jaar. Want hij was van gevoelen dat Christus persoonlijk op aarde zou komen en daar op een aardse wijze 1000 jaar heersen en dat als dan al de martelaars en heiligen zouden regeren; en allerlei vermaak en plezier, zelfs dat ongeoorloofd is, als zich dronken drinken, veel vrouwen tegelijk hebben, enzovoort genieten; dat ook alsdan weer de slachtoffers zouden geofferd worden te Jeruzalem en de oude ceremoniën van de Wet weer gebruikt worden en dat alles vóór - anderen zijn ná - de algemene Opstanding. Doch dit gevoel is van de aartsvaders, ook van degenen die *Chiliasten*, *millenarij*, of *1000-jaars gezinden* genoemd zijn, voor een ketterij met recht gerekend.

Na Cerinthius heeft een **Papias**, een van de aller-oudste leraars gevoeld, dat Christus 1000 jaar zou komen heersen op aarde met de heiligen; en dat dan geen vleselijke en zondige, maar geoorloofde lichamelijke en geestelijke gemakkelikheden van hen zouden genoten worden te Jeruzalem, in grote rust en onbekommerdheid. Dit gevoel is van verscheidene van de oudste oudvaders, Nepos bisschop der Egyptenaren, Ireneüs, Tertullianus, Apollinarius, en andere twee, die ik terstond noemen zal omhelsd. Eusebius verhaalt dat die Papias geroemd heeft dat deze stelling door een ongeschreven traditie van de apostelen tot hem gekomen was. Ireneüs en anderen menen dat hij een toehoorder van Johannes de apostel en zo een medediscipelen en metgezel van Polycarpus is geweest, waardoor ook zijn gevoel te meer aangenomen werd.

Doch Eusebius zegt, dat hij nooit een toehoorder van Johannes de apostel is geweest; dat hij ook in andere fouten is vervallen door tradities op te volgen die recht strijdig waren tegen het Woord. En Baronius tekent aan, dat Papias meer de traditie in dan de Heilige Schrift achtte; nochtans wordt Zijn geboortedag jaarlijks gevierd in het pausdom op de 22e februari.” Tot zover Koelman.

Vervolgens weerlegt Koelman **Justyn de Martyr** (martelaar) omdat deze een chiliastische visie publiceerde. Koelman citeert hem erg verkort omdat hij het niet met Justyn eens was. Daarom volgt hieronder een uitvoeriger verslag.

Justyns Apologiën en zijn Dialoog zijn gericht aan de Jood Trypho, een beroemd rabbijn.

In de eerste apologie (APOL. 1, 52) worden Christus' eerste en tweede komst onderscheiden, en dan wordt de *tweede* komst uitdrukkelijk in verbinding gebracht met een herstel van Israël. De tweede komst zal plaatsvinden "als Hij volgens de profetie zal komen uit de hemel in heerlijkheid, vergezeld van Zijn engelscharen", en dan zal ook de opstanding plaatsvinden, en het volk Israël zal zich bekeren.

Justinus verwacht waarschijnlijk *een nationale bekering van Israël* bij de tweede wederkomst. Vóór dat laatste pleiten met name de woorden in Dial. 31 "Zijn tweede komst, als u [de Joden] Hem zult kennen Die u doorstoken hebt", want dat is een verwijzing naar Openb. 1:7 en Zach. 12:10, waar het gaat om de tweede komst van Christus en over de rouwklacht van het volk Israël over Hem die zij doorstoken hebben, omdat ze inzien dat ze ten onrechte hun Messias verworpen hebben.

In zijn eerste Apologie zegt Justyn 'dat christenen uitzien, niet naar een menselijk, maar een Goddelijk koninkrijk, want anders zouden ze het martelaarschap trachten te vermijden omdat ze dan het koninkrijk zouden mislopen' (Apol. 1, 11). Toch blijkt elders dat hij dat niet als een soort vergeestelijkt Rijk opvat. In de Dialoog vraagt Trypho hem daar uitdrukkelijk naar, met de woorden: "Erkent u echt dat deze plaats, Jeruzalem, herbouwd zal worden en verwacht u dat uw volk bijeenvergaderd wordt, en vreugde ontvangt met Christus en de aartsvaders, en de profeten, zowel de mensen van ons volk alsook andere proselieten die zich bij hen gevoegd hebben voor de komst van uw Christus? Of is dit een punt waarop u maar wat hebt toegegeven om ons in de meningsverschillen tegemoet te komen?" (Dial. 80).

Justinus antwoordt dan dat hijzelf die mening welzeker is toegedaan, maar aan de andere kant voegt hij eraan toe dat "velen die behoren tot het zuivere en vrome geloof, en die ware christenen zijn, er anders over denken".

Even later echter zegt hij dat er ook "christenen zijn die deze waarheid niet erkennen, die het wagen de God van Abraham en de God van Izaäk en de God van Jakob te lasteren (...): verbeeld u niet dat zij christenen zijn (...) Maar ik en anderen, die orthodoxe christenen zijn in *alle* onderwerpen, zijn ervan verzekerd dat er een opstanding van de doden zal zijn, en een duizend jaar in Jeruzalem, dat dan zal worden gebouwd, versierd en uitgebreid, zoals de profeten Ezechiël en andere verklaren".

Daarmee lijkt hij de pre-millennium visie, de verwachting van Christus' wederkomst vóór het Vrederijk, toch weer te beschouwen als iets waarover onder alle *rechtzinnige* christenen overeenstemming bestaat.

Bron: H.P. Medema. Profetisch Perspectief, nr. 2, 1995.

3. Johannes Piscator, Andreas van Habermeld, Johannes Heinrich Alsted

Johannes Piscator (Duits: Fischer) (27 maart 1546 Straatsburg -26 juli 1625) was een Duits gereformeerd theoloog. Hij werd professor in de theologie in Straatsburg in 1573 die bekend staat als een Bijbelvertaler. In 1574 ging hij naar de Faculteit te Heidelberg. Na Dillenburg, Neustadt en Moers werd hij Professor te Herborn in 1584 waar hij bleef tot aan zijn dood. Hij was een onverdacht gereformeerd hoogleraar die veel betekend heeft voor het Calvinisme in Midden-Duitsland. Zijn boeken over theologische zaken werden gebruikt als bewijsmateriaal tegen de Remonstranten. (Van Itterzon) In 1595 werd een Lutherse Bijbel gedrukt in Herborn met kanttekeningen van Piscator. De Lutheranen meenden dat de gereformeerden zelf een vertaling moesten maken. Graaf Jan van Nassau, de zeggenschap had over deze streek in Duitsland besloot in 1597 om Piscator opdracht te geven om vanuit de grondtalen

de Bijbel in het Duits te vertalen. Voor de kanttekeningen en toepassingen vroeg graaf Jan hulp van verschillende Nassause predikanten. Drukker Corvinus brengt in 1602 het eerste deel op de markt. In september 1604 is de hele Piscator-Bijbel gereed in drie delen met méér dan 3700 bladzijden.

Geleerden die de oude talen kennen, komen spoedig tot de erkenning dat Piscator veel nauwkeuriger en daarom ook vaak béter vertaald heeft dan Luther. Maar van de kant van de Luthersen kwam hevig verzet. Zelfs zo erg, dat dezelfde Piscatorbijbel kort na het sterven van graaf Jan in de Nassause gebieden verboden werd. Een officieel verbod in naam van de zonen van graaf Jan viel de Herbornse Bijbelvertaling ten deel. Buiten dit gebied kreeg die Bijbel hoge achting. In Bern werd de Hernbornbijbel in 1681 opnieuw gedrukt en officieel voor kerkelijk gebruik ingevoerd. Dat is zo gebleven tot ver in de negentiende eeuw. De laatste herdruk te Bern vond in 1847 plaats. Een heel bijzondere betekenis zou de Piscator-bijbel voor Nederland krijgen. Baudartius, predikant te Zuthphen stelde de Gelderse Synode voor dit werk in het Nederlands te vertalen, omdat "het niet precieser vertaald is, maar ook omdat er verscheidene 'heerlijke' aantekeningen bijgevoegd zijn. Toen de beroemde Synode van Dordrecht (1618-1619) opdracht gaf tot het opnieuw vertalen van Gods Woord werd Baudartius één van de vertalers. Bij dat vertalen, gebruikte men ook het werk van Piscator. Terwijl Piscator met groot leedwezen zijn levenswerk zelfs uit de huisgezinnen in Nassau zag verdwijnen, vernam hij met blijdschap dat de Nederlandse vertalers er dankbaar gebruik van maakten. Piscator overleed in 1525. De Statenvertalers wisten dat hij tot in het laatst van zijn leven verbeteringen in zijn vertaling had aangebracht. Er zijn vele sporen van Piscators arbeid te vinden in de Statenvertaling én in de kanttekeningen.

Slechts drie voorbeelden uit de kanttekeningen. 1 Sam. 2 vers 1: *'in den HEERE' en 'mijn hoorn is verhoogd.'* Piscator: Dat is, vanwege de Heere, omdat namelijk de Heere mij een grote weldaad bewezen heeft, dat Hij mij een zoon geschonken heeft. Ik ben 'wolgemut und unverzagt'

Statenvertaling: Te weten, dewijl Hij mij deze grote weldaad bewezen heeft, dat Hij mij deze zoon gegeven heeft. Ik ben nu welgemoed en onversaagd.

Prediker 12 vers 3; *'De wachters' des huizes zullen beven.* Piscator: De armen, die het lichaam (waarin de ziel als in een huis woont) bewaren.

Statenvertaling: Dat is, de armen met de handen, die het lichaam (waarin de ziel als in een huis woont) bewaren, dienende om het kwaad af te weren en het goede aan te nemen.

Prediker 12 vers 4: *De twee deuren 'naar de straat.'* Piscator: De twee lippen, die uitwendig aan het lichaam staan. Maar het zijn ook deuren inwendig; zoals het deksel der keel, het deksel van het galblaasje.

Statenvertaling: De twee lippen, die men uiterlijk aan het lichaam ziet. Daar zijn ook deuren inwendig, die men niet ziet, als het deksel der keel en het deksel van het blaasje der gal. Bron: H. Schlosser, De Piscatorbibel, Heidelberg, 1908

Wij vervolgen nu **Koelmans** visie verwoord in *De sleutel van de Openbaring van Johannes*, bladzij 204 e.v.

"Ten tijde van Hiëronymus en Augustinus en verder, is dit gevoelen van een duizendjarige regering van heiligen enz. bij de algemene Kerk verworpen geweest. En voorts 1000 jaren en meer daarna is er niet een enig schrijver geweest die dat gevoelen heeft staande gehouden. Het was gelijk als een fabel uitgekreten en als in het graf bedolven totdat het in deze 17e eeuw weer, bijzonder in Engeland levendig geworden en kloekmoedig door sommigen beschermd is." (...)

Koelman vervolgt op bladzij 205, 206 in *De sleutel van de Openbaring van Johannes*.

“In het jaar 1613 heeft Johann Piscator zijn *verklaring over de Openbaring* uitgegeven en daar gezegd over Openbaring 20: 1-6: ‘dat de 1000 jaren van welke daar gesproken wordt zullen beginnen van de tijd wanneer het pausdom gevallen en het Beest en de valse Profeet in de poel des vuurs zullen geworpen zijn. Dat de gelovigen die alsdan na de val van het pausdom op aarde zullen leven, dat ze die 1000 jaren lang vrij zullen zijn van de vijandelijke inval der goddelozen. Dat al de martelaars die ten dele onder het heidendom en ten dele onder het pausdom gedood zijn en nog hierna zullen gedood worden wegens de zuivere Belijdenis van de Christelijke Religie, in het begin van de 1000 jaar, en zo vóór de algemene Opstanding, *lichamelijk* zullen opstaan, ten hemel varen *en met Christus boven in de hemel 1000 jaren lang heersen*; en het koninkrijk der heerlijkheid, of des Hemels genieten, voordat de andere gestorven gelovigen zullen opstaan.’ Want hij dacht, ‘dat het met Gods gerechtigheid overeenkwam dat degene die wegens de belijdenis van Christus meer kwaden dan anderen hebben uitgestaan, ook langduriger blijdschap en heerlijkheid zouden genieten.’

Maar hij verwierp uitdrukkelijk dat gevoel van de oude Chiliasten die stelden, dat dit een *aards* koninkrijk zou zijn en bestaan zou in het genot van lichamelijke en natuurlijke gemakkelikheden.

Op bladzij 248 weerlegt Koelman nogmaals de visie van Piscator.

“2 Thessalonicenzen 1: 6, 7, *Alzo het recht is bij God verdrukking te vergelden degenen die u verdrukken, en u die verdrukt wordt verkwikking met ons, in de openbaring des Heeren Jezus van den hemel, met de engelen Zijner kracht*. Hier ziet men dat kwaden en goede martelaars en andere samen op één en dezelfde dag des oordeels en vergelding en loon krijgen. Dit argument heeft Piscator zo uitgedrukt, dat hij er dit antwoord op heeft: Paulus heeft zo gesproken naar het algemeen geloof der christenen en naar Gods ordinaire regering, omdat hem die verborgenheid nog niet geopenbaard was; zo moeten dan zijn woorden verstaan worden met deze exceptie, tenzij God voor de dag des oordeels enige en onder die ook mij, wil kronen.” Enzovoort.

Op bladzij 208 vervolgt Koelman zijn overzicht over hen die min of meer een chiliastische visie hadden. Het heersen met Christus door de zielen die geestelijkerwijs worden opgewekt, Openbaring 20, neemt bij Koelman een grote plaats in. Hij vindt dat Paraeüs niet genoeg onderscheid maakt tussen *het heersen van de zielen van de rechtvaardigen in de hemel en het bijzonder geestelijk heersen van de rechtvaardigen vanuit de hemel tijdens het 1000 jarig rijk*. Koelman vervolgt:

“**David Paraeüs**¹² heeft dat gevoel van Piscator getracht te weerleggen doch behalve dat al zijn redenen niet krachtig genoeg zijn, gelijk Voetsius erkend, heeft hij tot een ander extremitéit overvallende de tekst van de Openbaring geenszins genoeg gedaan. Want hij verstaat dezelve *van der martelaren heersen door hun zielen als genietende Christus in de heerlijkheid*. Maar zo verklaart hij geenszins hoe hen gegeven is 1000 jaren te heersen en *dat als een privilegie boven andere, die tevoren of daarna niet als martelaren gestorven zijn*. Terwijl hier wordt gesproken van een heersen hetwelk bijzonder is aan de 1000 jaren en hetwelk kan afgebroken worden; en dadelijk enigszins zal verhinderd en afgebroken worden wanneer de satan weer

¹² David Paraeus (1548-1622) was o.a. Professor te Heidelberg. Een bekwaam theoloog, lid van de Synode te Dordrecht, die zich vreedzaam opstelde. Hij verwierp de terugkeer van de Joden naar Kanaän en de herbouw van Jeruzalem en de lichamelijke opstanding. Het vergeestelijken van de beloften doet de letterlijke bedoeling van de Geest van God in dit geval geweld aan.

losgelaten zijnde, Gog en Magog tegen de geliefde stad, waar de heiligen met Christus heersen zou doen aankomen.

Nochtans hebben onze *Nederlandse Overzetters* dit gevoelen en deze verklaring van Paraeüs omhelsd en gevolgd, om niet toe te staan een heerschappij der heiligen op aarde. Doch dewijl het heersen van de *zielen* der martelaren in alle tijden duurt en in de hemelen niet kan afgebroken worden, zo moet het noodzakelijk van *een heersen op aarde* verstaan worden.”

“In het jaar 1622 was er een **Andreas van Haberfeld**¹³ dewelke in 's-Gravenhage een boek in het licht gaf dat hij noemde *Jeruzalem herbouwd; of, De eeuw van de Heilige Geest*; waarin hij onder andere trachtte te bewijzen uit Openbaring 11: 2, 3 en Openbaring 20: 1 enz, ‘dat in het jaar 1624 de verdrukking der kerk zou ten einde zijn, het Roomse Beest en de Turken zouden uitgeroeid worden en dat dan het duizendjarig rijk zou beginnen in hetwelk de gelovigen met Christus gelukkig zouden heersen in het beter opgebouwde Jeruzalem.’”

“In het jaar 1627 heeft een Hoogduitser **Johannes Heinrich Alsted** breed zijn gevoelen over de 1000 jaren voorgesteld en beschermd, stellende dat de gelukkige staat der kerk op aarde in deze bijzonderheden zal bestaan:

1. De martelaars zullen opstaan en heersen op deze aarde.
2. De Joden en heidenen zullen bekeerd worden en zo zal er een wijde uitgebreidheid van de kerk zijn.
3. De kerk zal bevrijd zijn van allen vervolging van vijanden doordien ze zullen uitgeroeid zijn.
4. De kerk zal een duurzame vrede hebben.
5. De leer en het leven zullen Gereformeerd zijn.
6. De kerk zal majesteit en heerlijkheid hebben.
7. Daar zal oprechte of geestelijke blijdschap zijn.

Nu, dat geluk zal in dat jaar beginnen in hetwelk het rijk van de antichrist zal vernield worden en het zal 1000 jaar duren.”

Doch hij loochende het uitdrukkelijk *dat Christus zichtbaar op aarde zou heersen* en dat er gans geen goddelozen zouden overblijven of onder de vromen vermengd zijn; dat men vleselijk vermaak zou genieten en dat de vromen niet sterven zouden. Integendeel stelt hij, dat de Godzaligen die hele tijd van de 1000 jaren (uitgenomen de opgestane martelaars) de zonde en de dood zouden onderworpen zijn.”

Koelman vervolgt daarna de serie schrijvers die over het 1000 jarig rijk geschreven hebben. Einde citaat Koelman.

¹³ In Amerika komen Joden voor met de naam (von) Haberfeld. Is Andreas een bekeerde Jood geweest?

4. Reformatoren en theologen van de Nadere Reformatie

Hieronder volgt een korte beschrijving van enkele Reformatoren die een Schriftuurlijk toekomstvisie hebben nagelaten vóór het verschijnen van de Statenvertaling

a. Wolfgang Musculus (1497 - 1563) geboren in Lotharingen uit de Roomse ouders, werd na zijn bekering Luthers, genoot een opleiding bij Bucer en werd overtuigd Gereformeerd. Een korte levensschets en een groot aantal boeken, die hij heeft nagelaten worden genoemd in: *Afbeeldingen van sommige in Gods Woord ervaren mannen, die bestreden hebben de Roomsse Antichrist*, 1603, enz. Zijn invloed werkte door bij Nederlandse auteurs. Een van zijn boeken verschenen in 1578 in Engeland met de titel: *Common places*. (Vertaling van het Latijn: Locus communes) Door dit boek heeft hij grote invloed uitgeoefend in Engeland. Musculus noemt de bekering van de Joden een teken dat waargenomen zou worden onmiddellijk voorafgaan aan de wederkomst van Christus in onderscheid van andere tekenen die lang voor Zijn wederkomst zouden voorafgaan. Hij beriep zich op Romeinen 11: 25 het is opvallend dat Musculus een uitgebreide weergave doet over de visie van Lactantius, die een duizendjarig rijk op aarde verwacht, waarin Christus Persoonlijk met de opgewekte martelaren zal regeren op aarde. Zie R.J. Van Gelderen, *Toekomst van Israël*, Kampen 1992, pagina 61.

b. Martin Bucer, (1491-1551) hervormer volgens Gereformeerde beginselen te Straatsburg, oefende invloed uit op theologen in Midden- en West-Europa; alsook in Nederland. Hij moest Straatsburg verlaten in 1549 en werd in hetzelfde jaar hoogleraar in Cambridge. In die tijd werd de Hervorming in Engeland gestimuleerd door onder andere bisschop Cranmer. Deze nodigde Lutherse en Gereformeerde theologen uit vanuit Europa. Bucer en Petrus Martyr (Vermigli) sloten zich aan bij de vluchtelingengemeente in Engeland. Tijdens de korte regering van Eduard VI doceerden Bucer en Martyr aan de Universiteit te Oxford en Cambridge. Hun theologische lessen lieten een goede ontwikkeling achter inzake de leer van de toekomst van Christus' kerk op aarde, waar Paulus zo'n uitgebreid hoofdstuk (11) aan besteedt in de Romeinenbrief. Deze verwachting werd verwoord in een kanttekening bij Romeinen 11:15 in de Geneve Bijbel, ca 1560. "De Joden die als het ware verblijven in de dood vanwege het gemis van het Evangelie, zullen Christus omhelzen, de wereld zal hersteld worden in een nieuw leven." Algemeen wordt deze kanttekening gesteld op naam van Th. Beza, de opvolger van Calvijn. Zie *The Puritan Hope*, blz. 72 door Iain Murray; uitgave 1971.

Zowel de *Westminster Catechismus* alsook de *Directory for public Worship of God* (Gebedenboek) spreken over 'de verkondiging van het Evangelie en de komst van het koninkrijk van Christus aan al de volken, over de bekering van de Joden, de volheid van de heidenen en de val van de antichrist.'

De verwachting van de bekering van de Joden vindt zijn oorsprong niet bij Luther of Zwingli, ook niet zozeer bij Calvijn, maar bij Bucer, Petrus Martyr, Paraeüs en Beza. Wij mogen aannemen dat de invloed van Tremmelius op Bucer – en mogelijk ook op de anderen – heeft meegewerkt om het Bijbels leerstuk van de toekomstige bekering van de Joden onder aandacht te brengen en levendig te houden. Tremmelius als een oprechte eersteling van het Joodse volk in de Reformatietijd heeft misschien meer invloed en verwachting daartoe verwekt dan wij weten. Van belang is waarschijnlijk ook de invloed van Leo Juda, een bekeerde Jood, vriend van Bucer.

Bucer stierf in Cambridge, 28 februari 1551. Hij stak stervend drie vingers naar de

hemel, met de woorden: „*Hij regeert en leidt alles.*”

c. Franciscus Junius (1545-1602) publiceerde diverse theologische werken. *The Apocalyps, or Revelation of S. John the Apostle and evangelist*; Uitgave: John Legat, Cambridge 1596.

Junius volgde, of deelde de mening van Bullinger en Bibliander die *in de 7 zegelen de hele wereldgeschiedenis zagen opgesloten*. De profetie van de zegelen eindigt in 1073 met het Pausschap van Gregorius VII. Men beschouwde dit tijdperk van 1000 jaar te beginnen met de val van Jeruzalem.

Junius heeft als dogmaticus en exegeet een behoorlijke invloed uitgeoefend. Vooral door de Bijbelvertaling die hij samen met Emmanuel Tremellius vervaardigde, leefde zijn naam voort. Tot in de achttiende eeuw werd ze herdrukt. Tremellius was een Italiaanse Jood, die waarschijnlijk aan de visie van Junius omtrent de bekering van de Joden een gunstige invloed heeft uitgeoefend. De ontwikkeling van de toekomstvisie bij de Reformatie en daarna is niet helemaal buitenom bekeerde Joden gegaan. In elk geval hebben Joodse Rabbi's meegewerkt tot een juiste vertaling in onze Statenvertaling van diverse Hebreeuwse teksten.

De invloed van Junius was in Engeland niet minder groot. Voor wat betreft de *Openbaring van Johannes* waren de kanttekeningen in de meeste Engelse edities ontleend aan Bale en Bullinger; vanaf 1599 waren er ook edities die hun kanttekeningen ontleenden aan het commentaar van Franciscus Junius (Du Jon). Cf. Lepton, Geneva Bible, p. 562-570. (Citaat uit: *Toekomst voor Israël*, door R. J. van Elderen, Proefschrift 1992.)

d. Jean Taffin (1529-1602). Taffin, hofpreker van Prins Willem van Oranje, publiceerde: *Een clare uitlegging van Apocalypses*, door Jean Taffin, uit het Frans vertaald door G.C. Udemans, predikant te Zierikzee, uitgave 1611 te Middelburg. Taffin schrijft dat na de ondergang van Rome en de paus het 1000-jarig rijk zal aanvangen en zullen de heidenen van de nieuwe wereld tot bekering komen, gevolgd door de Joden en door gelijktijdig nog veel meer heidenen. (Citaat uit: Op 't Hof, *De visie op de Joden in de nadere Reformatie*, blz. 90; zie ook blz 33.) Het is niet uitgesloten dat de kanttekennaars gebruik maakten. De kanttekennaars volgen wellicht ook Taffins *uitleg over Romeinen 11*. De lezer oordele zelf:

“Zo gaat de Apostel juist het tegendeel tonen, zeggende: Indien haar val geweest is, de rijkdom van de wereld en haar vermindering de rijkdom der heidenen, hoeveel te meer zal dan haar overvloed wezen? Ons alzo tonende door een gemeenzame manier van spreken (de kanttekening: een algemeen spreekwoord) dat, indien daar zoveel heidense naties tot de Heere bekeerd zijn gedurende die hardnekkigheid en wederspannigheid der Joden - hetwelk voorwaar geweest is een aanmerkelijke vermindering voor de Gemeente en een beletsel voor het Evangelie - zo zal daar dan een veel groter getal tot de Heere bekeerd worden, als God de hardnekkigheid der Joden zal wegnemen.”

Daarna voegt hij daarbij, zeggende: Indien haar verwerping is geweest de verzoening der wereld, wat zal dan haar aanneming wezen als het leven uit de doden? Waarmee hij ons twee goederen voorstelt die in de heidenen zijn aan te merken. Het éne is geschied in de verwerping der Joden, het andere zal geschieden in hun aanneming.

En wat is toch dat goed wat in hun aanneming geschieden zal? Namelijk, dat de heidenen zullen bekeerd worden van de dood tot het leven, zegt de Apostel. Hoe dat

toch? Omdat namelijk de Gemeente dewelke van haar eerste zuiverheid was afgefallen, alsdan wederom zal gezuiverd worden.”

e. Johann Heinrich Alsted (1588-1638)

Alsted (was hoogleraar in de wijsbegeerte. Hij werkt eerst te Herborn en daarna in Weisenburg, Zevenbergen (Transsylvanië). Hij was een origineel verlichte man en publiceerde een groot aantal geschriften in het Latijn. Zijn schoonzoon Bisterfeld was eveneens professor. *Zulke beroemde buitenlandse profesoren als Johannes Alsted en J.H. Bisterfeld van Herborn werden uitgenodigd daar hun lectures te geven. Een van de edities van de Heidelbergse Catechismus is verbonden aan de naam van Joh. Alsted. Het bevat 77 vragen en antwoorden.* Dit schrijft Zsolt Gereb in: *Reformed theology: identity and ecumenicity*, etc.

Alsted was een plaatsvervanger van de beroemde Synode van Dordrecht, 1618/19 en de grootste encyclopedist van zijn leeftijd, hij was ook een pionier in het leerstuk van de calvinistische Chiliasme en een onderzoeker van de astrologie, alchemie, etc. Alsted was de eerste in Hanau die een Praktische Theologie invoerde op de Academie, zoals W. Amesius dat in Franeker deed. Zijn publicaties oefenden veel invloed uit onder het Gereformeerd deel van Europa.

In zijn **Uitleg van Openbaring 20**, (waaruit Koelman citeerde) was het hem te doen om *over het Rijk te beschrijven waarvan Daniël en Johannes gewagen*. Alsted gaat ervan uit, als de 1000 jaar letterlijk opgevat moeten worden, dan is de eerste opstanding ook letterlijk. De *geestelijke* opstanding door het geloof in Christus wordt in de Schrift niet genoemd: *auth h anastasiv h prwth. Déze is de opstanding de eerste.*

Zijn publicatie verscheen in Engeland in 1648. Zie *The Puritan Hope*, blz. 47 door Iain Murray; uitgave 1971. Murray citeert:

‘Of er een heerlijke stad der kerk op aarde zal zijn voor de laatste dag; en hoedanig die zijn zal?’

Alsted behandelt 66 teksten in de Schrift en beantwoordt de vraag bevestigend en geeft de volgende uitleg van de kerkgeschiedenis tijdens haar Christelijk verloop.

1. Vanaf Christus geboorte tot het Apostel convent te Jeruzalem in 50 na de Christelijke jaartelling.
2. De tweede periode is de Kerk verspreid door heel de wereld en omvat de roeping en bekering van de meeste volkeren.
3. Vanaf het begin van de 1000 jaren tot het einde daarvan. Dit houdt in dat de martelaars zullen opstaan, de naties bekeerd zowel als de Joden. De kerk zal vrij van verdrukking zijn.
4. Vanaf het einde van de 1000 jaren tot het laatste oordeel; wanneer de toestand van de kerk zeer ellendig zal zijn.

f. DANIEL VAN LAREN (1585-1649) oudste zoon van Joost van Laren geboren te Vlissingen, daar zijn vader toen predikant was.

Daniël van Laren had dezelfde overtuiging als Eeuwout Teelinck. Hij geloofde en leerde dat de martelaren lichamelijk zouden opstaan, de eerste opstanding zoals die in Openbaring 20 geleerd wordt, *en met Christus in de hemel zouden heersen*. Deze uitdrukking is niet on-Schriftuurlijk. De Heere Jezus zegt tot Zijn discipelen: *Opdat gij eet en drinkt aan Mijn tafel in Mijn Koninkrijk en zit op tronen, oordelende de*

twalf geslachten Israels. Lukas 22:30. De inhoud hiervan en de diepgaande geestelijke betekenis valt buiten onze waarneming. Dat is nog niet geopenbaard.

Uit deze passage blijkt duidelijk welk een verzet er in de gemeenten en classis was tegen deze visie. Het is ook te begrijpen. Na de Reformatie kwam een nieuwe Schriftuitleg op de preekstoel. In Zeeland was de openbare preekdienst nog nauwelijks 50 jaar begonnen. De Reformatoren gingen terug naar de leer van de Oude Christelijke Kerk inzake de Rechtvaardigmaking. Een aantal reformatoren en die na hen kwamen wilden ook terug naar de leer van de Oude Kerkvaders inzake de Schriftuurlijke toekomstvisie. Van Laren publiceerde gelijk met Joseph Mede en J. Alsted. Zij waren dezelfde overtuiging toegedaan, hoewel Alsted niet geloofde dat Christus Persoonlijk op aarde zou regeren volgens Jac. Koelman.

Het gevolg van zo'n heftige tegenwerking van kerkelijke zijde kan zijn dat diverse theologen hun toekomstverwachting niet meer durven zeggen of schrijven. Hoewel dit wellicht niet zozeer in de 17^e eeuw geldt, is dit achterhouden zeker voorgekomen in later tijden; en nu nog! Murray schrijft dat de toekomstvisie van de Puriteinen weggelaten werd in herdrukken van hun boeken in de 10^e eeuw. Hij noemt namen van Owen, T. Manton en John Flavel. Zie *The Puritan Hope*, blz. 44.

We zagen dat Daniël van Laren zich openlijk in een preek over Openbaring 20 uitsprak *dat de martelaren duizend jaar vóór de andere doden opgewekt zouden worden en alsdan met Christus op aarde zouden regeren*. Het kan zijn dat Van Laren deze visie later heeft gewijzigd in een regering van Christus in de hemel tot grote voorspoed van de kerk op aarde.

Van Laren publiceerde: ***Theocrati Justi in Apocalypsin Prolegomena sive Notationes pro'oeminiales, 1627***. Een verklaring over Openbaring 20. Jac. Koelman heeft in zijn *Sleutel van de Openbaring* een lijst opgesteld van schrijvers die volgens hem onzuiver waren in hun chiliastische opvattingen. (Zie hiervoor) Koelman heeft Van Laren niet genoemd noch weerlegd, wat hij zeker had gedaan als er in zijn boeken inderdaad opvattingen waren voorgekomen die Koelman schadelijk achtte.

Onderstaande toelichting is afkomstig van *Vlissingsche kerkhemel, of levensbeschrijving van alle de Hervormde leraren ...* Door G. Vrolikhert.

... “Waar onze **Daniel** in die benauwde tijden gestudeerd heeft en Proponent geworden zij, is mij niet gebleken. Maar in Augustus 1606 is hij, als beroepen Predikant te IJzendijke, bij de Classis van Walcheren peremptoir geëxamineerd. Gelijk blijkt uit het Classicaal getuigenis, dat hem bij zijne overplaatsing vergunt werd. Hij werd hier predikant in de plaats van Mr. *Abraham van der Mijlen*.

In deze Stad was hij zeer bemind. Doch liep, wegens zekere bijzondere en onrechtzinnige gevoelens bij zijn Magistraat en Kerkenraad in 't oog. Dat eindelijk zo ver ging, dat hij van zijn dienst te Vlissingen verlaten, en naar Arnhem verplaatst werd. Ziet gedrukte lijst in het vervolg op *Merulaas tijdthresoor*, een stuk dat zeer weinig voorkomt, maar mij door den Ed. Agtb. heer Burgemeester W. B. *Lambrechtsen* uit zijn rijke en voortreffelijke boekenschat gunstig is meegedeeld, gedrukt te Leyden. In folio 1627 leest men bl. 1109 op het Jaar 1624 *dat er in dat jaar in de kerk van Vlissingen een grote beroerte ontstaan was, door dien zeker Predikant aldaar begon de opinie der Chiliasten te drijven, en zich van de gave der profetie te beroemen. Om welke te stillen, heeft de Classis van Walcheren goed gevonden, dat die Predikant van daar zou vertrekken, en zijn opiniën en Profetieën voor zich houden*.

De schrijver dwaalt het jaar; overmits hij niet 1624, maar reeds 1623 van Vlissingen naar Arnhem verplaatst is.

De Magistraat en Kerkenraad van Vlissingen brachten het stuk aan de Classis van Walcheren, en beschuldigden hem daar zeer zwaar van dwalingen. Waar op de Classis een deputatie zond naar Vlissingen, om alles te onderzoeken, en zo het mogelijk was, partijen te verzoenen. Doch deze gedeputeerden werden eerst door enige *onstuimige burgers in hun handelingen belet* (zo staat er woordelijk in de Classicale acten) en als het tot handelen kwam, was alles vruchteloos.

Uit dit gedrag der Vlissingse burgerij, alsmede dat zijn vader en broeder hier zeer geliefde Leraars waren, maak ik op, dat hij hier mee zeer bemind geweest zij. Dit blijkt ook uit de acten van onze Classis September 1623. Daar men leeft, dat na zijn demissie, *3 mannen uit de Vlissingse. Burgerij in de Classis verschenen, verzoekende in den naam van vele honderden burgers zijn herstelling, of anders een scheuring vrezende.*

Van Laren schijnt zijn gevoelen naderhand wat verzacht te hebben. De heer Kourten schrijft in het geslachtboek van de Van Larens op de rand, bij onze Daniël: *Ook is er een tractaat van zijn hand tegen de Chliasten, waar toe hij bewogen werd omdat hij beschuldigt werd, aan deze dwaling vast te zijn.* Hij zelf zegt in zijn meditatiën over de Catechismus, in 't jaar 1636 te Arnhem gedrukt in Oct. bij Jan Jacobsen, in de voorrede: *Ik verwerp ook in deze meditatiën de Chiliasterij, bestaande in een aards Koninkrijk, Wettische offerhanden, en vleselijke wellusten.*

Evenwel dit houd ik alleen voor verzachtingen. Want dat hij geheel zuiver zou geweest zijn, kan ik niet geloven. 1. Omdat hij zich in die laatste aangehaalde woorden zeer bepaalt. Hij verwerpt niet alle Chiliafterij, maar bepaaldelijk die, die in die 3 stukken bestaat. 2. Voegt er bij dat verhaal uit het vervolg op *Merulaas tijdtthesoor*. Waarmee overeenstemt het verhaal van *Smallegange* in zijn *Chronijk van Zeeland* bl. 381.

Te Vlissingen is enige onlusten ontstaan over de verklaring van de Openbaring des Apostels Johannis, nopende de Duizend Jaren of Chiliasterij. Te weten, of dezelve zodanig zou kunnen verstaan worden, dat de gelovigen in deze wereld nog enigen tijd met Christus zouden triomferen, of dat alleen hetzelve in 't ander leven der zielen te wachten was. Maar door verplaatsing van Domine Larenus, enigsten voorstander van gemelde Chiliasterij, is omtrent den jare 1624 dit geschil meteen weggenomen en verhuist.

Bij deze twee geschiedschrijvers zal ik 3e nog voegen een bewijs gehaald uit de echtste stukken, zo Staten Notulen als Classicale notulen. In de Notulen van de heren Staten van Zeeland van den 22 November 1622 lees ik: *is geproponeerd, nopens enige agitatie in de burgerij te Vlissingen over het Prediken van Dominus van Laren, dat de martelaren 1000 Jaren voor de algemene opstanding zouden opstaan, hoe best hier in te voorzien?*

In de Classicale acten staat hij niet minder getekend. In de acten van 2 Augustus 1623 lees ik: *nadien D. Daniel van Laren bestaan heeft de Predicatie van de Confessie van zijn geloof te laten drukken, zo heeft de Kerkenraad van Vlissingen verzocht, dat de Classis daar in voorzien moge.* Hij schijnt die belijdenispreek zonder goedkeuring te hebben laten drukken. Waarop hem daar door de Classis verboden word, die, ofschoon gedrukt, uit te geven, *vermits die uitgave niet oorbaar, of stichtelijk zou zijn.* Het kwam eindelijk zoverre, dat hij aanbood, van zijn dienst te Vlissingen te willen afstaan; mits men hem een behoorlijk getuigschrift gawe, opdat hij elders kon beroepen worden. Dit werd door Magistraat, Kerkenraad, en Classis, gretig

aangenomen. Zijn uitdrukking in de Classis was. *Nadien die van Vlissingen niet langer met hem wilden, zo wilde hij ook niet langer met die van Vlissingen.*

Na vele overwegingen gaf de Classis hem eindelijk dit getuigschrift, woordelijk in acten van de Classis te vinden van 7 September 1623. *Wij dienaren des woords in de Classis van Walcheren getuigen mits dezen, dat Mr. Daniël van Laren voor een tijd van jaren, namelijk in Augustus 1606 bij ons is geëxamineerd in de gronden der Theologie, en bevonden rechtgevoelig in de leer des geloofs, en verklaart bekwaam tot den Kerkendienst, daartoe hij te IJzendijke beroepen was, en met vrucht gediend heeft. Van daar bij uit Consideratie van zijn gaven tot Vlissingen beroepen is den 6 Maart 1609. Alwaar hij tot nu toe in den dienst derzelve Kerke heeft gecontinueerd, blijvende bij de zuiverheid der leer, also die in Gods woord, Confessie, en Catechismus der gereformeerde Nederlandse Kerk verklaart is, mitsgaders de artikelen der leer, zoals die in Synode Nationale te Dordrecht gesteld zijn. Edoch heeft hij naderhand een bijzonder gevoelen aangenomen aangaande de opstanding der Martelaren, 1000 Jaar voor de andere doden, en het regiment met Christus hier op aarde. 't Welk hij beloofd heeft, bij hem te zullen houden, en noch openlijk, nog heimelijk te verbreiden. Voorts heeft hij de Classicale bijeenkomsten naarstig bijgewoond, en ons met raad en daad bij gestaan. Bidden daarom alle degenen, die dit getuigenis zullen zien, of horen lezen, dat ze hem voor zodanigen willen erkennen, en des noods zijnde, hem alle behulp en vorderingen doen, als die wij oordelen, dat hij met zijn goede gaven de gemeenten Gods wel stichten kan. Dit getuigenis der Classis is zeer voorzichtig. Zij vat het alleen op dat stuk der Chiliasterij; doch de beschuldigingen gingen ook omtrent de erfzonde en kinderdoop. Doch deze dingen zullen der Classis met gene volkomen zekerheid zijn gebleken.*

(...) Voor het overige was hij een zeer geleerd man bekend door verscheidene geschriften.”

Theocrati Justi in Apocalypsin Prolegomena sive Notationes prooemiales, 1627. 4°. Ook met den titel: *Lareni in Apocalypsin Notationes prooemiales. Quibus accessit Discursus de continuatione Romani Imperii, tum ex Daniele, tum ex Apocalypsi, Arnhemii, Joannes Jacobi, sumtibus ipsius auctoris*, 1642. 12°.

Een tractaat over het Lijden van Christus; Meditatiën over den Catechismus, waar van hier boven. *Historie van de Samaritaanse Vrouw; Over de Verrijzenis en Hemelvaart van Christus*. Hij vertaalde diverse boeken van Arthur Hildersham. Van Laren corrigeerde een werkje van Andreas Rivet uitgegeven door de Arnhemse drukker Jacob van Biesen. Rivet was een zeer geacht hoogleraar, wiens ruim sterfbed is beschreven in: *De laatste uren, of Christelijk afsterven van Andreas Rivet*, door W. van Eenhoorn.

g. Godefridus Udemans (1581-1645)

Overgenomen uit de *Visie op de Joden*, enz. door drs. W. op 't Hof.

“... Het leerstuk uit *Corte ende duydelijcke Verclaringe over het Hooge-liedt Salomo*, dat de meest belangwekkende passage uit Udemans' geschriften van vóór 1625 betreffende zijn visie op de Joden is, geeft zoveel overeenkomst met de visie van Taffin te zien (vooral voor wat betreft de sleutelpositie van Romeinen 11), dat het nauwelijks gewaagd genoemd kan worden het tamelijk afgeronde inzicht van Taffin in dezen als uitgangspunt te nemen voor de weergave van Udemans' gedachten hierover. Velen menen dat het einde der wereld nabij is. Niets is minder waar. Volgens Openbaring is er voor de toekomst nog te wachten de ondergang van de paus en van Rome alsmede de bekering der Joden. De Bijbelse fundering van dit laatste geloofsstuk wordt gevormd door Romeinen 11.

Het oude bondsvolk zal zich niet eerder tot de christelijke Kerk bekeren dan nadat deze laatste eerst gezuiverd is van de afgoderij en nadat de volheid der heidenen ingegaan is. Onder de volheid der heidenen moet in het licht van de geschiedenis de nieuwe wereld, n.l. Amerika, verstaan worden. *Wanneer de Joden bekeerd zullen worden, zullen er nog veel meer heidenen tot bekering komen.* Zowel de Reformatie als de ontdekking van Amerika worden gezien als de aanvang van de verwerkelijking van Gods beloften voor wat betreft de toekomst.

h. Willem Teelinck (1579-1629)

Overgenomen uit het voortreffelijk werkje: DE VISIE OP DE JODEN IN DE NADERE REFORMATIE TIJDENS HET EERSTE KWART VAN DE ZEVENTIENDE EEUW door Drs. W. J. op 't Hof. Zie voor compleet boek: www.theologienet.nl

“... Het meest veelvuldig brengt Teelinck betreffende de Joden zijn inzichten aangaande hun toekomst ter sprake. Zijn visie hierop is een onderdeel van zijn algemene toekomstverwachting, die apocalyptisch van aard is, d.w.z. ontleend aan Openbaring. Op grond van de profetieën in de Heilige Schrift staat het voor hem vast dat de Joden in de toekomst tot bekering zullen komen en zich bij de christelijke Kerk zullen voegen. Deze bekering zal pas plaatsvinden als alle uitwendige afgoderij, d.w.z. de rooms-katholieke Kerk, uit het christendom uitgeroeid zal zijn. De val van Rome is zo een absolute voorwaarde voor de bekering der Joden. Het gevolg van de verdwijning van de uiterlijke afgoderij uit het christendom zal zijn dat de christenen een veel heerlijker en geruster leven op aarde zullen leiden dan ooit tevoren, waarbij Teelinck verwijst naar Openbaring 21.

In 1621 verschijnt *Zions Basuyne*, waarvan het slot gevormd wordt door een gebed voor de in beroering gebrachte christenheid en het vaderland. In dit gebed komt allereerst de drieslag voor:

en ons den Heydenen/Turcken/ en Joden tot een spot gemaect.

Verderop in het gebed wordt Teelincks apocalyptische toekomstverwachting zichtbaar in de bede:

Weere oock te dijne goeder tijt/ het hatelicke rijck des Antichrists/ en des Turcx/ brenghe de veelheyte der Heydenen in/ bekeere de Joden Heere/ ende laet ons noch sien op-gaen vrede en geluck over het Israël Gods/ in onse daghen.

i. Eeuwout Teelinck

Overgenomen uit: DOCUMENTATIEBLAD NADERE REFORMATIE 12de jaargang nr. 2, 1988
EEUWOUT TEELLINCK EEN CHILIAST?

Inleiding

Over de verhouding van de Nadere Reformatie tot het Chiliasme is reeds vrij veel te doen geweest. Ik beperk mij in dit inleidend overzicht tot die auteurs die in hun publicaties uitdrukkelijk beide termen Nadere Reformatie en Chiliasme hanteren.

Voor zover mij bekend, was C. Graafland de eerste die in 1978 beide begrippen met elkaar verbond. Hij deed dit in zijn *Het vaste verbond*, waarin hij stelt dat W. à Brakel zich met zijn visie op Israël bewust in de traditie van het Chiliasme voegt, zij het dat deze er een gematigde vorm aan geeft. Even verderop in dit werk spreekt Graafland zelfs van *het chiliastisch denken van het Gereformeerd Piëtisme*.¹

Eén jaar later, in 1979, verschijnt van zijn hand in dit Documentatieblad het artikel *De*

toekomstverwachting der Puriteinen en haar invloed op de Nadere Reformatie. Hierin constateert hij dat het Chiliasme onder de orthodox kerkelijken in de Nederlanden met name bij vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie wordt aangetroffen, in welk verband hij de namen van G. Udemans, H. Witsius en J. Koelman noemt, van wie vooral de laatste veel aandacht ontvangt².

Min of meer gelijktijdig met Graafland heeft T. Brienens zich met de onderhavige relatie beziggehouden. Deze concludeert in zijn artikel *Enige elementen van de visie van Abraham Hellenbroeck op Israël* uit 1979 dat het onjuist is om Hellenbroeck op het punt van chiliasme op één lijn te stellen met andere mannen van de Nadere Reformatie als W. Brakel en T. van der Groe, die volgens hem wel chiliastische trekken vertonen³.

Eén jaar later komt hij in zijn *De Nadere Reformatie en het Jodendom* uitvoerig op het laatstgenoemde terug. Volgens hem hebben de volgende vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie het chiliastische standpunt aangehangen: G. Udemans, W. Teellinck, H. Witsius, J. Koelman, W. à Brakel, F.A. Lampe, J. de Labadie en T. van der Groe. Van dezen behandelt hij Koelman, A Brakel en Van der Groe⁴.

Deze zelfde opvatting komt naar voren in zijn artikel dat hij in 1981 hierover in dit Documentatieblad schreef: *De joden in de visie van de Nadere Reformatie*. Naast de reeds genoemden vermeldt hij hierin A. Essenius⁵.

C.J. Meeuse gooit in 1982 met zijn artikel in dit Documentatieblad 'Enkele opmerkingen over het chiliasme en de Nadere Reformatie' de knuppel in het chiliastische hoenderhok van de Nadere Reformatie door met name te stellen dat de onderzoekers vóór hem, Koelman geen recht hebben gedaan door deze als chiliast te tekenen. Naar zijn mening geldt dit waarschijnlijk evenzeer voor velen van Koelmans geestverwanten. Koelman was geen aanhanger, maar juist een bestrijder van het Chiliasme! Deze ontdekking brengt Meeuse ertoe voor een nieuwe methode van onderzoek te pleiten. In plaats dat iedere onderzoeker het begrip Chiliasme een eigen en moderne vulling geeft, behoort het zeventiende-eeuwse gebruik van dit woord niet alleen serieus genomen, maar ook als uitgangspunt genomen te worden.⁶

Op grond van nauwgezette bestudering van de desbetreffende geschriften kom ik zelf in mijn *De visie op de Joden in de Nadere Reformatie tijdens het eerste kwart van de zeventiende eeuw* in 1984 tot de slotsom dat er - op één passage bij W. Teellinck na, die in de richting van chiliasme tendeert - in de genoemde periode geen sprake is van chiliastische opvattingen bij de mannen van de Nadere Reformatie.⁷

Meeuse's voorstel

Het voorstel van Meeuse om het gebruik van het woord chiliasten in de zeventiende eeuw normatief te maken voor het huidig wetenschappelijk onderzoek, belooft op het eerste gezicht heel wat, maar blijkt bij nader inzien een schijnoplossing te zijn. Immers, ook in de zeventiende eeuw bestond er geen eenstemmigheid over de inhoud van **het begrip chiliasten**. Zo beschuldigden tegenstanders van de Nadere Reformatie representanten van deze beweging op grond van bepaalde uitlatingen van chiliasme, terwijl de beschuldigden op grond van dezelfde passages dit ontkenden. De meningen waren toen ook al verdeeld als het ging om *de inhoud* van het woord chiliasten.

Het is mogelijk dit bezwaar te ondervangen door de term **Chiliasme** te laten bepalen door de inhoud die er door de Nadere Reformatie aan werd gegeven. Hier moet op worden geantwoord dat het zeer de vraag is of alle vertegenwoordigers van de genoemde beweging onder het onderhavige woord hetzelfde verstonden. Maar al zou dit het geval zijn geweest, dan zit men nog met de onmogelijkheid om

wetenschappelijk aan te tonen dat de inhoud die de Nadere Reformatie aan het begrip Chiliasme gaf, objectief de juiste is.

Een tweede bezwaar tegen de door Meeuse voorgestelde methode is dat deze niet consequent toegepast kan worden, althans niet bij de huidige stand van zaken. Het tegenwoordige wetenschappelijke begrippenarsenaal zou dan ingrijpend herzien moeten worden. Symptomatisch hiervoor is Meeuse's eigen woordgebruik in zijn artikel. Hij spreekt over *puriteins*. De door hem bedoelde puriteinen zelf wilden echter niets weten van dit woord, omdat het een negatieve klank had. Evenzo zou het dan onmogelijk zijn om in positieve zin te spreken over *piëtisten*. Wie dit stelt, ziet zich dan wel geplaatst voor de onmogelijke opdracht om aanvaardbare alternatieven te introduceren.¹⁴

Naar mijn mening is het wetenschappelijk gezien niet mogelijk, laat staan noodzakelijk dat de betekenisinhoud van de term Chiliasme bepaald wordt door de zeventiende eeuw. Wel is het een absolute voorwaarde voor wetenschapsbeoefening dat een auteur ondubbelzinnig aangeeft wat hij met dit begrip bedoelt.

Dit alles neemt niet weg dat Meeuse gelijk heeft als hij aandringt op onderzoek naar het functioneren van het woord *Chiliasme* in de zeventiende eeuw. Dit verscherpt het inzicht in de verschillende posities in die tijd. Het is ter bevordering hiervan dat ik in dit artikel de aandacht vraag voor de eerste woordenstrijd over de term Chiliasme in de geschiedenis van de Nadere Reformatie.

Deze polemieken kan men aantreffen in het laatste geschrift van E. Teellinck dat tijdens zijn leven is uitgekomen: *Den derden wachter* (1625). Hierin verdedigt hij zich tegen de aantijging dat hij chiliaast zou zijn. Tevens wil ik in dit artikel nagaan in hoeverre Teellinck in zijn aan *Den derden wachter* voorafgaande geschriften aanleiding geeft tot de genoemde beschuldiging. Methodisch gezien lijkt het mij juist met dit laatste te beginnen.

Boheemsch gelvyt

In de in 1620 uitkomende samenspraak Boheemsch gelvyt komt er voor het eerst in Teellincks oeuvre een motief voor dat doet denken aan chiliasme. Een van de sprekende personen, **Theophilus**, doet na een bespreking van de door **T. Brightman** in de voorrede van zijn Openbaring-verklaring gedane profetie de volgende ontboezeming:

Ick hope dat de Eeuwe die nu voor handen is/ dese bequaemheyt sal mede brengen/ dat voortaan geen Christen volck meer het Sweerd tegens den anderen zal heffen,

¹⁴ Ds. Meeuse reageerde hierop als volgt: Nr. 38. Dit voorstel dat ik in een kort artikel in DNR VI (1982) 5-15, bekend maakte is door Op 't Hof in zijn artikel in DNR, XII, 37-50, besproken en als een schijnoplossing afgewezen, omdat niet wetenschappelijk aan te tonen is dat de inhoud die de Nadere Reformatie aan het begrip chiliasme gaf, objectief de juiste is. Een tweede bezwaar ziet Op 't Hof in het huidige taalgebruik. Zoveel begrippen veranderden van inhoud (b.v. puriteins, piëtisten); ze worden nu gebruikt in hun gewijzigde betekenis.

Wat het eerste bezwaar betreft, moet opgemerkt worden dat bij historisch wetenschappelijk onderzoek het begrippenmateriaal uit de bestudeerde tijd serieus genomen dient te worden. Door gebruik van dezelfde woorden maar met een gewijzigde inhoud in het heden dreigt grote verwarring te ontstaan, wat dan ook op het terrein van de toekomstverwachting in de zeventiende eeuw is gebeurd.

Wat het tweede bezwaar betreft: Als we bemerken dat een woord zijn specifieke inhoud dreigt te verliezen (denk aan een woord als 'gerechtigheid'), dan moet corrigerend worden opgetreden om de bovengenoemde verwarring te voorkomen. (Bron: Toekomstverwachting van de Nadere Reformatie in het licht van haar tijd, enz.)

Ende dat de heftige Theologische disputeren/ die tot een spreekwoord zyn geworden/ datse de heftichste zyn onder alle twisten/ (daer mede doch nu eenige jaren herwaerts/ na dat den vollen Aoust (oogst) der ware gelovige voor het woort der waerheyt is gevallen ende ingecomen/ so weynich uytgericht is/ tot wederbrenginghe wande verdwaelde) eenmael een eynde sullen nemen/ Ende datmen nu voortaan in een bedaerde gesetten sin meer met wel doen, ende met verthooninghe van een geestelijcke macht tot vorderinghe van de ware Godtsalicheyt/ dan met disputeren/ daer uyt men slet dat nae de gelegentheyt deses tydts niet anders en ontstaet/ dan twist, toom, kyvingen, achterklappingen, oorblasingen, opgeblasentheden, ende oproeringen,) de verdwaelde sal soucken te rechte te brengen/ ende den hertneckigen den mont te stoppen/ Ende dat wy alle eenins zullen spreecken, vereenicht in eenen sin, ende in een gevoelen, 1 Cor. 1.10.

Op dat also inkome de gulde eeuw/ die ons tot noch toe meer belooft/ dan gegheven is/ daer van de Propheten hebben gewisseyt/ claimen de sweerden tot plough-yseren, ende de spiessen tot zickelen soude maken, dat geen volck tegens het andere het swaert zoude heffen, noch oock niet meer crygen leeren, Esa 24 dat de Leeuwen zouden by de Lammeren woenen, ende de Luypaert met de Bocken liggen, dat een kleyn Joncken Kalveren ende jonge Leeuwen, ende mest-Vee t 'samen zonde dryven, datter nergens geen versekeringe ofte verderven op den heyligen berge soude wesen, Esa 16:6.7.8 dat Juda den Ephraim niet meer benyden, noch Juda den Ephraim niet tegen soude Jesa 16 vers. 13. Want soo lange als wy alsoo malkanderen eten ende byten, ende dat een yegelyck het vleesch zyns arms verslag Manasse den Ephraim, ende Ephraim de Manasse, ende zy beyde tegen Juda, So en kander niet anders dan groote verstooringe uyt volgen.8.

Dit citaat laat zien dat Teellinck voor de kerk in de toekomst *een gouden eeuw op aarde verwacht*, waarin naar Jesaja 2 en 16 alle onenigheid zal zijn verdwenen en enkel harmonie en vrede zullen heersen.

Amos

In 1625 liet Teellinck zijn samenspraak Amos uitkomen. Hij constateert in zijn dedicatie aan de Staten-Generaal dat er niemand minder gevreesd wordt dan de Heere en vervolgt dan met betrekking tot de Laatstgenoemde:

Doch naer het verwachten van vele Godsalige, hier op aerden noch sal verheerlickt werden, door de nederkomste van het nieuwe Jerusalem van den hemel, daer by de heerlickheyt van de Kercke Christi hier op aerden bequamelick kan verstaen werden, die door d 'inkomste van het vaste volck de Joden (welckers reepen midden in verwoestinghe ende verwoelinghe van soo vele Vorstendommen ende volcken, niet en zyn gansch opghelost, alhoewel de tapijten harer wooninghen verscheurt zyn) sal geopenbaert werden.9.

Aan het begin van dit citaat wordt in de kantlijn verwezen naar Brightman Apol. 21.1. Hier wordt het nederdalen van het nieuwe Jeruzalem uit de hemel op de aarde gezien als de toekomstige heerlijke staat van Christus' kerk op aarde. Deze staat zal openbaar komen in het toetreden van de Joden tot de christelijke kerk. Enerzijds zegt Teellinck nadrukkelijk dat dit de mening van vele godzaligen is, waarbij hij als bron naar Brightmans Openbaring-verklaring verwijst, anderzijds komt uit de bewoordingen duidelijk naar voren dat deze visie zijn sympathie heeft.

Een van de gesprekspartners in **Amos**, *Timotheüs*, stelt op een gegeven moment in de gang van het betoog het streven naar reformatie van bepaalde koningen van Juda ten

voorbeeld aan de huidige overheden, waarna hij met het oog op de laatstgenoemden opmerkt:

't Welck indien sy onder den Evangelio/ daer de Heere meer ghenade heeft beloofd/ ghesint waren te doen/ soo wilde noch ghewisselick inkomen/ **die gulde eeuw, onder den Messia belooft ende tot noch toe niet gheghevcn**/ maer verhindert door d'ondanckbaerheydt ende uysinnicheydt der gener/ daer van den Psalmist ghetuycht/ datse niet en weten noch en verstaen, maer wandelen slechts in duystemisse, ende maken dat alle grondt-slaghen des aerdtrijcx soo wanckelbaer, ende wisselbaer staen, mits datse den Sone niet en kussen, noch den erfgenaem des weerelds, die de Heere selve met groote statelickheydt in de weerelt ghebracht heeft/ aen-nemen/ tot haren Propheet Priester, ende Coninck om hem te hooren/ ende nae zijnen raedt hare regeringe aen te stellen.¹⁰

Ook hier spreekt de schrijver zijn verwachting van de komst *der gouden eeuw* uit. Naar zijn inzicht zal deze aanbreken wanneer de overheden naar het Woord des Heeren een allesomvattende reformatie tot stand zullen brengen. Het wordt niet duidelijk wat de auteur precies bedoelt als hij van die gouden eeuw zegt dat deze beloofd is onder de Messias.

Aan het eind van dit geschrift merkt Timotheüs over de toekomstige bekering der Joden op:

Het staet alsoo met de bekeeringe der Joden / dat de selve waarschijnlijk door eenich extraordinaris middel sullen bekeert worden (gelijck sy uyt haren aert een volck zyn dat teecken begeert) *ende dat sulcx soude moghen gheschieden door het teecken des Soons des menschen, die hem selven sichtbaerlick in groote heerlickheydt aen syn volck sal verthoonen in de wolcken, op datse sien mochten in de welcke sy ghesteken hebben, ende alsoo over hem leef diagen ende rouwich zyn, ghelijclonen rouwich is over synen eenighen sone, die men met syn eyghene handen heeft van het leven ter doot gebrach ghelijck sommige geleerde mannen sulcx ghevoelen*; Doch watter van zy/ wy willen sulcx den Heere bevolen laten/ Ende besluyten met het gene de Propheet Moses segt/ De verborgen dinghen komen den Heere toe, meter de gheopenbaerde dinghen zyn voor ons ende onse kinderen, tot in der eenwicheyt dat wy doen na alle de woorden der Wet, Deut. 29:29.¹¹

Aan de kantlijn van dit citaat wordt verwezen naar Brightman Apoc.1.7. Volgens Teellinck is het niet zeker, maar wel waarschijnlijk dat de lichamelijke verschijning van de Zone Gods in de staat Zijner verheerlijking voor Israel in de toekomst de aanleiding zal zijn tot haar bekering. Hij baseert zich hiervoor op het inzicht van Brightman. Wel is het zo dat hij aan het eind uitdrukkelijk betuigt dat dit inzicht voor hem niet als een paal boven water vaststaat en dat hij de precieze gang van zaken aan de Heere overlaat. De toekomstige bekering der Joden is volgens hem wel door de Heere in Zijn Woord geopenbaard, maar de wijze waarop die zal plaatsvinden, niet. Dit behoort tot de verborgenheden.

Den derden wachter

In het eveneens in 1625 uitgekomen *Den derden wachter* spreekt Timotheüs zijn verdriet uit over de onenigheid die er bestaat onder degenen die achter de leerbesluiten van de Synode van Dordrecht staan:

Ick hebbe vermerckt/ dat eenighe van die gene/ die daer op emstelijck dringen ende

aenhouden/ dat immers toch de vruchten van de heylicke Leere/ meer en meer te voorschijn tomen/ ende de voorstanders van dien/ alle andre in sonderlinghe Godtsalicheyt voorlichten mochten/ gelijk dat immers alle weghe also betaemt/ bij sommige waensien en veracht werden/ als of sy waerlijcken weynich wercx vande suyverheyt der leere maecken/ want sy soo seer dringhen op de suyverheyt des levens/ Jae ick hebbe onlanx by ghevalle in een gheselschap geweest/ alwaer den desen wel feytelijck wert naeghegheven/ datse eens gesint waren met de Remonstranten/ jae hellende tot het Pausdom/ende de Chiliasterie toegheedaen/ ende daerentghens den andersins vromen ende trouwen Predicanten verachtende/ ende voor Supposten des ouden Draecx houdende/ daerom sy oock meenden recht te hebben/ de sulcke teghen te gaen/ waer sy conden/ ende de selve uyt te houden uyt alle plaetsen/ ende bedieninghen waer sy mochten,12.

Timotheüs maakt hierop Ireneüs duidelijk dat men juist deze van de genoemde zaken verdenkt en beschuldigt. In het vervolg gaat het gesprek langdurig in op de beschuldiging van chiliasme:

Ireneus.

My verlanght sulcx mede te hooren/ Ende wat werter toch byghebracht/ daerom dat ick een Chiliast soude zijn/ ende vande duysent Jaren yet houden? Isset/ om dat ick wensche/ jae verlange/ om een meerder verheerlijckinghe onses Heeren Jesu Christi/ ende d'openbaringe zijner genade/ in onse dagen te mogen sien opgaen/ door eenen nieuwen aen-was van kennisse ende ghenade/ gelijk ick te vooren gheseyt hebbe?

Timotheus.

Ick geloove wel dat sulcke manieren van spreken sommige vreemt zijn om hooren/ want oock dese betrachtungen verre van haer herte zijn/ Maer het is ten deele/ om dat ghy in uwe Schriften/ vele vande Joden vermaent/ ende oock wat schijnt van haer te houden.

Ireneus.

Wat my aengaet/ ick mach het met de waerheyt seggen/ dat ick noyt de tijdt/ de gheleghentheydt/ noch de gheneghentheydt ghehadt en hebbe/ om de saecke vande Chiliasterie, ofte duysent Jaren/ die de Heere Christus hier op aerden soude regneren/ te ondersoecken offene bedencken/ maer hebbe het voor een dweperie ghehouden/ die enckelijck ontstaen is/ uyt oncunde ende misverstandt van eenighe woorden/ die in het 20. Capittel vande Openbaringhe/ daer op sy haer ghevoelen bouwen/ ghestelt zijn/ als Dood, Leven, Opstandinghe ende Regneren, die nae de Phrase vande Schrift/ ghebruuyckt warden/ om yet anders te betuyghen/ dan de uyerlijcke Boeck-staven/ in hare ghemeene beduydinghe/ mede brenghen/ Ghelijck een volck/ na de maniere van sprcken der heylicher Schrift/ wed ghetuyght Doodt te zijn, als het is sonder Gods-dienst/ ende Regieringe/ A/soo was Israel doot in Egypten, voor-ghestelt door de Melaetsche hand4 die Moses in zijnen boesem stack, welcke Melaetsheyt de doot beduyde, Numi. 12.2. 2 Con. 5.7. Also waren d'Israeliten doot inde Babilonische gevangnisse, ons voorgesteld/ Ezech.37. alwaer sy waren sonder Coninck sonder Vorst daer by de Politique Regieringhe wed verstaen/ sonder Offer, sonder Altaer, sonder Lijffrock, ende sonder Heylichdom, daer by den Godts-dienst beduyt wert. Alsoo zijn de Joden teghenwoordich noch Doodt/zijnde alle wegh verstroeyt inde werelt/ sonder Politique Regieringhe/ ende oock sonder openbaren Gods-dienst/ Daerom oock den Apostel sprekende van hare Weder-oprechtinghe inde laetste daghen/ noemt het/ een Leven uyt den Dooden, Rom. 11.15. Ghelijck oock de Propheet Habacuc voor haer biddende/ versoeckt/ dat de Heere zijn werck wilde Levendich maken, int midden van zijn jaren, dat is in zijn aenghenamen tijdt. De

Godts-dienst ende de Regieringhe zijn als de Genius, ende gheest van een volck/ daer door sy leven/ ende daer aen men can speuren/ watse voor een volck zijn/ Die dese niet en hebben/ ende daer van ontbloot zijn/ werden geseyt Doodt, jae gheen volck te zijn, na de Phrase vande schrift/ Deut. 32.21. ende daerom daer voor ghehouden/ als off sy niet en waren/ Ende alsoo werden gheseyt te Regieren ende te Heerschen, die een goede Politike Regeringe/ ende den waren Gods-dienst onder haer hebben/ Apoc. 3.10. Ghelijck oock van Juda wert gheseyt/ dat hy noch heerschen soude, met God ende den waren Godsdienst, Hos.12.1.

Timotheus.

Het is de waerheijt ghelijckformich/dat die *seltsame opinie* van de Duysent jaren onstaen is uyt het onverstant vande voor-ghemelde woorden/ ghelijck ick mede hebbe gemerckt/ dat het woort /eyndinge des werelts, ghestelt Matth.24.vers.3. ende aldaer qualijck verstaen voor het eynde des werelts/ ende niet voor de volmaecktheyt des werelts/ ghelijckse aldaer moeten ghenomen werden/ een gheheel quade uyt-legginghe over het voorgemelde Capittel heeft doen maken/ als of de Heerc Christus aldaer sprake van het laetste Oordeel/ ende den Jonghsten dach/ daer der Apostelen Vraghe/ daer henen niet en gaet/ om te weten het bescheet vanden dach des Oordeels/ maer om te hebben bericht over zijne toecomste in heerlijkhey/ ende de voleyndinghe der daghen, dat is/ der volmaecktheyt der eeuwe/ ende der weder-oprechtinghe aller dinghen/ door zijne voorgemelde toecomste/ die sy waren verwachtende in een wereltsche heerlijkhey/ ghelijck blijkt aen hare vraghe/ Act. vers.6. Off de Heere Jesus op die alle den volcke Israels het Coninckrijcke weder oprichten soude, gelijk het woort/ voleyndinghe der tijden, also genomen wert/ Hebr. 9.26. alwaer aldus staet/ Nu is hy eens inde voleyndinghe der tijden, het is het selve woordt dat Mattheus ghebruickt/ tot vernietinghe der sonde, verschenen door zijns selfs offerhande. Ende daer op gaet de Heere Christus, Math. 24 zijne Apostelen/ die niet anders dan een wereltsche heerschappie/ door de verdorventhey dier tijden/ int hooft hadden/ onderrichten/ aengaende de swaricheden die sy eerst hadden te verwachten/ ende daer nae de gheheele Natie der Joden, geheel anders dan sy geschickt hadden.

Ireneus.

My ghedenckt seer wel/ dat ick/ eenighen tijdt gheleden/ zijnde in Propoost met eene vande voomaemste drijven vande Chiliasterie, die my seyde/ dat de Joden hier te Lande seer veel werckx van hem maeckten/ ter antwoorde gaff/ dat sulcks my niet vremt en dacht/ terwijln hy haer craeudc/ daert haer jeuckte/ want sy een vleeschelijck volck zijnde/ ende niet anders in het hooft hebbende/ dan een wereltsche heerschappie/ die in het rijcke Christi/ welckers lot ende deel is allerley cruys ende verdruckinghe hier op d'erden, niet en was te vinden/ ende en ctonde daerom niet anders dan van sulcken Propheet/ die haer in hare dwaelachtich ghevoelen op-volgde/ ende stijfde/ vele houden/ Jae hem op de handen draghen/ ende hare ooghen uyt-plucken om hem te gheven.

Doch wat my aengaet/ het is soo verre van daer/ dat ick van de Duijsent Jaeren op aerden yet soude droomen/ dat ick het daer voor houde/ dat als de Joden sullen bekeert zijn tot den Heere haren God ende haren Coninck David ende den geest Christi ontfangen hebben/ dat sy dan uyt het innerlijck gevoelen zijner genade/ over de vergevinge haerer sonden/ welcker grouwelijckhey sy dan eerst sullen sien/ **ende hare schielijcke ende onverwachte bekeeringhe tot den Heere haren God/** met den Apostel Paulus door den selvcn geest Christi/ mede sullen uytspreecken/ ende seggen: Het zy verre, dat wy soudon roemen anders dan in het cruyse onses Heeren Jesu Christi, door het welcke ons de werelt ghecruyst is, ende wy de weerelt. Ende noch verder uyt-roepen/ Dat zy alle dinck als dreck achten voor de heerlijkhey Chri. si.

Ende werpende hare croonen voor zijnen troon, sullen dit nieuw Liet singen, Heere, ghy zijt weerdich den boeck te nemen, ende zijne segelen te openen, want ghy zyt geslachtet, ende hebt ons Gode weer gecocht met uwen bloede uyt allen geslachte, ende tale, ende volcke, ende natie, ende hebt ons Gode gemaect tot Coningen ende Pristers, ende wy sullen regieren op eerden, Apoc. 5.9. te weten/ met den waren Gods-dienst/ ende een goede Politique regieringhe naervolgens u woort/ Het is den aert der ware geIoovige/ die den geest Christi hebben gehad/ oyt ende oyt geweest/ d'aersche dingen voor de hemelsche licht te achten/ ende ick en can niet bedenken/ dat de Heere om der Joden wille, d'aerde soude willen verlaten, ende de rotsteen versetten, ghelijck Bildach teghens Job eens sprack/ Job. 18.4 dat is/ den aert van het rijcke Christi hier op aerden/ om harent wille veranderen/ Sy moeten mede den beelde des Heeren Iesu Christi ghelikkfonnich werden, ende zijne ghedaente draghen, so wel in lijden, als in heerlijkheyd, indien sy deel ende lot met hem willen hebben.

Ende ghelijck/ niet alleene Abraham de Vader aller Gheloovighe, de Rotsteen daer uyt sy gehouwen zijn, ende des Borns graf daer uyt sy ghegraven zijn, moer oock de Heere Jesus Christus selve, den Leytsman ende volmaker onses gheloofs, door veel lijdens ende verdruckinghe inghegaen is in zijn Coninckrijcke, Also sullen sy oock mocten doen/ ja haer selven noch wel geluckich achten/ datse also uyt het rijcke der duystemisse, daer in voor haer niet anders en is gheweest dan weeninghe ende knerselinghe der tanden, over-ghebracht zijn in het rijcke des Soons Gods/ om mede met hem de achterste delen zijns lijdens te vervullen. Ende off de Heere om zijner Prophetien wille/ die secr veelvuldich zijn/ ende daer henen schijnen te wijsen/ op occasie vande In-comste der Joden eenighe merckelijke ghenade aen zijn Kercke wilde doen/ Soo soude ick het daer voor houden/ dat de stercke liefde/ die de Joden tot haren Messiam sullen hebben (zijnde soodanighen een liefde, die de wateren der verdruckinghe niet en sullen uytblusschen, noch de stroomen der wellusticheyd versuypen,) haer alle wereltsche vermakinghen sal doen verachten/ ten aensiene van die gheestelijcke vreuchde/ die sy sullen hebben/ in den Heere haren Salichmalcer, soo wel over de verghevinghe harer sonden, daer door sy in hem ghesteken hebben, als over d'ontdeckunghe harer herten/ daer op tot noch toe een deksel licht 't welek haer verhindert haren Coninck te sien in zijne schoonheyd ende de heerlijkheyd des Heeren Iesu Christi alsoo eaenschouwen, datse naer zijn beeld ontwakende, oock daer nae van ghedaente veranderen.

Ende wat belangt/ *dat ick nu en dan eenich lieffelijck vermaen in mijne Schriften van de Joden hebbe ghemaect/ ende harer gheacht/* comt hiervan/ dat ick met Daniel merckende inde Boecken, op het ghetal der jaren, deer de Heere door de Propheten van ghesproken heeft, het daer voor houde/ dat haer Ridderschap wel nae een eynde sonde moghen hebben. Ende dat de tijdt nae by/ ende voor de deure is/ dat de Heere zijn arm verlaten volck/ welcke nu sooveel honden Jaren inde verstroyinghe is gheweest, sonder Coninck sonder Vorst sonder Offer, sonder Afteer, sonder Lijfrock sonder Heylichdom. Ende doch *Gods vaste volck is*, lief om der Vaderen wille, ghelijck wy daer aen connen mercken/ datse in alle die grousame verwoestinghen vande werelt/ ende veranderinge in de Vorstendommen, die zeden de comste Christi in den vleesche/ over d'ondanckbare werelt/ die d'onweerdeerlijcke ende onmetelijcke genade onses Heeren Iesu Christi veracht heeft/ ghegaen zijn/ noch evenwel zijn overgebleven/ als een eycke ofte linde, die de stamme noch hebben, alhoewel hare bladeren affghesloten zijn, ofte als eenen mast-boom op eenen berghe, ofte als een baniere boven op eenen cleynen berghe) ***In dese onse daeghen/ ofte corts daer nae/*** soude mogen erbarmen/

Ende dat geschieden soudc/ dat aende plaetse, daer tot haer gheseydt is, ghy lieden en

zijt mijn volck niet, tot haer sal geseyt werden, Ghy kinderen des levendigen Gods; gelijk eenige Godsalige Mannen meenen dit te connen bewijsen uyt verscheyden plaetsen der schriftuere/ ende ick oock naervolgens dien in het **Boëmsch geluyt** Fo1.13. ende naervolgende hebbe gestelt/ daer naer ick/ gelijk alle ware geloovige schuldich zijn te doen/ van herten verlange/ niet alleene om dat de Jootsche kercke ons niet en heeft vergeten, doe wy geen volck ende verachte zielen waren, jae een volck daermen een grouwel van hadde, knechten die onder de Tyrannen lagen, maer heeft onser gedacht/ ende als met uytgereckten halse op ons gewacht/ doe wy noch verre waren/ presenterende hare repen uyt te trecken, ende niet te sparen, om ons ruymte te maecken, daerom wy haer ghelijcke vergeldinge behooren te doen/ nu dat wy lieff en waert zijn by den Heere/ om een toeganck tot den throon zijner genade te hebben/ Maer oock om dat wy bemerckende/ hoe seer den waren yver tot God/ ende den waren Godsdienst is vervallen onder de genaemde Christenen/ mogen verhopē/ dat door d'incomste der Joden, 't welck sal zijn als het leven uyt den dooden, eenen nieuwen yver onder het volck Gods mochte opgheweckt werden/ ende dat ghelijck de Heere voormaels door d'incomste der Heydenen tot zijne Kercke/ ghepooght heeft de Joden tot yver te verwecken/ dat alsoo mede door de In-comste der Joden die voor handen is/ wy die doemael de voor-huyt ghenaeemt waren, ende nu Gods volck zijn, tot eenen nieuwen yver mochten opgheweckt werden.

Timotheus.

Neen/ als ick my wel bedencke/ ten is dat niet alleene/ daerom sy u van Chiliasterie verdacht houden/ maer het is ergens wat anders/ dat meer clemt/ welck by u is gheschreven.

Ireneus.

Jae/ my coemt daer wat te binnen/ dat ick gheschreven hebbe vande gheleghentheyte der Joden op het eynde van **Amos**, aldus/ Het staet alsoo met de bekeeringhe der Joden, *dat de selve waarschijnlijk door eenichelaraordinaris middel sullen bekeert werden, (ghelijck sy uyt haren aert een volck zijn dat teeckenē begheert) ende dat sulckx soude moghen geschieden/ door het teecken des Soons des Menschen, die hem selven sichtbaerlijck in groote heerlijkheyt aen zijn volck sal verthoonen in de wolcken/ op datse sien mochten inden welcken sy ghesteken hebben.* Ende also over hem leedt draghen, ende rouwich zijn, ghelijck men rouwich is over zijnen eenighen Sone, diemen met zijn eygen handen van het leven ter doot ghebracht heeft

Theophilus.

Wel/ dat seght al wat.

Ireneus.

Maer ick hebbe daer by ghevoecht dese woorden/ ghelijck sommighe gheleerde Mannen sulckx ghevoelen, aenwijsende op de cant/ Thomas Brigtmā op Apoc. vers.7. Ende dan besluit ick desen handel noch wijders/ met dese naer-volghende woorden/ Doch wat daer van sy, wy willent den Heere bevolen laten. Ende besluyten met het ghene de Propheet Moses segt, De verborghen dinghen comen den Heere toe, Maer de gheopenbaerde dinghen zijn voor ons, ende onse kinderen tot inder eeuwicheyt, dat wy doen nae alle woorden des Wets, Deut. 29.29.

Theophilus.

Maer wie is doch dien Thomas Brigtmā, die ghy daer aenwijst?

Ireneus

Het is een Engels-man/ een voortreffelijck Licht/ een Godsalich/ Gheleert/ ende Hoochverlicht/ doch een seer nederich persoon gheweest in onse Eeuwe/ ghelijck die van hem ghetuyghen/ die doorsien hebben zijn Leere, maniere van leven, voornemen, Gheloove, Lanclanoedicheyt Liefde, ende Lijdtsaemheyt, die oock een bysondere uyt-

legginghe op de Openbaringhe Johannis heeft gheschreven/ ende inden jare 1609 uytghegeven/ met een Voor-reden gedateert den 25. Februarij 1606. Een Man daer van men niet alleene can segghen/ Koemt, siet een mensche, die my gheseyt heeft, al wat ic ghedaen hebbe, Midts dat hij inde voor-gemelde Voorreden heeft aenghewesen de sonden van dese Eeuwe/ te weten/ Een verachtinghe vanden waren Godts-dienst/ ende versmadinge van Gods woort/ voort-comende uyt de sorgheloosheyt endc eergiericheyt vande Herderen selve/ daer door dan een ghemeene vervallinge inde Seden des Christelijcken levens/ onder alle staten van menschen is inghecropen/ Maer die oock heeft weten te segghen/wat ons/ om dier vervallinghe wille/ ontmoeten soude/ te weten/ dat wy in dese eeuwe/ die nu ontgonnen is/ soudén hooren ende sien drie groote dinghen/ die voor de deure waren/Te weten/ den Val des Antechris; ende daer nae de verstoorringhe van het machtich Mahometaensche Rijck, welckers zenuen sullen los ghemaect/ ende ontdaen werden/ als die grouwelijke Affgoderie der Papisten sal gheweert zijn/ ende daer na 'd oncomste vande Joden tot de ware Christelijcke Religie/ die nu oock door den openbaren Beelden-dienst/ die in het aensienlijkste deel vande Christen werelt/ plaetse ghenomen heeft/ verhindert werden in te comen.

Maer eer dit al soude gheschieden/ soo heeft hy voorseyt/ dat hy uyt de voorgemelde Openbaringhe hadde geleert/ dat een sware versoekinghe over de Christen werelt soude gaen; soo dat eer het voor-ghemelde soude gheschieden/ de Heere beginnende zijn oordeel van zijn eyghen huys, zijne pylen soude dronken maken van bloet ende zijn sweert het bloet doen eten van zijn eyghen volck. Ende dit heeft hyvoorseyt inden Jare 1609 over de Kercken van Duytslandt, Vranckrijck ende Engelandt, doen alle de selve noch in volle Vrede saten/ elck onder zijnen wijnstock ende vijgheboom, doen den Satan scheen ghebonden te zijn, soo dat hy hem noch rippen noch roeren conde/ doe de Keyser selve de dry Evangelische Stenden des Rijcx van Boëmen openbare Oeffeninge van hare Religie hadde vergunt/ by zijne Octroy- brieven ghedateen den 5. Juli 1609. Doen wy oock vrede ghecreghen hadden van onse vyanden rontsom/ door den Stilstant van wapenen voor twaelf Jaren gemaect.

Doen heeft de voor-ghemelde Man d'aenstaende swarichen/ die doemael verre schenen te wesen/ ende nu ten deele gecomen zijn/ voorseyt ende verclaert/ Paratum jam esse quoddam plenum miseriarum barathrum, ac in ejus exirema crepidininos state; dat is/ Datter een afgrijsselijcke Put der swaricheden bereyt was/ ende dat wy op den uyttersten cant van dien ghestelt waren. Ende dan seyt hy verder/ Tu Interim Gernanae sponsa impendentis tempestatis memineris; ad liane te compara, contrahe velg intende clauo, ac in cumbe sentine, ne in aditu portus, guod Deus averta4 naufragium facias.

Dat is: Onder-en-tusschen ghy Hooch-duytsche bruyt ofte suster bruyt, want de woorden beduyden het beyde/ ghedenckt aen het aenstaende onweder, ende schickt u daer op, trect de seylen in, let op het Roer, ende pompe neerstich, op dat ghy niet, 't welck God verhoede, Schipbreucke lijdt in de haven. Dat is rechts te voeren/ eer de Heere soo veel goets aen zijne Bruydt wil gaen bewijzen/ Soodanighe een is de Man/ daer uyt ick het voorschreven ghevoelen aengaende de bekeeringhe der Joden voortbrenghen/ wiens Boecken openbaerlijck werden ghelesen/ ende zijn in alle mans handen/ sonder datter yemant is/ mijns wetens/ die daer tegens yet heeft gehadt/ ofte geschreven.

Theophilus.

Voorwaer indien daer een greyn der onvervalste liefde onder ons ware/ soude men om sulcker redenen wille/ een Man/ die hem selven andersins inde sake vande Kercke/ ende Religie wel heeft gequeten/ voor al de werelt soecken hatelijck ende verdacht te

maken/ als of hy/ ick en weet niet wat wonderlijcke Ketterien onder de leden hadde/ En ware dit niet een middel/ indien men onvreetsame luyden ontmoetede/ om nieuwe beroerte inde Kercke alhier/ aen te richten/ Datter yemant de breedte van een hayr van ons verschilt inde leere/ al raecte het oock gheen grondt des geloofs/ en can men niet lijden noch verdragen/ daer men wel grove sondaers/ die haer dagelicx/ tot schande ende smaetheyt van Gods Kercke/ in ergerlijcke sonden verlooppen/ wel can luchten ende lijden/ jae vreedtsamelijck daer mede ommegeen/ sonder haer eenichsins over haer godloos leven te bemoyen ofte aen te spreken/ Als off wy in ons verstant ende kennisse geheel volmaeckt conde zijn/ daer wy in onse affecten ende beweginghen soo verwert/ verruckt ende onvolcomen zijn?

Tegen het einde van de laatste hier weergegeven bijdrage van Irenens wordt Brightman tweemaal na elkaar in de kantlijn genoemd: Brigtmán praefat. in Apocal. en Brigtmán in praefat. Apocal.8.

Het eerste dat in dit uitvoerige citaat de aandacht vraagt, is dat Teellinck zelf het Chiliasme identificeert met de visie *van de duizend jaren die de Heere Christus hier op aarde zou regeren*. Hij geeft aan dat hij tijd noch gelegenheid en evenmin genegenheid heeft gehad om de zaak van het Chiliasme grondig te onderzoeken. Naar zijn mening is deze opvatting een dweperij, die enkel voortkomt uit het feit dat enige woorden uit Openbaring 20 zoals *dood, leven, opstanding en regeren* verkeerd, dat is in dit geval letterlijk, worden opgevat. Volgens hem gaat het er bij deze woorden om dat men al dan niet de ware godsdienst en een goede regering heeft.

Het is in de tweede plaats opmerkenswaard dat Timotheus het Chiliasme *de zeldzame opinie van de duizend jaren noemt*. Teellincks eerste vraag is of men hem voor een chiliast houdt omdat hij verlangt naar een grotere openbaring van Gods genade in de tijd dan tot nu toe zichtbaar is. Timotheus antwoordt hem dat deze uitspraken op sommigen inderdaad vreemd overkomen, maar dat het veel meer voor een deel Teellincks visie op de Joden is die achter de bewuste verdenking zit.

Teellinck reageert hierop door te stellen dat de chiliastische gedachte van een *wereldse* heerschappij precies in het straatje van de vleselijk denkende Joden komt - een voorman van het Chiliasme heeft hem enige tijd geleden dit zelf medegedeeld - , maar dat zijn eigen visie op de toekomstige, snelle en onverwachte bekering der Joden niet aards en werelds, maar geestelijk gevuld is. Dat hij op sommige plaatsen in zijn geschriften op liefelijke wijze over de Joden spreekt, wordt veroorzaakt door het feit dat hij het daarvoor houdt dat de Heere Zich over Zijn arm volk, dat zoveel honderden jaren verstrooid is geweest en toch Zijn vaste volk is en bemind is om der vaderen wil, in deze tijd of in de naaste toekomst zal ontfermen. Enige godzalige mannen menen dit uit de Schrift te kunnen bewijzen. Teellinck geeft aan dat hij dit zelf ook in zijn *Boheemsch gelvyt* heeft gesteld. Alle ware gelovigen zijn verplicht om met hem van harte te verlangen naar die toekomstige bekering der Joden, aangezien dezen onder het Oude Testament met reikhalzend verlangen hebben uitgezien naar de bekering van de heidenen. Een tweede reden voor christenen om de bekering der Joden te begeren moet hun hoop zijn dat het daardoor tot een nieuwe ijver onder de christenen zal komen.

Als Timotheüs op dit alles repliceert dat dit niet alleen de reden is dat men Teellinck voor een chiliast houdt, maar dat er door deze iets anders is geschreven dat die gedachte nog meer voedt, schiet het Teellinck te binnen, *dat hij in Amos geschreven heeft dat de Joden waarschijnlijk zullen worden bekeerd door het extraordinaire middel van het teken van de Zoon des mensen, Die Zich zichtbaar in grote heerlijkheid*

aan Zijn volk zal vertonen in de wolken.

Teellinck is van mening dat men hem op grond hiervan echter niet van chiliasme mag beschuldigen, aangezien hij uitdrukkelijk naar Brightman heeft verwezen en uiteindelijk de hele visie gerelativeerd heeft door te stellen dat hij de toekomst aan de Heere overlaat en door Deuteronomium 29:29 te citeren.

De vraag van een derde gesprekspartner, Theophilus, namelijk wie Brightman is, vormt voor Teellinck de aanleiding om de lof van Brightman te bezingen. Hij typeert deze als een voortreffelijk licht, een godzalig, geleerd en hoogverlicht, doch zeer nederig persoon, die een bijzondere uitleg van Openbaring heeft geschreven. Teellinck geeft te kennen dat hij in de ban van Brightmans uitleg is gekomen, omdat hij heeft bemerkt dat al de profetieën die Brightman in de voorrede van zijn genoemd werk heeft gedaan en die niet te voorzien waren, uitgekomen zijn. Bovendien voegt hij hieraan toe dat Brightmans boeken openlijk worden gelezen en in ieders handen zijn, zonder dat er bij Teellincks weten iemand iets tegen heeft gehad of heeft geschreven.

Het is tekenend voor Teellincks mening dat Theophilus uitspreekt dat wie slechts een greintje onvervalste liefde bezit, Brightman niet voor heel de wereld zal willen verdacht maken alsof deze wonderlijke ketterijen onder de leden had. Wie dit wel doet, maakt zich schuldig aan het verwekken van een nieuwe beroerte in de Kerk. Theophilus eindigt op een wijze die duidelijk maakt dat het hier om een geschrift van de Nadere Reformatie gaat: men kan het niet verdragen dat iemand de breedte van één haar verschilt in de leer ook al raakt het niet de grond van het gelofte, maar men kan wel vreedzaam omgaan met grove zondaars die zich dagelijks tot schande van Gods kerk in ergerlijke zonden verlopen.

Conclusie

Teellinck verwachtte in de toekomst voor de christelijke kerk een gouden eeuw op aarde. De burgerlijke overheden zouden een algehele reformatie overeenkomstig het Woord van God bewerkstelligen. Een van de aspecten van die gouden eeuw zou zijn dat de Joden tot de christelijke kerk zouden toetreden, hiertoe waarschijnlijk gebracht door de zichtbare verschijning aan hen van de Zoon des mensen in de staat Zijner verheerlijking.

Het is geen wonder dat terwijl de aardse heilsverwachtingen op zichzelf al geen gemeengoed in het Gereformeerde Protestantisme vormden, de gedachte van een zichtbare verschijning van Christus als inleiding op de bekering der Joden bij gereformeerden associaties opriep met het Chiliasme. Stond dit niet gelijk met de komst op aarde van Christus aan het begin van het duizendjarig rijk?

Deze reactie is op zichzelf goed te begrijpen, maar is bij nader toezien toch fundamenteel onjuist. In dit opzicht heeft Teellinck het gelijk aan zijn kant als hij in Den derden wachter iedere verdenking van chiliasme resoluut van de hand wijst. Nergens spreekt hij immers van een duizendjarig rijk of van een in aardse zin regeren van Christus. Bovendien beperkt hij het teken van de Zoon des mensen als aanleiding tot de toekomstige bekering der Joden tot de laatstgenoemden.

Wel beschouwd gaat Teellinck in zijn geschriften niet verder dan te stellen dat het toekomstige heil ook aardse dimensies, met onder andere de bekering der Joden, zal kennen, waarbij hij nog voorzichtig te werk gaat als de concrete invulling hiervan in het geding is. Dat dit de beschuldiging van chiliasme teweegbracht, leert dat het hier om zaken ging die de gereformeerden ongewoon in de oren klonken. Zoals wel vaker, zegt de aantijging meer van de beschuldigers dan van de beklagde.

Teellinck zelf verstaat onder chiliasme de mening dat Christus in de toekomst duizend jaar op aarde zal regeren. Deze opinie komt volgens hem zelden voor.

In het kader van de chiliastische denkwijze is er voor Israël aards heil weggelegd. Het is dan ook geen wonder dat vleeselijk gezinde Joden toenaderingspogingen tot chiliasten in het werk stellen. Dit laatste heeft Teellinck zelf uit de mond van een vooraanstaand chiliast gehoord.

Het is uiterst interessant om er achter te komen wie met deze chiliast bedoeld is. In 1622 verwekte de Vlissingse predikant Daniël van Laren in zijn woonplaats veel beroering door zich openlijk in een preek over Openbaring 20 uit te spreken voor het chiliastische gevoelens *dat de martelaren duizend jaar vóór de andere doden opgewekt zouden worden en alsdan met Christus op aarde zouden regeren*. Van Laren weigerde zijn inzicht te herroepen. Dit was het begin van een zaak die drie jaren lang de classis Walcheren alsmede de Staten van Zeeland zou bezighouden¹⁵. Het is alleszins voorstelbaar dat Teellinck zowel door zijn kerkelijk ambt van ouderling in Middelburg als door zijn dienaarschap van de Staten van Zeeland in contact met Van Laren is gekomen in verband met diens chiliastische opvattingen¹⁶.

Het beeld dat Teellinck van de toekomst heeft, is volgens zijn eigen zeggen geheel bepaald door de desbetreffende inzichten van de Engelse piëtistische puritein Brightman zoals deze die in zijn verklaring van Openbaring heeft neergelegd. Een vergelijking tussen beider opvattingen in dezen toont het gelijk van Teellincks bewering aan¹⁷. De rol die hier het Engelse piëtistische Puritanisme speelt, blijkt derhalve van beslissende betekenis te zijn.¹⁸

Dat Brightman op dit terrein voor Teellinck een autoriteit is, wordt veroorzaakt door Teellincks waarneming dat alle profetieën door Brightman in de voorrede van zijn Openbaring-commentaar gedaan, tot hiertoe in vervulling zijn gegaan. Toch is Teellincks discipelschap reformatorisch van aard, dat wil zeggen dat hij Brightmans inzichten onderwerpt aan en relateert met de Heilige Schrift. Dat is de zin van Teellincks nadruk in dit verband op Deuteronomium 29:29.

Het antwoord op de vraag van de titel van dit artikel zal de lezer gaandeweg reeds duidelijk zijn geworden. Men moet een opvatting over het Chiliasme huldigen die de betekenis van het woord zelf geweld aandoet en die daarbij dan nog heel ruim uitvalt, wil men Teellinck als chiliast beschouwen. W.J. op 't Hof

Noten

1. C. Graafland, Het vaste verbond Israël en het Oude Testament bij Calvijn en het Gereformeerd Protestantisme, Amsterdam 1978, 113-117.
2. C. Graafland, De toekomstverwachting der Puriteinen en haar invloed op de Nadere Reformatie, in Documentatieblad Nadere Reformatie, III (1979), 65-95.
3. T. Brien, Enige elementen van de visie van Abraham Hellenbroeck op Israël, in *Uw knecht hoort*, Amsterdam 1979, 135-152.
4. T. Brien, De Nadere Reformatie en het Jodendom (Verkenning en bezinning, XIV-1), Kampen 1980.
5. T. Brien, De joden in de visie van de Nadere Reformatie, in Documentatieblad Nadere Reformatie, V (1981), 109-139.
6. C.J. Meuse, Enkele opmerkingen over het chiliasme en de Nadere Reformatie, in Documentatieblad Nadere Reformatie, VI (1982), 5-15.
7. W.J. op 't Hof, De visie op de Joden in de Nadere Reformatie tijdens het eerste kwart van de zeventiende eeuw, Amsterdam 1984, 89-95.
8. 23-24.
9. XXI.
10. 49.
11. 75-76.
12. 6.

13. 9-15.

14. 14.

15. Biografisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland, J.P. de Bie/J. Lindeboom/G. P. van Itterzon, V, 581-586.

16. Op langere termijn hoop ik in de toekomst een monografie gewijd aan D. van Laren het licht te doen zien. Wellicht kan ik dan dit vermoeden met feiten staven.

17. Zie voor Teellincks toekomstbeeld voorts: W.J. op 't Hof, a w., 36-44. Voor Brightmans gedachten over de toekomst kan men terecht bij: K.R. Firth, *The Apocalyptic Tradition in Reformation Britain 1530-1645*, Oxford 1979, 164-176.

18. Vergelijk: W.J. op 't Hof, *Engelse piëtistische geschriften in het Nederlands, 1598-1622* (Monografieën Gereformeerd Piëtisme, I), 564-575, 587-597.

In een vervolgstudie: *de visie op de Joden bij Eeuwout Teelinck na 1624*, noteert Op 't Hof in een conclusie: 'De tweede verandering betreft weliswaar geen inhoudelijke wijziging, maar is wel van wezenlijke betekenis. *De bekering der Joden wordt verbonden met de toekomstige heerlijke staat van de kerk van Christus op aarde*. Is deze nieuwe koppeling veroorzaakt door de mogelijke bemoeienis van Teellinck met de zaak betreffende het chiliastische gevoel van D. van Laren? Vormt dat contact wellicht ook de verklaring van de nieuwe term het vaste volk? Diepgaand onderzoek is hier dringend gewenst.'

5. STATENVERTALERS OVER DE TOEKOMSTVERWACHTING (ca. 1630)

Bij ieder belangstellende Bijbellezer leeft wellicht de vraag: *Op welke manier hebben de Kanttekenaars uitleg gegeven aan de on vervulde profetie?*

Zij leren dat de letterlijk of historische betekenis ervan voorbij is. Onder de bedeling van het Nieuwe Testament hebben de Oudtestamentische beloften een geestelijke betekenis gekregen voor de kerk. Het Oude Testament heeft tal van personen, histories en gebeurtenissen die typen waren van de Kerk van het Nieuwe Testament. Dus een terugkeer van de Joden naar Israël behoeven we niet te verwachten en de herbouw van Jeruzalem evenmin. De beloften worden op de Nieuwtestamentische gemeente toegepast. Deze zijn alle vervuld in en door Christus en in Zijn kerk.

Het ligt anders met enkel bepaalde voorzeggingen van Christus, met enkele gedeelten uit de brieven van Paulus en de Openbaring van Johannes, die over de toekomst spreken. De meeste teksten worden zo verklaard, dat ze in de tijd waarin de Kanttekenaars leefden, (eerste helft van de 17^e eeuw) al vervuld waren.

Er zijn wel een paar uitzonderingen. In de toelichting bij 2 Cor. 3:14-16 wordt van de Joden, op wier aangezicht 'een deksel is bij het lezen van het Oude Testament', gezegd, "dat dit deksel tenietgedaan wordt door de kennis en de Geest van Christus, wanneer zij tot Christus bekeerd zullen zijn... want alsdan worden zij, gelijk ook wij, tot het recht verstand der wet gebracht en in hun harten overtuigd, dat de wet tot dien einde niet is gegeven, maar dat zij de rechtvaardigheid buiten haar in Christus moeten zoeken." Kanttek. Nr 32.

(1) Laat de kanttekeningen ruimte voor een volksbekering van Israël?

Hun visie daarop vinden we o.a. in de kanttekening bij Rom. 11:24, e.v. Van de verharding die over Israël is gekomen is zeggen zij: "Dat is niet van alle Joden, maar van enige, hoewel zeer velen. Want daar is nog altijd enig overblijfsel behouden geweest, en daarna zullen zij zich met grote menigte bekeren." Kanttek. 20.

Bij vers 26, waar staat, "Alzo zal geheel Israël zalig worden", staat in de kanttekening: „*Dat is niet enige weinigen, maar een zeer grote menigte, en gelijk als de ganse Joodse natie.*” Kanttek. 25. Rond 1630 was er nog geen sprake van een zelfstandige Joodse natie. De kanttekenaars bedoelen dus het Jodendom verspreid over de hele wereld. Niet iedere Jood, hoofd voor hoofd, maar *gelijk als* de ganse Joodse natie. Dat houdt toch héél wat in! Over zó'n ruime visie moeten we niet gering denken. In vergelijk met de massa's Joden die vanaf de verwoesting van Jeruzalem tot ca. 1630 geleefd hebben en waarvan de meesten verloren zijn gegaan door hun ongelooft, spreken de kanttekenaars in navolging van Paulus over *een overblijfsel*. Rom. 9:27. Daar staat bij „het overblijfsel der kinderen Israëls dat behouden zal worden": „dat is een kleine hoop, die Hij heeft laten overblijven uit de grote menigte die verloren gaat." Kanttek. 70. Hetzelfde lezen we in kanttek. 24 bij Rom. 11:5: „Dat is, God heeft nog enige Joden laten overblijven, die het Evangelie niet verwerpen maar aannemen, en krachtig geroepen zijn; die maar voor een overblijfsel gerekend worden, ten aanzien van de grote menigte dergenen, die het verwerpen en ongelovig blijven.”

Om een overzicht te krijgen van de toekomstverwachting van de Statenvertalers volgt hier een beknopte samenvatting van hun opvatting van de *zeven zegelen, de zeven bazuinen en de zeven fiolen*, met hun gedachten over *de duizend jaren* uit Openb. 20:1-7.

“Bij het eerste zegel wordt aangetekend, dat de **zeven zegelen** door enigen verklaard worden als „de veranderingen en zwarigheden, die het Romeinse rijk van

deze tijd af tot de tijden van keizer Constantijn zijn overkomen.” Men acht dit gevoelen „niet kwalijk overeen te komen” met de eigenschappen van deze gezichten, maar geeft er toch de voorkeur aan dit en alle andere visioenen algemener te duiden, als ziende op „veranderingen en zwaarigheden, als ook vertroosting die de Kerk van Christus al de wereld door zouden overkomen.” Kanttek. 4 bij Openb. 6:2.

(2) Tijdsvolgorde in de Openbaring

De **zeven bazuinen** behelzen ‘Gods oordelen over de mensen’.

- De eerste vier bazuinen zien zij als de vier hoofdketterijen, die de kerk bedreigen.
- Van de vijfde bazuin, Openb. 9:1-12, wordt gezegd, dat sommigen die toepassen op Mohammed en zijn aanhang, maar „veel geschikter kan men eronder verstaan de bisschop van Rome met zijn aanhang. Kanttek. 1 bij Openb. 9:1.
- De zesde bazuin wordt uitgelegd als de opkomst van de Mohammedaanse macht Openb. 9:13-21; Kanttek. 16 bij Openb. 9:14.
- De zevende bazuin, Openb. 11:15, e.v. ziet op de „oprichting van het rijk Gods en van Zijn Christus in de Hemel, na de voleinding der wereld. Kanttek. 27 bij Openb. 11:15.

De **zeven fiolen**, die door zeven engelen uitgegoten worden over de wereld, worden gezien als plagen en straffen van God, waarbij de engelen zijn „werktuigen Gods, waardoor de Antichrist en zijn gehele heerschappij in verschillende tijden en met verscheidene trappen is geplaagd of gestraft.” Kanttek. 3 bij Openb. 16:2.

- Bij de eerste fiool denkt men aan de voorlopers van de reformatie, door wie „het antichristisch rijk is begonnen afbreuk te lijden. Kanttek. 5 bij Openb. 16:2.
- De tweede fiool wordt door sommigen verklaard als het afvallen van de Roomse religie door provinciën, koninkrijken en volken, na het optreden van Luther. Kanttek. 7 bij Openb. 16:3.
- De derde fiool, Openb 16:4-7 wordt door enigen gezien als de vervalsing van Gods Woord, de kracht der dwaling. Maar het wordt „door anderen wel zo geschikt” verklaard van geestelijke rechtbanken, verenigingen, vergaderingen, gezelschappen, scholen, die door de komst van de Gereformeerde religie ‘in bloed veranderd’ worden, d.w.z. uitgeroeid en verboden.” Kanttek. 8 bij Openb. 16:4.
- De vierde fiool, Openb 16:8, 9, beschouwen de Statenvertalers als nog toekomstig. Ze wordt door sommigen verklaard als hitte, hongersnood en onvruchtbaarheid; door anderen ‘als het licht van het evangelie, waardoor er velen tot bekering zullen komen, zo dat „ook zelfs de Joden met hopen Christus zullen aannemen’, met een verwijzing naar Rom. 11:25 en 26. Kanttek. 12 bij Openb. 16:8.
- De vijfde fiool, Openb. 16:10, 11 acht men met veel uitleggers de uitstorting van plagen over de stad Rome, waar de troon van de Antichrist is. Kanttek. 14 bij Openb. 16:10.
- De zesde fiool, Openb. 16:12, heeft volgens sommigen betrekking op de Turken en Perzen, die de stoel van de Antichrist zouden innemen. Anderen zien in de Eufraat de inkomsten van de Antichrist, die zullen opdrogen. De drie onreine geesten worden algemeen gezien ‘als zijn gezanten.’ Kanttek. 17 en 19 bij Openb. 16:12.
- De zevende en laatste fiool, Openb. 16:17, brengt het eindoordeel van alles, ook van de macht van de satan. Kanttek. 28 bij Openb. 16:17.”

(3) In welk jaar plaatsten de Kanttekenaars de opkomst van de Antichrist?

Over de Antichrist die de Nieuw Testamentische kerk 1260 jaar zal verdrukken, zegt

de kanttekening: Openbaring 11:2, kanttek. 8; '42 maanden'. "Hierdoor wordt de gehele tijd van de heerschappij van de antichrist verstaan. Doch de rekening van het begin en het einde van deze tijd wordt verscheiden genomen, gelijk op het volgende zal aangetekend worden. **Maar het allerzekerst is, dat wij de vervulling daarvan met lijdzaamheid verwachten.**"

Openbaring 11:3, kanttek. 9; '1260 dagen'. "Daarom moet beide de zaak zelf en de tijd hier noodzakelijk profetischer wijze en figuurlijk verstaan worden, namelijk van de dagen, die gehele jaren betekenen, gelijk Ezech. 4:5, Dan. 9:24, welke jaren van enigen worden begonnen van het jaar 606, wanneer de bisschop van Rome allereerst de titel van bisschop der gehele Christelijke kerk, die Christus alleen toekomt, heeft aangenomen en de afgoderij onder de Christenen meest is begonnen door te breken, enz."

Openbaring 12:14, kanttek. 34 'een tijd en tijden en een halve tijd'.

"Sommigen nemen hier een tijd voor een jaar, de tijden voor twee jaren en een halve tijd voor een half jaar, gelijk deze wijze van spreken schijnt genomen te worden in Dan 7:25 en 12:7, en houden dat de tijd van de antichrist niet langer zal duren dan drieëneenhalf jaar vóór de voleinding der wereld, gelijk de tirannie van Antiochus, die een voorbeeld van de antichrist was onder de Joden, ten tijde van de Maccabeën, niet langer heeft geduurd. Doch dit gevoelen is in hoofdstuk 11:3 weerlegd. En wordt bovendien krachtig weerlegd, omdat indien zulks waarachtig ware, de dag des oordeels, ten tijde van de antichrist reeds bekend zou zijn, tegen de getuigenis van Christus, Mark. 13:32. Gelijk ook niet mogelijk is dat de antichrist in zo weinig tijd - uit de stam van Dan - gelijk zij voorgeven, (welke geen gebied in de wereld heeft) zou opkomen.

Openbaring 13:3, kanttek. 9 'opkomst van de antichrist'. ... "Dat het Romeinse keizerrijk een dodelijke wonde heeft verkregen, maar dat het Rijk herleefde in de vorm van kerkelijke machten ten tijde van keizer Justinianus in 550 en onder enige volgende keizers, maar die wonde is ten volle geheeld door *Pepijn en Karel de Grote* ... enz."

De kanttekening noemt de volgende feiten voor het begin van de 1260-jarige periode.

1. 550 na Chr. Onder keizer Julianus I tracht paus Vigilius zijn zeggenschap over de kerken te vergroten.
2. 606 na Chr. (Bedoeld wordt 607) De bisschop van Rome neemt de titel van algemeen bisschop aan en keizer Focas erkent Rome als hoofd van de kerken in het Westen en in het Oost Romeinse rijk.
3. In 756 ontvangt de paus van Pepijn de beroemde schenking van het grondgebied van de Longobarden. De kerkelijke staat is dan een feit. Hierdoor is de paus zowel wereldlijk als kerkelijk vorst en heeft hij zijn zetel op de 7 bergen van Rome. Hij vertoont zich in de tempel als een God, namelijk de stedehouder van Christus. Volgens de meeste uitleggers begint hier zijn feitelijke regeringsduur.
4. In het jaar 774 bevestigt Karel de Grote de schenking van zijn vader aan de paus en vergroot ook nog eens zijn gebied.

(4) De val van de antichrist volgens de kanttekening

Daaruit volgt - volgens de kanttekening - dat er ook trappen zijn in de ondergang van het rijk van de antichrist.

De laatste fase loopt vanaf $756 + 1260 = 2016$ en/of $774 + 1260 = 2034$. **Onze kanttekenaars spreken duidelijk over een bloeitijd van de kerk na de overwinning op de antichrist.** Dit zal voor heel de wereld groter zijn dan de overwinning tijdens de

Reformatie van de voorgaande eeuw! Openb. 17:14, kanttek. 36. “Namelijk door een **geestelijke** overwinning dat zij de ware en zaligmakende leer van Christus niet zullen kunnen uitroeien, wat zij ook doen. Maar dat Christus door Zijn uitverkorenen en gelovigen, in spijt van al zulk geweld, dezelve zal verbreiden in de wereld. Als ook door vele uiterlijke overwinningen die Hij de Zijnen in de wereld over hen zal geven, gelijk de voorbeelden in deze en in de **voorgaande eeuw** bewijzen. En in dien laatsten groten krijg, waarvan in het voorgaande hoofdstuk 14 is geprofeteerd zal het nog klaarder voor de hele wereld blijken, 1 Tim. 6:15, Openb. 19:16.”

De val van Babylon in hoofdstuk 18 verklaren de kanttekenaars als volgt, kanttek. 2: “Sommigen verstaan dit van Christus Zelf en Zijn komst ten oordeel wanneer hij de Antichrist geheel zal teniet doen, 2 Thess. 2:8 ... Het is waarschijnlijker dat hier van de val dit Babylon en de *uitroeijing van haar troon* wordt gesproken die nog **tevoren** zal geschieden, tot een voorbeeld van Gods rechtvaardig oordeel **voor de gehele wereld**, gelijk het ook daaruit blijkt, dat God in het vierde vers Zijn volk beveelt uit haar te gaan, opdat ze haar zonden en plagen niet deelachtig worden. Hetwelk op de uiterste dag niet wel kan gepast worden. Van welke laatste wraak over het Beest en de valse profeet eerst zal gesproken worden, Openb. 19:20 en 21.” Tot zover de kanttekening.

Mijns inziens moeten we de periode die aanbreekt ná de val van de Antichrist zoals de kanttekenaars hierover schrijven, niet zo opvatten alsof in één jaar de toestand van de Christelijke kerk wereldwijd opeens zal veranderen. We hebben een voorbeeld in de verlossing van Israël uit Babel. Toen de Joden vrijheid kregen om naar Israël terug te keren en de tempel te herbouwen, duurde het nog circa 20 jaar voordat de tempel werd ingewijd. En dat ging door een weg van strijd en lijden.

Wel is waar dat de bekering van Israël zo krachtdadig en algemeen wordt omschreven in Gods Woord en uitgelegd door de voornaamste theologen, dat dit werk Gods in één ogenblik de hele wereld zal beïnvloeden.

Het is ver nog opmerkelijk dat in de Nederlandse literatuur bijna geen schrijvers voorkomen die evenals de kanttekenaars de mogelijkheid openhouden voor het beginpunt van de 1260 jarige heerschappij van de Antichrist in 756 of 774. In de Engelstalige wereld wordt het jaar 756 door een groot aantal theologen wel als beginpunt aangemerkt.

(5) Hoe dachten zij over de toekomstige heerlijke kerkstaat?

Over de bekering van Israël en de roeping van de Joden geven de kanttekenaars een heldere visie weer. *Hoe dachten zij over de toekomstige heerlijke kerkstaat?*

Het toekomstig vrederijk met al zijn verschillende invullingen blijft hier buiten beschouwing. Maar van de vleselijke of wereldse wijze hoe het opgevat werd in sommige oude en nieuwe geloofsgroepen namen de kanttekenaars duidelijk afstand.

“Enigen menen, dat hetgeen hier verhaald wordt, nog alles moet geschieden! Deze mening wordt weerlegd in Kanttek. 1 bij Openb. 20:1, zoals in de voorgaande paragraaf is aangetoond.”

De volgende vraag is: *waar plaatsten de kanttekenaars de 1000 jaar genoemd in Openbaring 20?*

Men noemt in Kanttekening 18 bij Openb. 20:3 verschillende mogelijkheden om de duizend jaren te plaatsen in de geschiedenis der kerk.

“Enigen nemen deze duizend jaren voor de gehele tijd van de eerste komst van Christus tot Zijn tweede, gelijk dit woord duizend een zeker getal voor een onzeker soms betekent in de Schrift. Zie Ps. 91:7 en Ps. 105:8 Dan. 7:10. Doch waar Openb.

20:7, 8 de satan nog na deze duizend jaren wordt los gelaten, zo kan dit niet wel bestaan.

Gelijk ook niet het gevoelen van enige anderen, die duizend jaren willen eindigen voor de komst van de antichrist; daar in Openbaring 20:4 ook binnen deze duizend jaren melding wordt gemaakt van enigen, die het beest en zijn beeld niet hebben aangebeden, zo moet dan voor het einde van de duizend jaren ook de antichrist geweest zijn.

Hierom beginnen anderen de binding van de satan, dat hij de volken niet meer verleidt, van de tijd dat Christus, door de prediking van het heilige Evangelie en kracht Zijns Geestes, door Zijn apostelen, de heidense volken in de wereld alom tot bekering heeft gebracht; hetwelk omtrent de tijd van de verwoesting van Jeruzalem en uitroeïing der Joden, dat is omtrent het jaar zeventig, meest is volbracht; en eindigen die met Paus Gregorius VII, die een sterk werktuig des duivels is geweest, om het antichristendom op het hoogste te brengen, en alle volken Hem te doen aanbidden, welke omtrent het jaar een duizend en zeventig heeft gezeten.

Hoewel enigen om de vervolgingen, die de satan nog meer dan twee honderd en vijftig jaren na de verwoesting van Jeruzalem tegen de christenen heeft verwekt, deze duizend jaren wat later beginnen, namelijk van de tijden van Constantijn, en vervolgens tot omtrent het jaar 1300, toen niet alleen de antichrist de staat der christenen meer en meer heeft doen vervallen, wanneer Bonifacius VIII over dit rijk heeft geregeerd, maar ook de Turken en Tartaren door de satan meest zijn gaande gemaakt, om de christenvolken in Oost en West ten onder te brengen, en vele koninkrijken en christenkerken hebben uitgeroeid, niet alleen in Azië, maar ook in Afrika en Europa, gelijk hun tegenwoordige gestalte uitwijst.” Tot zover de Kanttekening.

Het valt telkens bij het lezen van de kanttekeningen op, dat men herhaaldelijk meerdere opvattingen naast elkaar zet. Een bewijs dat zij de vrijheid van exegese ongemoeid laten, binnen de grenzen van Schrift en Belijdenis. Het is overigens wel opmerkelijk, dat de duizend jaren van Openbaringen 20 door hen historisch aangeduid worden, waarbij hun voorkeur duidelijk uitgaat naar een **letterlijke opvatting van het getal duizend**. Die de letterlijke betekenis van de 1000 jaar opvat als een periode van 1000 (chilio) jaar is volgens de Bijbel een Chiliast. Hierin volgden zij Augustinus niet, die leerde, dat de duizend jaren niet letterlijk moeten worden opgevat, en dat de in Openbaring 20 bedoelde tijd de tijd is waarin men toen leefde.

De kanttekenaars laten ruimte voor het geloof in een verwachte bloeitijd voor de kerk; weliswaar onder de vierde fiool en niet tijdens of aan het einde van de zevende fiool. Want het einde van de zevende fiool beschouwden zij als het einde van de wereld.

(6) Welke literaire bronnen gebruikten de Statenvertalers?

Behalve Taffin, kunnen ook Udemans, Willem en Eeuwout Teelinck als Nederlandse schrijvers geraadpleegd zijn door de kanttekenaars. Jac. Koelman verwijst naar de verklaring over de Romeinenbrief door **David Paraëus**, professor in de theologie te Heidelberg als bron van de Kanttekenaars. Paraeüs schrijft over Rom. 11:25: "Dat ten laatsten de Joden met grote hopen tot het geloof in Christus komen en met de heidenen zalig worden".

De kanttekenaars verklaren deze tekst bijna gelijklopend: "Want indien hun (der Joden) verwerping de verzoening is der wereld, wat zal de aanneming (der Joden) wezen, anders dan het leven uit de doden?" Rom. 11:15, in kanttek. 70-75: 'dat God de Joden verwierp omdat ze het Evangelie verachtten, daardoor kwam het Evangelie

onder de heidenen door de hele wereld." Het Evangelie bereikte daardoor veel meer mensen dan de Joden. De wederaanneming van de Joden verklaren ze, kanttek. 74: "namelijk tot de gemeente van Christus, wanneer de Joden *met grote menigte zich tot Christus zullen bekeren*.

De aanneming van de Joden geeft het leven uit de doden. De kanttekening 75: "Dit is een algemeen spreekwoord waarmee te kennen gegeven wordt een zeer grote verandering ten beste, alsof iemand dood zijnde wederom levend wordt. Hetwelk geschiedt door de predicatie des Evangelies, waardoor degenen die dood waren, Eféze 2:1, levend gemaakt worden, Joh. 6:68, Filip. 2:16.

Van dood levend worden, ziet in dit tekstverband niet zo zeer op de Joden, maar voornamelijk op de heidenwereld, zoals blijkt uit de aangehaalde tekst, Eféze 2. Heidenwereld zijn in Bijbelse zin alle niet-Joodse naties.

Paraeüs volgt de visie van M. Bucer en P. Martyr. Martyr kan beïnvloed zijn door Bibliander, zijn voorganger te Zürich, de heel uitdrukkelijk de verwachting had dat het oude Bondsvolk tot bekering zou komen. Bibliander leerde zelfs het herstel van Jeruzalem! (Citaat uit: Op 't Hof, *De visie op de Joden in de nadere Reformatie*, blz. 82, en 96.) De mening dat Jeruzalem zou herbouwd worden verwierp Paraeüs. De kanttekenaars – met name Walaeüs – volgden Paraeüs en verwierpen deze mening ook. Dit is een van de reden waarom de letterlijke betekenis van de onvervulde profetie zo weggewerkt wordt door veel theologen, volgens Jac. Koelman.

Het zal in het vervolg van deze brochure blijken dat de visie van de mannen van de Nadere Reformatie voor een groot deel de Statenvertalers volgen. Echter, voor zover de vrijheid van exegese het toeliet en het niet streed tegen de Geloofsbelijdenis, zien we vooral in de tweede helft van de zeventiende eeuw een variatie optreden in de uitleg van de heerlijke kerkstaat, onder hen, die onverdacht Gereformeerd waren.

W. á Brakel, en enkele anderen volgden de Statenvertalers in hun visie dat hun tijd (ca. 1630) de tijd was van de derde fiool. Maar bijvoorbeeld á Brakel en Th van der Groe stelden met nadruk vast dat de 7^e fiool niet het einde van de wereld was, - zoals de kanttekenaars vaststellen - maar het einde van de *Antichristelijke wereld*, nl. in de ruimste betekenis, de ondergang van alle Antichristelijke machten. Daarna volgt het letterlijk tijdperk van de 1000 jaar van de heerlijke staat van Christus' kerk.

6. THEOLOGEN NA DE DORDTSE SYNODE

1. Gisbertus Voetius (1589-1676) *Voetius' Catechisatie over den Heidelbergischen Catechismus*. Uitgegeven door C. Poudrouen. Eerste uitgave 1662.

De voortreffelijke hoogleraar G. Voetius legt de 1000 jaar uit Openbaring 20 letterlijk uit, maar plaatst deze vanaf ca. 70 na Chr. (de val van Jeruzalem). Hij schrijft over de bekering van de Joden ver voor het eindgericht, verwerpt de terugkeer van de Joden, verwerpt een heerlijke kerkstaat, maar spreekt wel van de *prediking des Evangeliums door de gehele wereld*.

Vraag 52 over het uiterste oordeel.

Vraag. *Waartoe dient het dat wij de tijd niet weten kunnen van het laatste oordeel?*

A. Tot wederlegging van de Chiliasten die uit Apoc. (Openbaring) 20: 4, 5 willen bewijzen dat de martelaars duizend jaren tevoren zullen opstaan en dat dan het laatste oordeel zal zijn. Alsook tot wederlegging van die van 't Pausdom dewelke zeggen dat drie jaren en een half vóór het vergaan van de wereld de Antichrist zal komen en domineren.

Vraag. *Maar hoe dient dit tot wederlegging van deze opiniën?*

A. Omdat men alsdan zou kunnen weten wanneer het laatste oordeel zijn zou.

Vraag. *Is dat niet tegen Markus 13: 32 en Actor (Handelingen) 1:7?*

A. Ja.

Vraag. *Maakt dat geen zorgeloze mensen, dat wij zeggen, dat wij niet weten, ja niet geloven dat het zo haast geschieden zal?*

A. Neen.

Vraag. *Waarom niet?*

A. Omdat niemand verzekert is van de ure van zijn sterven, hetwelk hem een oordeel genoeg is. Want naardat iemand sterft, daarnaar zal de vergelding ten jongsten dage in het oordeel staan.

Vraag. *Meldt de Schriftuur niet enige tekenen van het laatste oordeel.*

A. Ja.

Vraag. *Welke zijn de tekenen die als van verre zullen voorgaan?*

A. **De bekering der Joden**, Rom. 11:25 en de *prediking des Evangeliums door de gehele wereld*.

Vraag. *Welke zijn de tekenen die even van tevoren zullen geschieden?*

A. Ziet Matthéüs 24 en Lukas 21.

2. Johannes Hoornbeeck (1617-1666)

De schets van Hoornbeeck werd overgenomen uit: *Gans Israël. Voetiaanse en coccejaanse visie op de joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw*. Deel II. Door Dr. M. van Campen. Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer, 2016. Blz. 65 e.v. Het boek is een waardevolle aanwinst voor de literatuur over de toekomstvisie. Goed bestudeerd en gedetailleerd. Uit de studie blijkt dat het onderscheid tussen Voetiaanse en Coccejaanse theologen over het leerstuk van de Eschatologie geen grote verschillen betreffen, maar dat ze juist steeds dichter bij elkaar kwamen.

“Niet minder dan zijn leermeester Gisbertus Voetius heeft Johannes Hoornbeeck zich verdiept in de problematiek van het Jodendom. Toen hij zich op 15 april 1633 in Leiden als student in de theologie liet inschrijven, was hij zestien jaar oud. Hij volgde

daar onder meer de colleges van A. Walaeus. De Leidse universiteit genoot in deze tijd grote bekendheid vanwege de studie van de Oosterse talen. Door het uitbreken van de pest moest Hoornbeeck de stad twee jaar later alweer verlaten, waarna hij zijn studie voortzette in Utrecht. Hier volgde hij de colleges van Voetius. Na in december 1643 onder leiding van C. de Maets gepromoveerd te zijn, werd hij enkele maanden later benoemd tot hoogleraar met als speciale leeropdracht de *exegese van het Oude Testament*. Hij raakte zeer bevriend met Voetius en ontwikkelde zich tot een volbloed vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie, die naast geleerdheid het volle pond wilde geven aan de *praxis pietatis*. In 1654 aanvaardde hij een professoraat dat hem vanuit Leiden werd aangeboden. Hoornbeeck kreeg hier onder anderen Johannes Coccejus als collega naast zich, met wie hij later de degens kruiste over diens verbondsbeschouwing en visie op de sabbat.

Bijzondere belangstelling koesterde Hoornbeeck voor alles wat met zending te maken had. Uit deze interesse valt ook de geëngageerdheid met het Joodse volk te verklaren. Vanaf het begin van zijn studietijd, zelfs vanaf zijn jongensjaren, heeft de bekering van het Joodse volk hem na aan het hart gelegen. Nog voordat hij iets van een belangrijk theoloog over dit onderwerp had gelezen, wist hij zich - naar eigen zeggen - al sterk betrokken bij de Joden, bij het disputeren met hen en bij hun bekering. Die intense interesse is nooit weggeëbd. Het geestelijke herstel van het Joodse volk was het grote doel bij al zijn inspanningen, zowel in de collegezaal als in zijn geschriften. Hoornbeeck voelde zich in dit opzicht verwant aan de Zwitserse theoloog Konrad Pellicanus (1478-1556), die ook van zijn jeugd af aan in vuur en vlam stond voor 'Hebreeuwse aangelegenheden'. Als knaap hoorde Pellicanus eens een verhaal over een twistgesprek van een christen met enkele Joden. De 'doctor theologiae' betoonde zich zo'n zwakke gesprekspartner dat hij niet alleen door de Jood, maar ook door diens vrouw schandelijk in verwarring werd gebracht. Deze affaire raakte Pellicanus zo diep dat hij zich sindsdien met 'onverzadigbare ijver' erop toelagde om het Jodendom te leren kennen. Hoornbeeck heeft dezelfde drang gekend.

Het onderwijs van verscheidene hoogleraren was daarbij ongetwijfeld van invloed. In zijn Leidse studententijd volgde hij colleges bij Constantijn l'Empereur, die Hebreeuws en Aramees doceerde. Vanaf 1633, het jaar dat Hoornbeeck als student aantrad, gaf deze christen-hebraïst ook les in de 'joodse controversen'. Relevante bronnen waren in Leiden in toenemende mate voorhanden, aangezien de curatoren l'Empereur de vrijheid hadden gegeven om ten laste van de universiteit de benodigde geschriften aan te schaffen. Bovendien kreeg de Leidse universiteitsbibliotheek een forse aanvulling door de erfenis van een honderdtal Joodse geschriften uit de nalatenschap van de christen-hebraïst J. Scaliger (gest. 1609). Ook het onderwijs en de geschriften van Voetius zullen hebben bijgedragen aan Hoornbeecks belangstelling voor het Jodendom. Hij gaf er later blijk van op de hoogte te zijn van de opvattingen van zijn leermeester op dit gebied en sloot zich in meer dan één opzicht daarbij aan.

Tijdens de colleges die hij gaf in de Domstad, besteedde Hoornbeeck veel aandacht aan de zending onder de Joden. Hij begon er zijn onderwijs met de uitleg van het Oude Testament 'cum digressionibus ad Controversias Judaicas.' De disputaties die hij met zijn studenten hield over onderwerpen die het Jodendom aangingen, vormden mede de basis voor zijn publicaties.

Gedurende zijn hoogleraarschap in Leiden behoorde de problematiek van het Jodendom tot Hoornbeecks leeropdracht. Tijdens het zomersemester van 1654 gaf hij college over moeilijke gedeeltes uit het Oude Testament, waarbij in het bijzonder de verschillen met het Jodendom aandacht kregen.

Van de hand van Hoornbeeck is een drietal werken bekend, waarin hij zich op intensieve wijze heeft beziggehouden met de Joden en de Joodse religie.

1. *Disputationes XIV Anti-Judaicae* (1645/46)

Hoornbeecks eerste geschrift over het Jodendom betreft een verzameling disputaties die onder zijn voorzitterschap aan de Utrechtse universiteit zijn gehouden gedurende de jaren 1645/1646. De responderende studenten waren voor een groot deel afkomstig uit Middelburg, Goes en Vlissingen. Was hier sprake van toeval? Of had het te maken met de brede belangstelling die er in Zeeland voor de Joden leefde? Een disputatie werd gehouden door een zekere Stephanus Svertan uit Komarino (Hongarije).

De thema's die in deze publicatie aan de orde worden gesteld, betreffen enerzijds een aantal geschilpunten tussen Joden en christenen, terwijl anderzijds ook de plaats van het Joodse volk in het heilshandelen van God ter sprake komt. (...)

Ter wille van de volledigheid worden hier ook de Latijnse titels van de disputaties en de namen van de resp. respondenten weergegeven: 1. 'De S. Scriptura et Judaeorum Kabala' (resp. Daniel Ketelaer, Vlissingen); 2. 'De adventu Messiae' (resp. Bartholdus à Wesel, Amsterdam); 3. 'De Jesu Christo Messia' (resp. Nicolaus Oostdyck, Goes); 4. 'De Iesu Messia Deo-Homine et SS Trinitate' (resp. Theodorus Steenwyck, Bergen op Zoom); 5. 'De Statu Peccati' (resp. Arnoldus Larenus, Zeeland); 6. 'De Messiae Passione et Iustificatione pro peccatis' (resp. Paulus Vesardus, Middelburg); 7. 'De Iustificatione Peccatoris Coram Deo' (resp. Jacobus Pricquius, Enkhuizen); 8. Ontbreekt; 9. 'De Lege Mozaica' (resp. Johannes ab Isenhout, Middelburg); 10. 'De Rejectione Judaeorum' (resp. Wilhelmus Schmaker, Lochem); 11. 'De Vocatione Gentium' (resp. Isaacus Schut, Amsterdam); 12. 'De Conversione Judaeorum' (Stephanus Svertan, Komarion-Hongarije); 13. Ontbreekt; 14. 'De Statu Hominis post hanc Vitam' (resp. Jacobus van Renterghem, Middelburg).

2. *De Judaismo* (1653)

3. *Tesjoebat Jehoedah sive pro convincendis et convertendis Judaeis* (1655)

Deze 3 boeken wordt uitvoerig besproken door Dr. M. van Campen.

Blz. 76. Zowel het belang van de zaak als de situatie van het ogenblik maken naar het oordeel van Hoornbeeck de bestudering van het Jodendom tot prioriteit nummer één. Er is geen studie die voor de theologie en het huidige tijdsgewricht meer nodig is dan de bestudering van het Jodendom. Nergens kan een theoloog zich beter mee bezighouden. Het gaat in het geding tussen Joden en christenen maar niet over onbelangrijke zaken, over pietluttigheden, maar over een onderwerp dat het hart en fundament van de godsdienst (cor et fundamentum religionis) raakt.

Hoornbeeck verwijt zijn medechristenen in dit opzicht laks te zijn. Ze wenden hun krachten liever aan voor onderlinge schermutselingen, meestal over bijzaken, terwijl ze geen animo, gelegenheid en tijd overhouden voor de 'meest ernstige en heilige zaak van de bekering der Joden. Op de scholen dient veel meer aandacht aan deze problematiek te worden gegeven. Ook moeten dienaren worden aangesteld op plaatsen waar veel Joden zijn, die zich volledig aan deze zaak kunnen wijden. Wat dat betreft kunnen de gereformeerden zich spiegelen aan de rooms-katholieken. Zij hebben in verscheidene steden *concionatores* opgeleid, die op gezette tijden samensprekingen met de Joden houden. Hoornbeeck weet vele voorbeelden te noemen van Joods-christelijke disputationen die onder het pausdom zijn georganiseerd. Zo zou het ook in de gereformeerde kerk moeten zijn. De bekering van de Joden mag geen aangelegenheid zijn van enkele christenen of theologen, maar regardeert alle gelovigen.

Hoornbeeck was nogal ingenomen met het optreden van Elizabeth, landgravin van Hessen, die in Kassel en op andere plaatsen waar Joden leefden, twee predikanten had

aangesteld om zich via lezingen en bijeenkomsten toe te leggen op hun bekering. Tweemaal in het kwartaal werden de Joden naar deze samenkomsten (conciones) gebracht om naar de predikanten te luisteren. De hoogleraar is van mening dat iets dergelijks in de geest van Apollos en Paulus is, die ook vrijmoedig met de Joden spraken in hun synagoge (Hand. 18:24-26; 19:8). Alle predikanten zouden hieraan een voorbeeld dienen te nemen en het ijverig na te volgen. (...)

Blz. 79. Niettemin heeft het oordeel wat hen trof niet het laatste woord. Er mag gerekend worden met een toekomstige bekering van het Joodse volk. God heeft hen wel geheel (totaliter) verworpen, maar niet definitief finaliter). Er ligt nog een glansrijke toekomst voor dit volk in het verschiet, een toekomst die gepaard zal gaan met een algemene bekering (generalis conversio), die overigens niet alle Joden hoofd voor hoofd zal aangaan

Een drietal argumenten voert Hoornbeeck aan om zijn hoop op herstel voor het Joodse volk te adstrueren.

In de eerste plaats wijst hij op de trouw van God. God zal gedachtig zijn aan het verbond met de vaders gesloten en daarom zijn volk nooit volledig en voorgoed verwerpen. Een duidelijk bewijs voor deze stelling vindt Hoornbeeck in teksten als Leviticus 26:44, 45. Hij maakt daaruit op dat God Zijn verbond met hen wil bestendigen, hoewel het verstrooid is en in gevangenschap verkeert in andere landstreken; toch zullen ze zijn beminden om der vaders wil. De blijvende geldigheid van het verbond vormt de diepste grond en garantie dat God eens zijn volk weer in genade zal aannemen. Dankzij Gods trouw blijven zij de 'beminden om der vaders wil'.

Daarnaast zijn er ook nieuwtestamentische beloften die wijzen op een heilrijke toekomst voor Israël. In dit verband wordt met name gewezen op Romeinen 11, waaraan uitvoerige aandacht wordt gegeven om aan te tonen dat met de bekering van een groot aantal Joden gerekend mag worden. Voor de exegese van dit hoofdstuk verwijst hij onder meer naar Voetius' speciale disputatie over deze kwestie. Kennelijk is hij ook op dit punt diepgaand beïnvloed door zijn leermeester. Beiden verwachten nadrukkelijk een algemene bekering van het Joodse volk.

In de derde plaats is er een aantal niet-bijbelse gegevens dat in deze richting wijst. Het feit dat Joden zich door de eeuwen niet vermengd hebben met andere volken, dat ze vasthouden aan hun wetten en instellingen, dat ze de Schrift niet geringschatten en de hand niet lichtten met het lezen ervan; het zijn evenzoveel tekenen die ons grond geven voor de verwachting dat God nog iets apart met dit volk voorheeft en het met dit doel zo nauwgezet en onderscheiden (sollicite et distincte) bewaart en regeert.

Hoornbeeck sluit niet uit dat de grote wending voor het Joodse volk niet lang meer op zich laat wachten en nog in de onmiddellijke toekomst zal plaatsvinden. Hij gelooft stellig dat het door God beloofde tijdstip meer en meer naderbij komt. In ieder geval zal de verwachting van de heilstijd die voor hen aanstaande is ons hart des te meer naar hen doen uitgaan. De hoop op bevrijding zal ons medelijden des te sterker wakker roepen. Zowel in *De judaismo* als in *Tesjoebat Jehoedah* vinden wij deze gedachte terug. Het wenkende eschatologische perspectief voor het Joodse volk moet ons des te ijveriger maken om hen tot bekering te brengen. (...)

Blz. 81. De vraag of ook de tien stammen zullen delen in het toekomstige heil wordt door Hoornbeeck, in tegenstelling tot Voetius, positief beantwoord. Hij verwijst daarbij naar Jesaja 11: 16, waar wordt gezegd, dat er voor het overblijfsel van Assur toekomst zal zijn, net als voor Israël ten tijde van de uittocht uit Egypte. Daaruit kan

worden afgeleid, dat 'bij de bekering van het volk ook de tien stammen gerekend schijnen te worden.' Dit geldt echter alleen de Joden die binnen het Jodendom gebleven zijn, niet degenen die zijn afgevallen tot het heidendom. Uit teksten als Handelingen 26:6,7 en Jakobus 1:1 blijkt dat onder de Joden van na de ballingschap ook leden van de tien stammen gerekend worden. Ze zijn echter niet teruggekeerd tot het beloofde land en dat zal ook niet meer gebeuren. Evenmin zijn ze weggetrokken naar Amerika zoals sommigen menen. Maar wel zullen er straks bij de algemene bekering der Joden zijn die behoren tot de tien stammen. Hoornbeeck meent dat ook te kunnen aflezen uit de profetie van Hoséa 1:10-12.

MIDDELEN

Vanwege de diepe kloof en de vele obstakels tussen Jodendom en christendom vraagt de onderlinge ontmoeting een grote mate van zorgvuldigheid. Christenen zondigen soms door Joden aan te vallen met methoden die ongepast zijn. Anderen laten op hun beurt juist die middelen achterwege, waarvan resultaat te verwachten valt. In de mogelijkheden die Hoornbeeck voor ogen heeft, herkennen wij ideeën die ook Voetius in dit opzicht koesterde. Anderzijds ontdekken wij bij hem ook een eigen benadering. Hoornbeeck rubriceert drie soorten middelen, die aangewend kunnen worden ter bekering van de Joden: kerkelijke, politieke en wetenschappelijke.

Kerkelijke middelen (media ecclesiastica)

Onder de kerkelijke middelen zijn er die voor iedereen gelden. Deze gemeenschappelijke middelen (*media communia*) betreffen zaken, waarvan sommige aangewend moeten worden, maar andere juist nagelaten. Wij mogen als christenen de Joden geen ergernis geven, hetzij door onze woorden, hetzij door onze daden of zondige gebruiken. Daardoor vinden de Joden aanleiding om de christelijke religie te bekritisieren. We mogen hen geen reden geven om te zeggen wat R. Abrabanel (1437-1508) ergens aantekent: de christenen leven op een manier die niet in overeenstemming is met de wet. Evenmin mogen wij de Joden kwetsend of hardvochtig behandelen. Op veel plaatsen is dat maar al te zeer de gewoonte, vooral in Duitsland, waar men Joden getuigenissen afperst, waar ze geGESELD worden vanwege een onbezonnen doop, aan hun voeten worden opgehangen en door opgehitste honden worden verscheurd. Zulke dingen mag men niemand aandoen, maar zeker de Joden niet.

We moeten ons juist altijd inspannen voor hun bekering en daar om bidden. De apostel Paulus gaat ons daarin voor (Rom. 10:1; 11:2,3). Net als hij moeten wij in ons gebed voortdurend bij God aandringen op de omkeer van zijn volk. Het gebed voor Israël is geen slag in de lucht, maar mag steunen op Gods Woord. Men moet hopen en geloven op grond van de goddelijke belofte, dat het te zijner tijd eens gebeuren zal: *En alzo zal gans Israël zalig worden* (Rom. 11:26).

Aan het eind van de prolegomena op *Tesjoehat jehoedah* geeft Hoornbeeck zelf een proeve van bidden voor het Joodse volk. Via dit gebed gunt hij ons een kijkje in zijn hart. Al luisterend horen we niet alleen zijn bewogenheid met de Joden doorklinken, maar herkennen we ook enkele grondlijnen van zijn visie ten aanzien van Israël.

Allerhoogste en allergenadigste God, Gij die de hemel, de aarde en alle dingen geschapen hebt, God van Abraham, Izak en Jakob, - Gij even dezelfde die Zich geopenbaard hebt als Vader, Zoon en Heilige Geest, smeken wij uit de grond van ons hart, dat het U moge behagen eindelijk medelijden te hebben met dat volk dat oudtijds het Uwe was, maar dat reeds lang jammerlijk van U, immers van Uw Zoon de Messias, is weg gedwaald. Laat Uw toorn, o rechtvaardige God tegen hen afdoende

zijn, naar wat ze om hun ongeloof verdienen, ja naar wat ze verdienen is het nooit genoeg.

Maar naar Uw zeer grote barmhartigheid, laat hun straffen wijken voor Uw genade en hun langdurige ellende worden omgezet in eeuwig geluk, en wel het hoogste geluk, omdat het geestelijk en eeuwig is. Dat zij Uw waarheid mogen zien, en in Uw waarheid Christus en met Christus het heil, nadat dwaling, ongeloof en koppigheid uitgebannen zijn. En dat ze deze niet alleen zien, maar ook omhelzen en U, samen met ons genieten tot in alle eeuwigheid. Tot hoelang zullen zij Uw vroegere gunst missen en wij de gemeenschap met hen; elk van beide en Uw gehele kerk, ja zelfs de hemel zelf die vreugde, welke naar wij hopen volgen zal op hun bekering?

Wij vragen U gedachtig te zijn aan Uw verbond, gesloten met hun vaders en aan de beloften aangaande hun terugkeer tot U, tot de Messias, tot de Kerk. Laten zij ten slotte één kudde zijn met ons, onder dezelfde Herder der zielen, Christus Jezus. En dit alles tot de allergrootste heerlijkheid van Uw Naam, hun en ons eeuwig heil in U, door en omwille van onze Heere Jezus Christus, met de Heilige Geest die door alle eeuwen heen verheerlijkt moet worden. Amen, amen.

Tot zover citaat uit *Gans Israël*.

3. Andreas Essenius (1618-1677) was een zeer bekwaam hoogleraar aan de Universiteit te Utrecht. Hij koos de kant van de Voetiaanse Godeleerden.

Het is niet mijn bedoeling in te gaan op de terugkeer en bekering van Israël omdat het een algemeen aanvaarde waarheid is. Essenius beroept zich o.a. op Deut. 30:1-5, Jeremia 32: 37, 38 en Ezech. 37: 21-26. Essenius heeft verwachting voor al de 12 stammen. De meeste theologen die zich voor Israël's herstel in Kanaän beroepen op Ezechiël 37, koppelen er de bekering van Israël aan en de bloeiende staat van de Kerk, zoals deze uit het tweede gedeelte van Ezechiël 37 onmiskenbaar beloofd wordt. Essenius spreekt zijn verwachting uit voor een bloeitijd voor de Christelijke Kerk als de Antichrist zal vallen.

Essenius publiceerde: *Heilzaam Bericht en Troost Aen de Joden, of Israëlitzen, in hare langdurige Vreemdelingschap, en jammerlike Verstroying, over den ganschen Aerdbodem: Byzonderlik aen die gene, dewelke in deze Vereenigde Nederlanden zijn, enz.* Uitgave Joh. Hulshuisen, 1667.

Blz. 102: "Ja, zullen zulke grote en heerlijke verandering tot een betere staat heeft de Algemene Christelijke Kerk bij die bekering der Israëlieten te verwachten."

4. Jodocus van Lodensteijn, (1620-1677) *Verzameling van keurstoffen of uitgelezen predikationen*, Uitgave J. Boden, Zwijndrecht. 2^e preek over het vasten.

Maar de dagen zullen komen, wanneer de Bruidegom van hen zal weggenomen zijn, dan zullen zij vasten in die dagen, Lukas 5: 35.

"Komt, laat ons nu ook de tijden eens gaan onderscheiden. Wij zullen letten op de drie perioden die er in de eeuwen geweest zijn.

I. De eerste was toen Christus ten hemel gevaren was om de Trooster te zenden, zoals Hij Hem gezonden heeft op de pinksterdag, waarvan wij lezen in Handelingen 2. (...)

II. De tweede periode is die wanneer de Antichrist komen zou, en dat geopenbaard is de mens der zonde, de zoon des verderfs. (...)

III. De derde periode is wat duisterder, omdat zij nog niet gekomen is. Maar die zal komen wanneer Babel vallen zal.

De eerste reden: Omdat de HEERE God, Die in Zijn woord uitdrukkelijk zegt: *Want ik wil niet, broeders,, zegt de apostel. dat is deze verborgenheid onbekend zij*, Rom. 11: 25. Wat is dat voor een verborgenheid Paulus? Dat is, zegt hij: *wanneer de verharding voor een deel over Israël gekomen is, dat dan Babel vallen zal, dat dan de volheid der heidenen zal ingegaan zijn. En alzo zal geheel Israël zalig worden; gelijk geschreven is: De Verlosser zal uit Sion komen, en zal de goddeloosheden afwenden van Jakob; en dit is hun een verbond van Mij, als Ik hun zonden zal wegnemen*, Rom. 11: 25-26.

De tweede reden: De belofte van de Babylonische ballingschap moet vervuld worden, omdat alle beloften van het Oude Testament al vervuld zijn. Onder andere die van Zerubbabel en Jozua zien op het Nieuwe Testament.

Is het dan zo, dan moeten wij het geloven. Ik meen niet als degenen, die zeggen dat Jezus zal komen ever enige duizend jaren. Neen, maar ik zeg dat ik het eens ben met degenen die zeggen dat er een verlossing uit Israël te verwachten staat, enzovoort, zoals wij zien kunnen in Jesaja 59 en 60.

Anderen zullen zeggen: *Hoe dan? De kerk is zo niet!*

Antwoord: Ja, daar is een diepe slaap.

Wel, wat zal dit dan wezen als de tijd vervuld is?

Antwoord: O, dan zal die kostelijke tijd komen: *Dan zullen zij den Naam des HEEREN vrezen van den vedergang, en Zijn heerlijkheid van den opgang der zon; als de vijand zal komen gelijk een stroom, zal de Geest des HEEREN de banier tegen hem oprichten. Mij aangaande, dit is Mijn verbond met hen, zegt de HEERE: Mijn Geest Die op U is, en Mijn woorden, die Ik in Uw mond gelegd heb, die zullen van Uw mond niet wijken*, Jes. 59: 19 en 21. *Dan zult gij het zien en samenvloeien, en uw hart zal vervaard zijn en verwijd worden; want de menigte der zee zal tot u gekeerd worden, het heir der heidenen zal tot u komen. O, en dan zegt Hij verder, enz. Jes 60: 5, 7, 19-21.*”

J. van Lodensteyn; *“Geestelijke Opwekker voor het onverloochenende, dode en geesteloze Christendom.”* 10 Predicaties. In een preek van hem over Ezechiël 37 vers 7 en 8 beschrijft hij de door God gewerkte Reformatie en uitleiding uit het Roomse Babel. Hij zegt er onder meer van:

"Dat er een gedruis of een beroering kwam in de beenderen en dat men, na lange tegenstand kon zeggen: ziet, daar is het lichaam der Reformatie. Maar wat gebeurt er en hoe ging het toen verder? Hier bleef het staan en wij hadden een lichaam zonder Geest."

Verder beschrijft Van Lodensteyn waardóór en waarin de Reformatie is blijven steken. En dan vervolgt hij:

"Niet dat ik daarmee zeggen wil, dat dit zo geweest is van het begin der Reformatie en dat men daardoor het goede en het grote werk der reformatoren zou vernietigen. O neen! Die hebben het hunne gedaan; maar het is Gods beschikking, dat Hij beliefd heeft te formeren een lichaam zonder geest. Ik wil ook niet zeggen, dat de eerste reformatoren zouden geweest zijn zonder de Geest. Dat ook niet. Maar men moet onder de reformatoren de ene van de andere leren onderscheiden."

5. JAC. KOELMAN (1632-1695). *Drieërlei Catechismus*. Eerste Uitgave: Johannes Boeckholt, Amsterdam, 1684.

180. V: Wat wordt onder Gods koninkrijk verstaan, om de komst waarvan wij hier bidden?

A: Onder Gods koninkrijk, om de komst waarvan wij hier bidden, wordt verstaan: Ten eerste het koninkrijk van Gods genade hier in deze wereld; ten tweede het koninkrijk van Gods heerlijkheid in de andere wereld. Luk. 17 : 21. *Het koninkrijk Gods is in het midden van ulieden*. 1 Kor. 6 : 9. *Weet gij niet, dat de onrechtvaardigen het koninkrijk Gods niet zullen beërven?*

181. V: Wat verzoeken wij, als wij bidden, dat Gods koninkrijk der genade mocht komen?

A: Als wij bidden, dat Gods koninkrijk der genade kome, dan verzoeken wij: Ten eerste dat het Evangelie, waardoor God Koning wordt in de harten van de mensen, voortgezet mocht worden, dat Joden geroepen mochten worden en de volheid der heidenen ingebracht mocht worden en dat de kerk van God in de wereld bloeien mocht.

Ten andere dat wij en anderen in dit koninkrijk van Gods genade gebracht mochten worden, door de krachtige werking van Gods Woord en Geest in onze bekering en dat zo Christus mocht heersen in onze harten.

Ten derde dat wij en anderen, die in het koninkrijk der genade gebracht zijn, daarin bewaard mogen worden door de versterkende en bevestigende genade. 1 Petr. 5 : 10. *De God aller genade, Die ons geroepen heeft tot Zijne eeuwige heerlijkheid in Christus Jezus, nadat wij een weinig tijds zullen geleden hebben, Dezelve volmake, bevestig en fondere ulieden*. Jes. 2 : 2, 2 Thess. 3 : I, Hand. 26 : 17, 18. Rom. 10 : I, 2 Thess. 1 : 11, Ef. 3 : 14-21.

Jac. Koelman. In zijn *Sleutel ter opening van de donkerste kapittelen in de Openbaring gedaan aan Johannes op het eiland Padmos*.

Op bladzij 157 tot bladzij 164 legt Koelman de bekering der Joden uit met een groot aantal teksten en verdedigt deze luisterrijke bekering van de Joodse natie op een krachtige manier. Hij zegt op blz.164-166 o.a. het volgende:

“Deze zaak is menigmaal bij de profeten voorzeggd, ja zelfs door de Heere Jezus in het Nieuwe Testament zodat het niet wel te begrijpen is, hoe deze grote zaak totnogtoe zo duister is voor vele verstanden.” (...)

De heerlijke kerkstaat beschrijft hij in een groot aantal punten. Enkele volgen:

“Ten negenden. Na de verwoesting van de stad Rome en na de verbreking van het Turkse gebied en de gehele verdelging van de Antichrist en van zijn rijk en in het bijzonder na de heerlijke bekering van Israël en Juda en na haar wederbrenging in hun eigen land, zullen zeer veel heidenen bekeerd worden als zij zullen zien de grote dingen die God voor Zijn volk Israël gedaan zal hebben. De Heere zal alsdan vele koningen en koninkrijken die heidens waren tot aanneming van de christelijke religie bewegen en brengen, bijzonder door middel van de bekeerde Joden. Want wanneer Israels verlossing uit Sion zal gekomen zijn en de Heere de gevangenen Zijns volks zal hebben doen wederkeren, zullen zich niet alleen Jakob en Israël verheugen, Psalm 14: 7, maar de hele wereld zal dan, en door middel van hen, en onder hen het geestelijk goed ontvangen. Hetwelk de apostel te kennen geeft zeggende: *‘Indien haar val de rijkdom is der wereld en haar vermindering de rijkdom der heidenen, hoeveel*

te meer haar volheid? Indien haar verwerping de verzoening is der wereld, wat zal de aanneming wezen (te weten voor de wereld) anders als het leven uit de doden?’ Romeinen 11: 12-15. Dit geven de profeten overvloedig te kennen. En het dient wel aangemerkt dat ze dit ook bijzonder voorzeggen van de tijden als Israël en Juda zullen bekeerd zijn; Jesaja 60: 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11. Micha 4: 1, 2. Zef. 3: 9, 20; Zacharia 2: 10, 11, 12. Hoofdstuk 8: 13, 23; hoofdstuk 14: 8, 9, 16.

Ten tiende. Wanneer de Joden aldus bekeerd en in hun eigen land hersteld zullen zijn en vele heidense volkeren van alle kanten den Heere zullen toegebracht zijn, dan zullen er over de gehele kerk - en wel bijzonder over dat deel van dezelve hetwelk uit bekeerde Israëlieten zal bestaan, - uitnemend vele en grote zegeningen uitgesproken worden.

- Wanneer de bloeiende staat van de kerk aldus zijn hoogst zal zijn (gelijk het weleer was met het koninkrijk Israels ten tijde van de vreedzame koning Salomo) dan zullen hen al de goederen van het Verbond der genade uitmuntender wijze gegeven worden.
- De heiligen zullen dan op de bijzonderste wijze met Christus heersen.
- De satan zal dan meer dan nog nooit tevoren in de 1000 jaren, gebonden, dat is ingebonden en verhinderd zijn aan de Kerk leed toe te brengen en de volkeren op de vorige wijze te verleiden.
- Majesteit en heerlijkheid en heerschappij en vele rijkdom zal er dan bijzonder zijn bij de kerk, die uit de Joden zal zijn, gelijk te zien is in de tekst in Jesaja 60: 6, 10, 11, 12, 13, 20, 21; Jesaja 61: 5, 6, 9; Jesaja 62: 2, 3, 4. Amos 9: 11; Micha 4: 7, 8. Hoofdstuk 2: 13. Obadja vers 21. Zacharia 14: 4, 5. Jeremia 30: 19, 20.
- Ook zal er veel van de Geest Gods bij hen zijn, veel heiligheid, sterkte en wasdom in het geestelijke, Joel 2: 28, 29; Zacharia 12: 10, 11; Zacharia 10: 12; Zacharia 14: 10, 11, 20, 21. Joël 3: 1, 17, 21. Zefanja 3: 13, 17. Hoséa 14: 6, 7. Jesaja 60: 21. Jesaja 62: 12. Jesaja 65: 25. Jeremia 33: 8, 9, 16.
- Veel vrede en veilige bescherming zal er voor de kerk zijn. Hoséa 14: 8, Micha 4: 3. Zacharia 9: 9, 15. Zacharia 14: 11. Ezechiël 34: 25.
- Veel vruchtbaarheid in het lichamelijke, Amos 9: 13; Joël 3: 18; Zacharia 10: 8. Ezechiël 34: 26, 27.
- Geen of zeer weinige ketterijen noch dwalingen omtrent de religie zullen onder hen alsdan gevonden worden, Zacharia 13: 1, 2, 3. Zacharia 14: 9.

En van de latere, ja de laatste Christentijden, (te weten na de Reformatie der kerk op aarde) zal de bekering en bevestiging der Joden gebracht zijn tot zijn toppunt en hoogte; en oordeel ik dat Ezechiël daarvan spreekt in zijn laatste negen kapitelen; die wel zeer zwaar en donker, nochtans tot troost van de kerk beschreven en zonderling nuttig zijn. Het is niet te twijfelen, of alsdan (en ook eerder niet dan in die tijd), zullen de gelovige Joden en andere zoveel kennis en verlichting door de Geest hebben dat ze al de bijzondere deden van die profetie zullen kunnen verklaren en toepassen. Daar wij nu maar enige van verstaan.”

Koelman, blz. 281 e.v. over *de geestelijke heerschappij der heiligen tijdens de heerlijke staat der kerk*.

“Dat deze heerschappij der heiligen wel geestelijk zal en moet zijn. Maar dat ze evenwel deze navolgende en kostelijke bijzonderheden en gewenste omstandigheden en bijvoegselen bij zich zal hebben, dewelke alle vertonen, dat hier wat meer vervat is en beloofd wordt, dan hetgeen de heiligen gehad hebben onder de tijd der vervolgingen; onder de heidense keizers welke was tot het jaar 300 of onder de tijd

van de heerschappij van de Antichrist, hetwelk is geweest in de tijd van 1260 jaar in welke de kerk is gedwongen geweest te vluchten en hun leraren profeteerden met zakken bekleed. Namelijk:

1. De heiligen zullen nu een volle en brede volbrenging van de beloften des Geestes hebben dan tevoren. Des Heeren Geest zal meer over hen uitgestort worden; de Geest der genade en der gebeden, de Geest der wijsheid en der kennis, de Geest des geloofs en der liefde, de Geest der kracht en der heiligmaking; ze zullen veel meer licht en heiligheid hebben.
2. De heiligen zullen nu zichtbare en openbare kerken hebben. Zij zullen bestaan als ingestelde en welgeordeneerde kerken en genieten zulk een kerkstaat als zij nooit tevoren hadden, een kerkelijke regering door kerkenraden, classen en synoden.
3. De heiligen zullen nu de heerlijke oefening hebben van de drie grote instellingen van Christus, die de kerken doen bloeien en groeien en waardoor Christus op aarde voornamelijk heerst. Namelijk: ten eerste de bediening van het heilig Woord, de predikdienst. Ten tweede de bediening der sacramenten. Ten derde de uitvoering van de kerkelijke tucht, of discipline en regering.
4. De heiligen zullen de bediening van die drie instellingen nu hebben in meerder kracht, zuiverheid en vruchten dan tevoren. Daar zal meer zegen over de bediening zijn, meer Geest zal ermee vergezelschap gaan. De Reformatie en uitzuivering der gebreken in de godsdienst en Regering, ja ook in de leer zal verdergaan dan tevoren. Gods autoriteit en zegen zullen gevoeliger gedrukt zijn op de ingestelde godsdiensten, zodat er een groter getal van heiligen zal zijn en meer vertroosting en gemeenschap met God in Christus dan ooit tevoren.
5. De heiligen zullen op een tijd een verbaasdmakende toevloeiing zien van zeer grote menigte belijders der Waarheid, zodanig als nooit gebeurd is. Namelijk, vooreerst de ganse Joodse natie zal bekeerd worden. Israël en Juda zullen samen ontdekking krijgen van de heilige Waarheid der Christelijke religie. Zij zullen het deksel van hun harten weg geweerd krijgen en zij zullen de Messias in geloof omhelzen en erkennen hun Koning David, hetwelk dan voor al de Christenkerken zal wezen *als een leven uit de doden*. Zo bijzonder zal de Heere hen dan geestelijk bezoeken, verlichten, verwakkerden en vertroosten. Ten anderen, op de bekering van de Joden zal volgen een uitnemende inkomst der heidenen, dewelke bijzonder door middel van de bekeerde Joden zullen toegebracht worden, om dat hun ijver zeer groot zal zijn en hun genaden menigvuldig en in grotere mate dan de christenen, die uit de heidenen waren, dit ooit vertoond hebben. Waarvan ik boven Schriftuurlijke bewijzen bijgebracht heb.
6. De heiligen zullen genieten overheden die hen zullen begunstigen en beschermen. Ja, zij zullen overheden hebben uit henzelf en die de publieke Belijdenis der Waarheid en het oefenen van de zuivere ware Godsdienst door hun gezag plakaten en edicten staande houden, beschermen en handhaven. Zodat het Evangelie zal voortgezet worden en bloeien en de loop ervan, niet gelijk voor dezen door geweld verhinderd worden. Dit hebben wij nu boven de 100 jaar al in merkelijke maat.
7. Ja, de heiligen zullen hun uiterlijke vrijheid in hogere trap verkrijgen. Want om dat dit vast staat dat Rome zal verdestrueerd worden en de heerschappij van de Turken zal verbroken worden en de paus met zijn aanhang zal vernield worden, hetwelk ik getoond heb te zullen geschieden onder de vijfde en zesde fiool. Waardoor dan de machten en overheden die de kerk zoveel uitwendige druk en dienstbaarheid hebben toegebracht zullen weggenomen zijn. En nog daar en boven omdat het onweersprekelijk klaar is uit de Heilige Schrift, dat de Joden op

- hun bekering en na de verbreking van het Turkse gebied als koningen zullen optrekken en in hun eigen land dat hun vaders gezworen was inkomen; en daar wonen en leven en den Heere dienen, heersende geestelijk met Christus. Zo is het dan zeker, aan de ene zijde dat de Christenen die na de grote verbreking van het Rijk van het pausdom de kerk van Christus zullen uitmaken buiten het Joodse land, hun eigen overheden zullen hebben en niet meer onder de paapse of Turkse regeringen zullen zijn. En aan de andere zijde, dat de bekeerde Joden in hun land geen vreemde oppermacht of overheden onderworpen zullen zijn, maar genieten overheden uit het midden van hen opgesteld, die ook bijzonder vroom zullen zijn.
8. De heiligen zullen bij hun geestelijke vrede in de gemeenschap met God in Christus ook genieten vele uiterlijke vrede en tijdelijke rust. Want de binding van de duivel zal een buitengewone invloed op hen hebben, gelijk zijn ontbinding en losmaking daarna hun vrede weer zeer zal verstoren. Bijzonder zal hun vrede in het uitwendige groot moeten zijn, wanneer de Turken verbroken en het Beest en de valse Profeet zullen in de poel des vuurs geworpen zijn, nadat de Heiligen die grote slag te Armageddon onder de zegen van de Koning der Koningen, de Heere der Heeren Christus, zullen geslagen hebben tegen de Antichrist en tegen de koningen der wereld die met hem zullen zijn. En dat de Joden in hun land een vrije, veilige bezitting en eigen regering zullen hebben. En de heidenen van rondom alsdan tot Christus en tot de ware Religie in groter menigte zullen gebracht worden, zodat het getal der goddelozen uitnemend verminderd en hun kracht zeer gebroken zal zijn. Waardoor zij dan nergens de uiterlijke heerschappij en regering zullen hebben over de heiligen. Maar de heiligen zullen eerder mogen en moeten gezegd worden, de vrije en brede heerschappij te hebben in de wereld.
 9. De heiligen zullen hun geestelijke welstand en heerschappij met Christus met de genoemde omstandigheden, bijvoegsels, hoedanigheden en bijzonderheden een zeer lange tijd achter elkander genieten in tegenstelling van de 1260 jaren verdrukking onder de Antichrist. De tekst zegt: *het zal een tijd van 1000 jaren zijn*. Na welke de satan weer losgelaten zal worden en een ontelbaar getal van vijanden Gods en van Christus en Zijn heiligen zullen zich opmaken ten krijg tegen de heiligen.” Tot zover Koelman.

Een van de mooiste en helderste beschrijvingen van de heerlijke kerkstaat die in de Nederlandse literatuur te vinden zijn! Wie zo nu ooit kunnen denken dat dit de taal is van een man die zo sterk ageert tegen het chiliasme? Wat moet het chiliasme dan zijn in de ogen van Koelman? Met één woord gezegd, een gemakzuchtig, vleselijk, ja onschriftuurlijk leven op aarde in het toekomstige Rijk van Christus. In feite is deze uitdrukking een contradictie terminus. Het is een tegenstrijdigheid. Want het koninkrijk van Christus bestaat niet in ongeoorloofde vermaken. Het schijnt dat Koelman de verwijten van *chiliast te zijn* wilde vermijden door uitdrukkelijk te stellen dat er geen *lichamelijke* opstanding van de martelaren zal zijn.

Koelman waarschuwt ook regelmatig tegen toekomstberekeningen van het tijdperk van de vijfde, zesde en zevende fiool. Hij beschouwde zijn tijd behorend onder de vierde fiool. Het duizendjarig rijk was volgens hem begonnen in 1560, namelijk de eerste beginselen ervan. Het hoogste punt, zoals tevoren door hem beschreven, zou pas komen na het tijdperk van de zesde fiool. „Het zij men die duizend jaren letterlijk en onbepaaldelijk neme waarin geen ongerijmdheid is; 't zij men die neme voor een zeer lange tijd, 't welk best schijnt overeen te komen met de Profetische stijl.” (Bladzij 152)

Het einde van het duizendjarig rijk valt dus waarschijnlijk rond het jaar 2560. Opmerkelijk is het dat Koelman zo ver gaat, dat het einde van de wereld na 60 of 80 jaren min of meer zijn zal ná het 1000-jarig rijk. (Bladzij 228) Wij zien bij Koelman, zowel als bij veel alle andere schrijvers, dat zij in dezelfde fout vallen die zij in anderen veroordelen. Hetzelfde zal wellicht later ook gezegd worden van de hand die nu deze brochure schrijft. Maar als die hand in 't stof ligt voert zijn trouwe Verbondsgod al Zijn beloften uit in een groter maat dan de schrijver ooit heeft kunnen denken. Ere, ere, eeuwig ere zij Zijn aanbiddelijke Naam!

6. Henricus van Wesel, predikant te Bovenkarspel. *Verklaring over de Openbaring van Johannes. Of, uitrekening van de tekenen der tijden*. Enkhuizen, 1688.

Van Wesel geeft een uitvoerige berekening van perioden volgens de profetieën van de zegels, de bazuinen en de fiolen, genoemd in Openbaring. Deze gaan wij voor het grootste deel voorbij. Het is niet relevant, want ze bleken niet te kloppen. Van Wesel schrijft over Openbaring hoofdstuk 11 vers 15 tot 19, bladzij 295, als volgt:

“Het tweede lid van deze zevende bazuin, is de uitbreiding der kerk door de bekering van Joden en heidenen, 't welk een zaak is niet minder waarachtig. Welke zaak wij tot deze hoofden brengen.

A. Vooreerst, dat de Joden, het gros van haar natie totnogtoe verhard, zal bekeerd worden. Dit moet geschieden na het beëindigen van de 42 maanden of de 1260 dagen. Dat is na het jaar 1735. En overmits Daniël (hoofdstuk 12) nog 30 addeert (toevoegt) boven die voornoemde tijd *eer dat voleind zou worden het verstrooien van de hand des heiligen volks* en komt tot 1290, zo is zeker dat de bekering der Joden voornamelijk eerst beginnen zal in den jare 1765. Hier op laat hij dan nog volgen 45 jaren ten einde van welke hij die tijd noemt *die zalige tijd voor de verwachters*. 't Welk is een termijn van 1335 jaar eindigende vanaf 1765 te rekenen, in het jaar 1810. Tussen welke twee bepalingen des tijds de Joden geroepen, de meeste bekeerd en in hun land zelf zullen gebracht wezen.

Immers aangaande de bekering der Joden, hoe krachtig bewijst Paulus die in Romeinen 11: 11. *Zo zeg ik dan, hebben zij, namelijk de Joden gestruikeld, opdat zij vallen zouden?* Dat God hen geheel verstoten zou en hen nooit meer voor Zijn volk erkennen en aannemen? *Dat zij verre!* Wat waren dan de einden dat God haar voor een tijd versmade en verstootte? Dit verhaalt hij: *maar door hun val is de zaligheid den heidenen geworden*. En waarom nam Hij de heidenen aan in hun plaats? Dit drukt hij in het vervolg uit en geeft meteen te kennen, dat God hen nog eenmaal voor had te bekeren, *om hen tot jaloersheid verwekken*; gelijk ook Mozes leerde Deuteronomium 32: 21. Daarop gaat hij dan verder reden geven waarom de heidenen moeten trachten de Joden zelf tot jaloersheid te brengen opdat die eenmaal mochten bekeerd worden.

Vooreerst, omdat daarin zou bestaan *de volheid en rijkdom der heidenen*, vers 12. *En indien hun val de rijkdom is der wereld en hun vermindering de rijkdom der heidenen, hoeveel te meer hun volheid?* Dat is, hun bekering en wederaanneming zou dan na zich slepen *het ingaan van de volheid der heidenen*. En de voltooiing van hetgeen ontbreekt aan de rijkdom der heidenen, als welke door der Joden bekering versierd en met het aankomen van de meerderheid van hen tot de schoot der kerk, zullen verrijkt worden.

Omdat zij zelfs een leven uit de doden zouden zijn, vers 15. *Want indien hun verwerping is de verzoening der wereld*; dat is, dewijl dat de val en verstoting der Joden voor een tijd is een occasie en gelegenheid geweest tot de verzoening van de

wereld der heidenen door Christus bloed; - en hun weder aanneming in Gods huisgezin - *wat zal de aanneming anders wezen als een leven uit de doden?* De wederoprichting van Jakobs stammen en hun bekering, wat zal die meer gewin, meerder aanwas toebrengen van de heidenen tot de kerk; zowel als toen de Joden eerst werden verstoten en dat voordeel aan de heidenen gaf? Want toen werden wel vele heidenen bekeerd. Maar ten tijde van der Joden bekering zullen overvloedig meer heidenen bekeerd worden.

En in het 16^e vers zegt hij dit tot verder bewijs: *indien de eerstelingen heilig zijn*, namelijk Christus en zoveel bekeerden op het Pinksterfeest - Handelingen 2 en naderhand Handelingen 21 vers 20 enzovoort, - *zo is ook het deeg heilig*. Zo moet daar eens nog een inoogsten der Joden opvolgen. ...

Tot overvloed lees dezen aangaande hetgeen voorzien en beloofd werd Jesaja 60 en 61; Leviticus 26: 44; Deuteronomium 32: 43; Jesaja 27: 6; Jeremia 31: 37; Hoséa 3; Micha 5: 3 en nadrukkelijk Ezechiël 37. Daar vertoont hij hun bekering onder het zinnebeeld van het levendig worden van doodsbeenderen, verworpen, liggende op het veld; - in zulk een staat waren ze nog in Babylon's gevangenis niet gekomen, - en hierop gaat hij dan verder beloven hen staatsherstel en hun wederbrenging in hun land. Enzovoort.

7. Hermannus Witsius, (2 februari 1636 - 22 oktober 1708). Hij studeerde aan de Universiteit te Groningen, Leiden en Utrecht. Hij werd predikant op 20 jarige leeftijd te Westwoud, te Wormer, Goes en Leeuwarden. Witsius werd professor in de Godgeleerdheid aan de Universiteit van Franeker in 1675, te Utrecht in 1680 en in 1698 te Leiden. Hij staat onder allerlei theologen heel hoog aangeschreven.

Korte toelichting

De *nationale verbondsvernieuwing* met Israël noemt Paulus *een verborgenheid*, Rom. 11:25. Zie voor de verbondsvernieuwing in het laatste der dagen: Jer. 31:32-37; 32:37-41; 33:19-einde; Ezech. 16:59-einde; 20:37-44; 36:22-einde; 37:15-einde; Hoséa 2:15-einde; hoofdstuk 3. Waarom noemt Paulus dit een verborgenheid? Het is toch in de genoemde profetieën voorzien? Paulus beroept zich zelfs op 2 teksten: Jes. 59:20: "De Verlosser zal uit Sion komen." en Jes. 27:9: "als Ik haar zonden zal wegnemen". Paulus citeert de Septuaginta.

Wel, de weg, de manier, de tijd van die Verbondsvernieuwing, zowel als de zaak zelf, is een verborgenheid. De **zaak** is in de profetieën geopenbaard, maar de **orde** werd onder het oude Verbond alleen schaduwwachtig geleerd.

De Heere Jezus, de grote Leraar, had die **orde** niet volledig uitgelegd aan Zijn discipelen. Daar moeten we goed op letten. Christus sprak er over dat de Joden, de kinderen des koninkrijks uitgeworpen zullen worden. Dat de heidenen het Evangelie zullen geloven. En dat de Joden bekeerd zullen worden als de tijd der heidenen vervuld is, Lukas 21:24. Maar in Zijn *vernederde* staat sprak Hij niet over het grote herstel van Zijn kerk door de bekering van de Joden in het laatste der dagen.

Zó groot en zó waardig en zó diep is dit Goddelijk voornemen, dat *Christus pas ná Zijn verhoging deze verborgenheid bekend maakte*. Eerst aan Paulus en daarna aan Johannes. In Openbaring 1:1 zegt Jezus *dat Zijn Vader die verborgenheden aan Hem heeft geopenbaard, om het Zijn kerk bekend te maken*. Jezus als Middelaar, naar Zijn menselijke natuur, wist de oordeelsdag niet, toen Hij nog op aarde leefde, Markus 13:32. Nu weet Jezus het wèl en Hij verlangt er naar, maar Hij openbaart het niet!

Waarin bestaat die orde en dat hoofddoel dan, die de Heere nu bekend gemaakt heeft

door Paulus? Wel, ten eerste dat de bloeiende kerk onder de volkeren, óók zou vervallen evenals de Joden. "Want is het dat God de natuurlijke takken (= de Joden) niet gespaard heeft, ziet toe, dat Hij ook mogelijk u niet spare", Rom. 11:21. Paulus voorziet door de Geest van profetie, de komst van de Antichrist - juist te Rome - en de grote afval tijdens zijn regering, 2 Thess. 2:1-12. Zal het Nieuwe Verbond dan in de dood en afval eindigen, zowel van de Joden als de andere volkeren? Neen, ten tweede, de Heere zal *Zijn Verbond opnieuw oprichten met Israël*. En indien de verwerping van het Evangelie, een middel was om het tot de volkeren te brengen, hoe veel te *meer zal de wederaanneming van de Joden*, genade, overvloed en *geestelijke* rijkdom geven onder de volkeren? Ja, het zal voor, de kerk, die dan als dood is, een opstanding, een herlevendiging betekenen. De wijze hoe Christus Zich dan zal openbaren valt ook onder deze verborgenheid. (W.W)

De verbonden Gods met de mens, door Hermanus Witsius, Rotterdam 1696. IV Boek, 15e hoofdstuk, blz. 891.

XX. "Onder de goederen des N.T. kan ook geteld worden de herstelling van het tevoren verworpen Israëlitische volk en hun wederbrenging tot de gemeenschap Gods in Christus. Welke verborgenheid Paulus de heidenen verklaard heeft in Romeinen 11:25-27. Over welke plaats men deze dingen heeft aan te tekenen: XXI.

1. Dat de apostel hier een zekere verborgenheid uitlegt. Dat is een verborgen zaak die niet gekend wordt dan uit openbaring; en van weinige aangemerkt is, en buiten hoop en het oordeel der reden gebeurd. Waarvan eindelijk de ganse gelegenheid en manier van uitvoering voor een groot gedeelte in het verborgen schuilt. Vergelijk hiermee 1 Kor. 2:7 en 15: 51. En Efése 4:3.
2. Dat het er de heidenen aan gelegen is, deze verborgenheid te kennen, om niet hoogmoedig van zichzelf te gevoelen, noch kwalijk van Israël te oordelen en dat wij daarom arbeiden moeten, om die dingen, die de profeten over deze zaak voorzeggd hebben, naarstig en eendrachtelijk te onderzoeken.
3. Dat hier gesproken wordt van het Israëlitische volk, niet oneigenlijk maar eigenlijk zo genoemd, over hetwelk te dezer tijd gekomen is een verharding, een ongevoeligheid, een eelt, waarvan gesproken wordt in vers 7 en 2 Korinthe 1:14
...
4. Dat deze verharding alleen voor een deel over Israël gekomen is. Het ganse volk, van zijn eerste beginselen af, tot aan het einde der wereld toe, wordt aangemerkt als een geheel, waarvan diegenen een deel maken, die in die dagen van Gods toorn en grimmigheid geleefd hebben, leven en zullen leven. De verharding heeft alleen dat deel ingenomen.
5. Dat de verharding niet zal duren dan zolang, totdat de volheid der heidenen zal ingegaan zijn, d.i. totdat het Evangelie onder alle volkeren der wereld zal verkondigd zijn . . .
6. Dat de volheid der heidenen ingegaan zijnde geheel Israël zalig zal worden; d.i. gelijk onze Nederlandse uitleggers wel verklaren, *niet enige weinigen, maar een zeer grote menigte en gelijk als de ganse Joodse natie*. Verstandig heeft MARTYR de volheid der heidenen en algemeenheid Israëls verklaart met deze woorden: 'Maar verstaat door de volheid een bepaalde en bestemde vergadering, welke daarom een volheid genoemd wordt, omdat er zal zijn een tamelijk en zeer groot getal der gelovigen, alzo dat er in het openbaar onder de heidenen een zeer grote gemeente zou zijn. Gelijkerwijs ook *geheel Israël* genomen moet worden voor een groot getal Hebreëen in hetwelk Christus openbaar erkend zou worden;

niet zo, dat sommige zo uit de heidenen als uit de Joden niet zouden verloren gaan.'

XXII. Uit het tevoren gezegde blijkt, dat diegenen van de zin des apostels afwijken, die door geheel Israël verstaan *het geestelijk Israël*, of het volk Gods zo uit de Joden als uit de heidenen verzameld en niet toestaan een bekering van het gehele Joodse volk tot Christus, in die zin, die van ons aangewezen is. (Daarna volgen de bewijzen)

XXIV. Eindelijk wordt onze verklaring bevestigd door het profetische getuigenis, van de apostel bijgebracht uit Jesaja 59:21 en 22, alwaar de Hebreeuwse woorden eigenlijk luiden: "Een verlosser zal er komen *tot Sion*, of *voor Sion*" Of, gelijk de Griekse vertalers hebben: 'om Sions wil'. "Voor degenen die zich bekeren van de overtreding in Jacob". Paulus, de Griekse overzetters, (Septuagint) bijkans gevolgd hebbende, vertaald de woorden een weinig anders in dezelfde zin.

XXV. Merkt aan, dat de apostel hier Sion en Jakob uitlegt van *de Joden* en met recht. Want deze zijn Jacobs natuurlijke zonen, geboren burgers van Sion, de anderen alleenlijk aangenomenen. Hun komt derhalve allereerst en door zichzelf die naam toe. Daarboven wordt er gehandeld van degenen met wie een verbond gemaakt is, gelijk er in de tekst gezegd wordt: "Dit is haar verbond van Mij." Nu, het voorwerp van dit Testament is Israël. "Welker zijn de verbonden en de beloftenissen." Rom. 9:4. Vergelijk hiermee Lev. 26: 44, 45. . . . Verder betekenen Sion en Jakob niet enige zeer weinigen uit Israël, maar het gehele lichaam der Joodse natie; gelijk Gen. 40:7. Want aan Sion hadden recht, ***al de stammen***, Psalm 122:4. (...) Ook veronderstelt hij zodanige tijd van de komst des Bevrijders, op welke andere heren behalve Jehovah over Sion zouden heersen, Jesaja 26:12, van welker onwettige heerschappij Hij de Zijnen met een uitgestrekte hand zou bevrijden en tot Zijn eigendom maken.

XXVIII. Nademaal dit totnogtoe niet is geschied ten opzichte van het lichaam en algemeenheid van Jacobs volk, en de Schrift nochtans vervuld moet worden, zo heeft de apostel met recht besloten, dat het in de laatste tijd volkomen zal worden uitgevoerd. Want nademaal de grondslag van deze zaak het verbond Gods met Israël is en dit vast, bestendig, onveranderlijk en aan geen twijfelachtige voorwaarde is hangende, zo kan het niet geschieden, dat alle de dingen, gelijk ze beloofd en voorzien zijn, niet zouden gebeuren." En dit is hen een verbond van Mij, zegt God. Van dit verbond spreekt God alzo: Jes. 54:10. En wederom Jer. 33: 26, 26. Doet erbij Psalm 15: 8, 9 en Deut. 4:31. Nademaal al deze dingen gezegd zijn tot het gehele volk, zo is het noodzakelijk dat ze ter bestemder tijd vervuld worden.

Na een reeks Schriftuurplaatsen bijgebracht te hebben (par. XXXI), gaat Witsius voort:

XXXII. Nademaal uit al deze dingen openbaar is, dat er eens een algemene bekering der Israëlieten te wachten staat; niet ten opzichte van alle personen hoofd voor hoofd, maar ten opzichte van het lichaam der gehele natie en der 12 stammen. Zo behaagt het ons niet dat men veel geringe vragen op elkander stapelt; hetzij uit nieuwsgierigheid, hetzij uit ongeloof, aangaande de tijd, plaats, manier, middelen of gelijke omstandigheden van deze verborgenheid, welke God in Zijn eigen macht behouden heeft. Laat ons de zaak zelf vasthouden, de manier der zaak aan God overlaten. Welke wij alsdan zeer wel zullen verstaan in de duistere redenen der profetie ook afgemaald te zijn, wanneer ons gegeven zal worden de uitkomst met dezelfde te vergelijken. Voorzichtig en deftig, gelijk hij gewoon is, zegt onze Calvinus: *zo dikwijls het lang*

vertoeven ons wanhoop inwerpt, moet ons te binnenkomen de naam van verborgenheid. Waarmee Paulus klaar aantoon, dat de manier der bekering niet gering nog gemeen zal zijn en dat ze daarom verkeerd doen, die dezelfde naar hun eigen verstand zoeken af te meten. Want wat is er verkeerder als datgeen ongelofelijk te achten dat boven ons verstand is? Nademaal het daarom een verborgenheid genoemd wordt, omdat het onbegrijpelijke is tot de tijd der openbaring. Verder is het ons, gelijk als aan de Romeinen geopenbaard, opdat ons geloof met het woord tevreden zijnde, door de verwachting ons zou ondersteunen totdat de zaak zelf in het licht komt.

Het lust ons deze dingen te besluiten met de wens en de woorden van Maimonidus, die in het einde van het boek More Nevachim gelezen worden. Doch de goede en grote God Zelf reinige geheel Israël, volgens Zijn beloften. Dan zullen de ogen der blinden geopend worden; het volk dat in duisternis zit heeft een groot licht gezien; degenen die zaten in de schaduw des doods is een licht opgegaan.

XXXIII. Eindelijk, zal met deze herstelling Israëls gevoegd zijn een rijkdom der ganse gemeente en gelijk als een leven uit de doden. Rom. 11:12: "Indien hun val is de rijkdom der wereld en hun vermindering de rijkdom der heidenen, hoeveel te meer hun volheid!" En vers 15: "Indien hun verwerping de verzoening is der wereld, wat zal de aanneming wezen, anders dan het leven uit de doden?" De apostel geeft te kennen dat er veel groter en onbekrompener goederen op de Christelijke gemeente zouden afstromen uit der Joden volheid en wederaanneming dan er uit hun vermindering en val, tot de heidenen zijn gekomen. Groter, zeg ik, in overvloed en onbekrompener in uitbreiding.

XXXIV. Wat aangaat de overvloed, zo wordt vooruitgesteld dat omtrent de tijden van de bekering der Joden, *de wereld der heidenen zal zijn gelijk dood*, gelijk Christus bijkans schrijft de gemeente van Sardis, Openb. 3:1, 2. Want het licht van de zaligmakende kennis en de hitte van heiligheid en die levendige en wakkere eenvoud van het oude Christendom, zou na verloop van tijd zeer veel verminderd worden. Veel volkeren, die eertijds met een grote ijver het Evangelie hebben omhelsd en naderhand door het vergif van Mohammedanisme, Papisme (= Roomse afgoderij), vrijgeesterij en ongodsdienstigheid bijkans zijn gestorven, doen ons deze profetie geloven.

Deze zullen als de Joden hersteld zijn, gelijk als uit het graf, schielijk levendig gemaakt worden. Een nieuw licht zal haar toeschijnen, een nieuwe ijver ontstoken worden. Het leven van Christus zal wederom in Zijn geestelijk lichaam (de Kerk) geopenbaard worden, levendiger misschien en krachtiger als ooit tevoren.

Dan zullen buiten twijfel zeer veel voorzeggingen van de Schriften, hebbende hun vervulling bekomen, beter verstaan worden. En wij zullen gewaar worden dat die Profetieën, die ons nu duistere raadsels zijn, dan een zeer nette afbeelding van de gebeurde zaken behelzen.

Meer kaarsen samengevoegd zijnde, geven een helderder licht van zich. Een nieuw vuur dicht bij een ander aangelegd zijnde, maakt het beide heter. Zo zal het gelegen zijn met de toevergadering der Joden tot de gemeente der heidenen (is de Christelijke kerk).

XXXV. En niet alleen dat, maar ook vele heidenen onder welke de Naam van Christus nu lang was vergaan, schijnen wederom tot die opgerichte banier der zaligheid te zullen toevloeien. Want er is een zekere volheid der heidenen, moetende door de verkondiging des evangelies allengs en bijgevolg van tijd verzameld worden, en welke

de herstelling Israëls voorgaat; waarvan vers 25 gesproken wordt.

En er is een **andere rijkdom der heidenen, welke op de aanneming Israels volgt**. Want terwijl het evangelie bij een lang vervolg van eeuwen nu aan deze en dan aan die natie verkondigd wordt, zo wijken andere allengs van Christus af. Dat deze, als de volheid der Joden ingaat tot Christus met menigten zullen wederkeren is in alle manieren gelofelijk. In Azië, in Afrika, onder de Perzen, Turken, Indianen, Chinezen, Japanesen, Tartaren, woont schier een ontelbare menigte Joden. Wanneer deze door de vermogende hand van God tot de gemeenschap van de Messias getrokken zijnde, Hem zoveel te vuriger zullen beminnen als ze Hem tevoren met scherpe en ijverige drift hebben gehaat, is het meer dan waarschijnlijk dat de heidenen in welker midden zij wonen door hun voordeel en vermaningen opgewekt zijnde tot de gemeenschap van hetzelfde geloof zullen komen. Zeker, de woorden van de apostel leiden ons hier heen.

XXXVI. Daarmee stemt overeen hetgeen Jacobus gezegd heeft Handelingen 15 vers 15-17. *En hiermede stemmen overeen de woorden der profeten, gelijk geschreven is: na dezen zal Ik wederkeren en weder opbouwen den tabernakel Davids, die vervallen is; en hetgeen daarvan verbroken is weder opbouwen. En Ik zal dezelfde weder oprichten, opdat de overblijvende mensen den Heere zoeken en al de heidenen over welken Mijn Naam aangeropen is, spreekt de Heere die dit alles doet.* De wederoprichting van de vervallen tabernakel Davids betekent de herstelling van de ware en geestelijke godsdienst in het Israëlitisch volk. Als deze zal geschieden, dan zullen de overgebleven mensen die Christus nimmer meer hebben beleden én de heidenen over welke Zijn Naam te voren werd aangeropen, - maar die door hun zorgeloosheid het evangelie hebben verloren, - om strijd den Heere zoeken!

XXXVII. En wat is er klaarder als die voorzegging die bij Jesaja staat te lezen? De lezing, in hoofdstuk 59 vers 20, 21. Hierin, de herstelling van Israël volgens de verklaring van onze apostel voorzegd hebbende, roept hij terstond uit in hoofdstuk 60: 1: *Maakt u op, word verlicht, want uw licht komt; en de heerlijkheid des Heeren gaat over u op.* Vers drie: *En de heidenen zullen tot uw licht gaan en de koningen tot de glans die u is opgegaan.* Verder, de rijkdom der gemeente in die tijd wordt in vers 17 beschreven: *Voor koper zal Ik goud brengen en voor goud koper, en voor stenen ijzer;* en met die zeer heerlijke woorden die in dezelfde zin daarop volgen.

Door welke aanmerking Petrus Martyr bewogen zijnde, gezegd heeft: ‘Dat het geluk van de gemeente waarlijk groot zal zijn, schrijven bijna al de profeten, voornamelijk Jesaja. En dat ze hetzelfde nog niet heeft gehad, maar alsdan zal hebben (wanneer de Joden zullen bekeerd zijn) is waarschijnlijk.’

Wij stellen het buiten twijfel dat er zo in het Oude als in het Nieuwe Testament vele voorzeggingen zijn van deze zaak. En bidden met ijverige gebeden de grote God dat Hij de Zijnen derzelver ganse gelegenheid lere door de uitkomst, die een gewisse uitlegger der profetie in is. Ondertussen is het onze plicht dat wij zedigheid betrachten en ons niet vermetelijk in de verborgenheid der Goddelijke besluiten indringen, noch stoutelijk verkrachten die Godsspraken die wij niet kunnen weten, noch mogen onderzoeken.”

Herman Witsius heeft in een uitleg in de *Negende oefening van de toekomst van het koninkrijk Gods; Uw koninkrijk kome*, zich heel duidelijk uitgelaten over de heerlijke staat van de Kerk. *Oefeningen over de grondstukken van het algemeen*

christelijk geloof en het gebed des Heeren door Hermanus Wits. Uitgave: Adriaan Beman, Delft, 1700.

XXII. Nog een groter toekomst van het koninkrijk Gods is te wachten wanneer Babel geheel als met één slag zal vallen en het rijk van de antichrist verstoord en dat vervuld zal worden hetwelk Openbaring hoofdstuk 18 wijdlopieg en net is afgebeeld. Dat die val van Babel niet onmiddellijk zal samengevoegd zijn met de dag des laatste oordeel is, daarvan zijn vele bewijzen. Want vers 4 worden degene die tot Gods volk behoren gelast uit hetzelfde uit te gaan, opdat zij aan haar zonden geen gemeenschap mochten hebben en opdat zij van haar plagen niet mochten ontvangen. En vers 9, 10 wordt gezegd dat het zal geschieden dat de koningen der aarde, die met haar gehoereerd en weelde gehad hebben, haar zouden bewenen en rouw over haar bedrijven, wanneer zij de rook haars brands zien zouden; en dat zij van verre zouden staan uit vrees van haar pijniging. Vers 11 wordt verhaald *het geween en de rouw van de kooplieden der aarde over haar, omdat niemand haar waar meer koopt. Vers 17 wordt er bij gedaan, dat al de stuurlieden en al het volk op de schepen en bootsgezellen en allen die ter zee handelen, van verre zouden staan en roepen, ziende de rook van haar brand.* Welke dingen op wat wijze dan die ook mochten verklaard worden, waarlijk zodanig zijn, dat zij ten Jongsten dage, veelmin na dezelfde, geen plaats kunnen hebben.

Nu, de tegenstelling van het Rijk van Christus en de Antichrist is zodanig, dat de val van het laatste de vermeerdering en aanwas is van het eerste. Daarom heeft Johannes aanstonds na Babels val en versterking gehoord, een grote stem een grote schare in de hemel, zeggende: *hallelujah, de zaligheid en de heerlijkheid en de eer en de kracht zij de Heere onze God.* Openbaring 19: 1. En wederom vers 6: en ik hoorde als een stem een der grote schare en als een stem veler wateren en als een stem van sterke donderslagen, zeggende: *hallelujah; want de Heere, de almachtige God heeft als Koning geheerst.* Van die tijd af heeft Johannes *Christus de Koning zien zitten op een wit paard met vele Koninklijke hoeden op Zijn hoofd en met deze Naam welke Hij had geschreven op Zijn kleed en op Zijn dij: Koning der koningen en Heere der heren,* vers 11 en vervolg.

XXIV. Daarna heeft hij gezien de duivel en satanas gebonden de tijd van duizend jaren en geworpen in de afgrond die gesloten en verzegeld werd, opdat hij de volkeren niet meer verleiden zou totdat de duizend jaren zouden geëindigd zijn. In welke tijd met Christus leven en heersen de zielen dergenen die onthoofd waren om het getuigenis van Jezus en dergenen die het beest noch deszelfs beeld hadden aanbeden en die het merkteken deszelfs niet ontvangen hadden aan hun voorhoofden en aan hun handen. Hfd. 20. Welke duizend jaren, in welke de satan gebonden was, ik in de kerkelijke geschiedenissen niet vind; eerst heeft hij de volkeren verleid door de heidense afgoderij en terstond daarna door de antichrist, die dezelve gelijk was, want in beide heeft de draak zijn macht geoefend; vergelijk Openbaring 12:5 en 13:4. Eindelijk door de onzinnigheden van Mohammed door welke hij het gehele oosten betoverd heeft en gans Indië, alleen dat gedeelte uitgezonderd daar het nog heidens is. Noch durf ik ook dat koninkrijk van de 1000 jaren uitleggen van het eeuwig koninkrijk van Christus in de hemelen; naardien uitdrukkelijk gezegd wordt dat die 1000 jaren zouden geëindigd worden *en daarna de Satan uit zijn gevangenis zal ontbonden worden, om de volkeren wederom te verleiden,* Openbaring 20: 7, 8. Waaruit volgt dat die tijd in het geloof moet verwacht en door gebeden en wensingen zeer moet begeerd worden, wanneer de uitkomst de

beste uitleggen zal zijn van deze duistere profetie.

XXV. De val van het rijk van de antichrist zal vergezelschappen de doorluchtige bekering van de Joodse natie tot Christus de Heere, welke aan de ganse kerk een leven uit de doden zal aanbrengen. Rom. 11:15. De verst afgelegen volkeren, zelfs die niet uitgezonderd, welke voorheen meest vijandig geweest zijn tegen het volk van God, zullen, opgewekt zijnde door haar voorbeeld, vaardig en wakker komen toe- en te samenlopen tot de dorpel van de vernieuwde kerk, Jesaja 19:24. "Te dien dage zal Israël de derde wezen met de Egyptenaren en met de Assyriërs, een zegen in het midden van het land. Want de Heere der heirscharen zal hen zegenen, zeggende: Gezegend zij Mijn volk de Egyptenaars en de Assyriërs, het werk Mijner handen; en Israël Mijn erfdeel." Het is geen ongerijmde gissing van sommigen, dat in de omtrek van die volkeren ook in de Godsspraken een bijzondere hoop gegeven wordt van de bekering van de Turken onder de naam en het zinnebeeld van de Assyriërs.

XXVI. Dan zal het licht van het eeuwig Evangelie en van de zaligmakende wijsheid haar stralen van alle kanten wijd en zijd verspreidende, met een uitnemende glans schitteren en zegepralen over de duisternissen en dwalingen en onwetendheid, waaronder de wereld voormaals verdronken is geweest, Jes. 11:9 en 30:26. En daar zal niet ontbreken een glans van heiligheid die Gode waardig is, en een geestelijke blijdschap uit dat zoete smaken en gevoelen van de Goddelijke goedheid. Te weten, wanneer de Verlosser tot Sion zal gekomen zijn, namelijk voor degenen die zich bekeren van de overtreding in Jacob (hetwelk naar de uitlegging van Paulus te verstaan is van de toekomstige bekering van het volk der Joden), dan zal tot Jeruzalem gezegd worden: "Maak u op, word verlicht, want uw Licht komt, en de heerlijkheid des HEEREN gaat over u op. Want zie, de duisternis zal de aarde bedekken, en donkerheid de volken; doch over u zal de HEERE opgaan, en Zijn heerlijkheid zal over u gezien worden. En de heidenen zullen tot uw licht gaan, en koningen tot de glans, die u is opgegaan", Jesaja 60: 1 t/m 3.

XXVII. Alsdan zullen de volkeren, in enigheid des geloofs en der liefde, met elkaar onderling tesamen gevoegd God in Christus naar het voorschrift van Zijn Woord aanbidden en dienen. *En de HEERE zal tot Koning over de ganse aarde zijn. In die dag zal de HEERE één zijn en Zijn Naam één*, Zacharia 14:9. Dan zal het zijn: En het zal geschieden, dat al de overgeblevenen van alle heidenen, die tegen Jeruzalem zullen gekomen zijn, die zullen van jaar tot jaar optrekken om aan te bidden de Koning, de HEERE der heirscharen, en om te vieren het: FEEST der LOOFHUTTEN (Zach. 14) En gelijkerwijs als het feest der Loofhutten het vrolijkste is geweest voor de Joden en het laatste in het heilige Jaar, also is het ook het bekwaamste geweest om te beduiden en af te beelden die allerblijdste tijden, met welke God vóór de voleinding der eeuwen Zijn volk zal begunstigen.

XXVIII. Verder is het in dat feest aanmerkenswaardig geweest dat van dag tot dag het geval daar brandoffers verminderd werd. Want op de eerste dag moesten 13 jonge varren geofferd worden; op de tweede 12; op de derde 11, enzovoort, totdat men met zeven varren ophield. Numeri 29: 13 en vervolg. Daardoor heeft kunnen betekend worden, dat het zou geschieden, dat in die grote vrede der kerk en overvloed der goederen de kennis, het geloof, de liefde, de vurigheid in de dienst Gods, allengskens zouden verminderd worden. Want de ganse draad van de heilige voorzeggingen schijnt ons daarheen te leiden, opdat wij zouden geloven dat dit geluk van de kerk niet

tot het laatste toe zal duren. Maar dat de goddeloosheid met der tijd zijn krachten zal hervatten; en dat tot kastijding van de kerk nieuwe bestrijdingen haar over het hoofd hangen en aanstaande zijn van zeer verwoede en wrede vijanden, die onder de naam van Gog en de Magog in de Godsspraken vermeld worden. Openbaringen 20: 8.

Herman Witsius. *De Decem Tribulus Israelis*, Amsterdam 1683. Vertaling vanuit het Latijn en geciteerd door J. Mobachius: *De lang gewenste en vast aanstaande bekering van het volk der Joden*, enz. Bladzij 732.

Witsius spreekt over **Ezechiël 37:27** en vergelijkt deze tekst met Openbaring 21:3 “Ziet, de tabernakel Gods is bij de mensen en zij zullen zijn volk zijn en God Zelf zal bij hen en hun God zijn.”

Als wij ons door vooroordelen niet laten wegvoeren, zullen wij duidelijk zien:

1. Dat de redevoering vervolgd wordt van hetzelfde Israël, welke gebeurtenis in het voorgaande was beschreven.
2. Dat er voorzegt wordt, de nauwste vereniging der 10 stammen met de stam van Juda in eenheid, zowel van Gemeenbest als van Godsdienst.
3. Dat al de Israëlieten zo verenigd zijn, dat ze de Messias voor hun Koning zullen erkennen, niet met de tong alleen, maar met het hart; zodat ze met verlating van hun dregoden en verfoeiselen in des Heeren wegen standvastig zullen wandelen.
4. Dat het dan zal geschieden, dat zij met hun late naleven in het land wonen zullen en bij zich hebben de Goddelijke goedheid, niet in het voorbeeld, maar inderdaad tot in eeuwigheid.
5. Dat aan deze voorzegging totnogtoe niet voldaan is. Want hoewel de Israëlieten onder een Raadsvergadering zonder scheiding der stammen na de Babylonische gevangenschap in hun land geleefd hebben, nochtans heeft het Israëlitische volk met een Godvruchtigheid van het ganse volk - dat ik zo spreke - hun dregoden niet verlaten en de Messias erkend. Maar Hem, als Hij tot de Zijnen is gekomen, hebben de Zijnen Hem niet aangenomen. Johannes 1: 11. En Hij nabij de dood, gaande uit de tempel met een zware bedreiging, zeide: ‘Gij zult Mij geenszins meer zien, van deze tijd, totdat gij zeggen zult: gezegend is Hij, Die komt in de Naam des Heeren’. Mattheüs 23: 39. Allen, zo ik niet bedrogen wordt, stemmen toe, dat zij dit totnogtoe niet hebben gezegd.

8. Melchior LEYDEKKER, geb. 21 maart 1642 in Middelburg werd in 1662 predikant in Renesse en Noordwelle, waar hij 15 jaar gediend heeft. In 1676 werd hij hoogleraar aan de universiteit van Utrecht in de plaats van Voetius.

Hij was een broer van **Jacobus Leydekker**, geb. te Middelburg 9 Mei 1656, overleden aldaar 1 Mei 1729. Jacobus Leydekker besluit zijn *Kerkelijke Historiën* met dit bekende vers, op de wijze van: *Onze Vader*, enz.

Kom haast U, Koning, toef niet meer!

Uw volk verlangt, stort Babel neer.

Ligt 't deksel af van 't Joods geslacht;

Verdrijf der heidenen duist're nacht.

Verbreid Uw Naam en Rijk alom.

Ja amen, Heere Jezus, kom!

M. Leydekker publiceerde: *De verborgenheid des geloofs eenmaal den heiligen overgeleverd. Of het kort begrip der ware godgeleerdheid*, Rotterdam, 1700.

Melchior schrijft: *Ook wilde ik niet, dat geleerde mannen al teveel hoopten op der*

Joden wederkomst in het land Kanaän om daar Jeruzalem op te bouwen; enz.
 (Gelukkig dat de Heere de herbouw van Jeruzalem wel wilde en Zijn belofte vervulde!
 Thans telt de stad ca. 750.000 inwoners en strekt zich uit over een heel groot gebied.
 WW)

Het zevende boek; derde hoofddeel, *van het laatste oordeel*, bladzijde 458 en 459.

XXI. Ondertussen indien iemand vraagt, *in welke tijd wij volgens de Openbaring leven?*

Wij zullen antwoorden: het schijnt dat onze tijd de zesde bazuin en fiool schijnt te vervullen. Maar over de naderende bazuin of fiool en de val van den antichrist uit de 1260 dagen en de drie jaren en een half veel tevoren zeggen, is een ijdele bezigheid. Het is al te stout hier nauwe bepalingen te maken.

XXII. Tenminste verdragen wij niet die van een duizendjarig rijk, en wel in het kort nog, dromen. Waarin de martelaren zullen opstaan, Christus op de aarde zou neerdalen om te heersen, en de kerk allermeest door tijdelijke voorspoed evenals in een ander paradijs, de vijanden verdelgd zijnde, bloeien zal. Want de huishouding van het Nieuwe Testament, welke de Heilige Geest als een Trooster op de aarde eert, totdat Christus uit de hemel komt om alles te voltrekken, lijdt zulk een rijk niet.

XXIII. Wij veroordelen evenwel niet het gevoelen van degenen, die door de gunst van de Koning Jezus voor de kerk en betere tijden verwachten, *waarin de troon van het Beest gans verduisterd zal worden, Babel vallen, de waarheid van het evangelie in de wereld uitblinken, de bekering van de meeste Joden, en de ingang van het heidendom gebeuren, het geestelijk Rijk van Christus uitgebreid zijnde, de kerk des te meer bloeien zal.* Want die tijden in de openbaring betekenen schijnen, zie hoofdstuk 17,18 en 19. Doe hierbij Romeinen 11 vers 25 en vervolgens.

XXIV. Sommige geleerde mannen oordelen nochtans anders, omdat de laatste tijden zeer beroerd, boos en zwaar zullen zijn, Mattheüs 24: 21; Lukas 18: 8; 2 Tim. 3: 1. Doch men kan zeggen, dat op het laatste, even vóór het oordeel, wel zulke tijden te wachten waren, ofschoon tevoren beter dagen aanlichten zullen. Doch elk gebruike hier zijn oordeel, als hij maar zich wacht van de zevende bazuin gans voor het laatste oordeel vervuld te stellen. Veeleer moet men menen dat de zevende bazuin een bereiding tot Christus komst bevat en aldus in de zalige eeuwigheid eindigt.

XXV. *Ook wilde ik niet, dat geleerde mannen al teveel hoopten op der Joden wederkomst in het land Kanaän om daar Jeruzalem op te bouwen; en waarom niet zoveel om een derde tempel op de timmeren? Ook doen daartoe niet de beloften, die aan de geestelijke kerk gedaan zijn, onder uitdrukkingen van het Oude testament ontleend; hoedanige overal bij de profeten voorkomen.*

XXVI. Tenminste, dat in de profetische oefening vereist wordt gematigdheid en zedigheid en dat wij liever arbeiden om ons door een godzalig oefening tot des Heeren toekomst te bereiden, dan nieuwsgierig te onderzoeken de tijden, welke God in Zijn hand gesteld heeft, of de vervulling der profetieën te bepalen. Daarop zien de vermaningen van Christus en de apostelen; Mattheüs 24 en 25; Lukas 21: 36. *Waakt dan te aller tijd, biddende dat gij moogt waardig geacht worden te ontvlieden al deze dingen, die geschieden zullen en te staan voor de Zoon des mensen.* Zie ook 1 Petrus 4:7.

Kornelis Gentman Leydekker, was een zoon van Jacobus; hij werd predikant te Sas van Gent en later te Bergen op Zoom, waar hij de 1ste Maart 1761 stierf. Hij publiceerdde: *Uitbreiding over de catechismus*; Gedrukt te Middelburg, 1701.

Zondag 48; *Uw Koninkrijk kome.*

Vraag. Maar wat te bidden voor het koninkrijk van Christus?

Antwoord. *Dat de Heere voor Zijn komst bijbrengen Joden, heidenen, Turken; bekeerde dwalende christenen, tot de oude zuiverheid herstelle en alzo de hele wereld met de waarheid en godsvrucht vervulle, tot des Konings heerlijkheid.*

9. (K)CAMPEGIUS VITRINGA. (1669-1722) Vitringa is wellicht de jongste hoogleraar geweest die de Kerk in Nederland gehad heeft: op 22 jarige leeftijd werd hij hoogleraar in de Oosterse talen te Franeker. Vitringa was een student van Joh. Coccejus. Hij was voorzichtig in zijn toekomstvisie en genoot groot vertrouwen.

In de boeken van de oude theologen komen we herhaaldelijk de visie tegen dat de Reformatie het begin was van een groot werk van God op aarde. Het was de 1ste val van de Antichrist, die slechts een voorspel was van een veel grotere val. Dit is niet kleinerend bedoeld, maar vergelijkend met hetgeen de Heere nog heeft beloofd.

Vitringa schrijft in zijn *Verklaring der Parabolen*, blz. 546:

“Men heeft een merkwaardige voorbode van de komst des Heeren gehad, in de hervorming van de kerk in de 1^e eeuw. En onze hoop wast meer en meer aan, dat de Heere dit Zijn werk volmaken zal. Immers, Hij heeft waarlijk in de Reformatie gedaan hetgeen Hij gezegd heeft te zullen doen in Zijn toekomst. Daarom zullen wij zodanig te werk gaan in de verklaring van de overige delen van deze gelijkenis, dat wij, hetgeen hier wordt gezegd van de komst des Heeren en de gevolgen daarvan, zullen brengen tot het werk, dat de Heere in de 16e eeuw heeft begonnen, als een voorbeeld en voorspel van een groter en voortreffelijker werk, hetgeen wij verwachten met lijdzaamheid.”

Uitlegging over het boek der profetieën van Jesaja, door Kampegius Vitringa. Leiden 1741. Jesaja 63: 1 t/m 6 betreft hij op de geweldige strijd tussen Christus en Zijn vijanden. Deel 6 blz. 575:

“Ik veronderstel derhalve ten vierden, dat onder dit zinnebeeld beschreven wordt het (uit)eindelijk oordeel, waardoor de Messias, als de Verlosser van Zijn volk, een zeer strenge wraak en die met zeer veel bloed bevlekt, zal nemen van die vorsten en volkeren, aan het afgodische en afvallige Rome onderdanig en dat voorstaande; gereed om de ware kerk Gods op aarde, tot het uiterste gebracht zijnde, en van machtige verdedigers verstoken, uit te roeien, en vast voorgenomen hebbende om deze hun bloedige raadslagen met verzamelde heirlegers uit te voeren. Even datzelfde is het, hetgeen ik bij hoofdstuk Jesaja 59:15 en vervolgens, veronderstel en met gelijkkluidende profetische plaatsen aangedrongen heb, welke ik niet herhaal. De gezichten uit Openbaring, hoofdstukken 14:18 en 19:12 en vervolgens, laten hier geen twijfel over. Op het oordeel op het heidense Rome, de vervolger der heiligen - alhoewel dat zeer merkwaardig is - zie ik hier niet. (...)

Derhalve zal de dag, die voor een ieder te vrezen en te (ver)schrikken is, iets anders en groters leren. Sommigen onder de ouden hebben iets gezien van hetgeen ik hier stel. Hieronymus woorden zijn: *Velen van de onzen brengen dit tot het einde van de wereld, waarin zij beweren, dat dit of lichamelijk of geestelijk, (want het gevoelen van de meesten is verschillend) vervuld zal worden.* Zo zij gezien hebben op het laatste oordeel, hebben zij gedwaald. Beter en geleerder zegt Liranus, dat er door te kennen gegeven wordt *de uitroeiing van de antichrist*. Onder de onzen is dit hetzelfde en duidelijke gevoelen van Piscator. De Joden zien hier insgelijks het eindelijke oordeel van Rome, wat met hun verlossing zal samengaan. Maakten zij maar daarvan onze

Messias tot den Veroorzaker; niet die ingebeelde, die zij verwachten.” Enz.

Over Jesaja 64: 10-12 (blz. 696) merkt Vitringa op:

“Het is wel zo dat de bijzondere betrekking van dat land onder de Nieuwe huishouding ophoudt, maar wanneer God aan het zo lang verworpen volk genade zal gedaan hebben; houden wij het geloofbaar dat het land van de ban ontslagen zal worden en aan het Joodse volk deszelfs ware erfgenamen wedergegeven worden. Hetgeen ik zoo vaststel dt ik van de andere dingen niets roekeloos van tevoren bepaal. Terwijl ik ondertussen met de Geleerden (**A**) van de ouden en lateren tijd dit gevoel vasthoud, dat het geschieden zal, dat God Zich over dat volk in het algemeen of ten aanzien van het gros ontfermen zal wanneer Hij de staat Zijner kerk hier op aarde haar vijanden verstrooid hebbende, zal volmaakt hebben.”

Noot **A** luidt als volgt: “De historie van dit verschilstuk hebben allang opgemaakt de geleerde mannen, Gisbertus Voetsius, Joh. Henricus Hottingerus, en onder de lateren Daniël Whitby, uit welken gij verstaan zult, dat de meeste vermaardste leraars van de ouden, middel en latere tijd deze hoop van de algemene bekering van het Joodse volk beleden hebben. En er zijn van de Ouden zeer veel dingen aangaande dit stuk van mijzelf opgemerkt, welke ik thans niet voor den dag breng. Luther, een man van geen lichtvaardig oordeel heeft hiervan verschil; en evenwel zijn er vermaarde Godgeleerden van de Augsburgse Belijdenis welke van die grote Meester afgegaan zijn. Hoewel ondertussen andere deftige mannen van die Gezindte zich bij hem gevoegd hebben, welke de geleerde Joh. Benedictus Carpsonius vermeldt. (...)

Één ding doe ik er nog bij dat aanmerkenswaardig is en hiertoe strekt, dat Eusebius van de “Martelaren van Palestina” Cap. VIII verhalende de heerlijke uitgang van de martelaar (een zekere) Paulus aantekent. Dat hij onthoofd zullende worden, van de scherprechter vrijheid verkregen hebbende, wel éérs voor het ganse volk der Christenen gebeden uitgestort heeft, maar daarna ook voor de Bekering of toebrenging van de Joden tot God door Christus. Derhalve hielden de Christenen in het algemeen deze hoop vast. “Enz.

Jesaja 65: 21 -23. “Dat het iets groots is hetgeen hier gezegd wordt, zien zij allen. Maar op welke wijze de profetie opgevat moet worden is een stuk van een omzichtiger onderzoek.

Hiëronymus en zijn navolgers brengen volgens hun veronderstelling al hetgeen hier gezegd wordt tot *de stand der toekomstige gelukzaligheid*. Hetwelk echter een iegelijk vanzelf gemakkelijk kan nemen; (doch) niet zonder een zeker gemaakte overbrenging der spreekwijze verbloemenderwijs verklaart, te kunnen geschieden. Waarom ik niet zou menen dat er thans ter tijd zijn die dat gevoel zullen prijzen.

Anderen wie onder de ouderen Cyrilles voorgaat, passen dit ganse rededeel zowel als het voorgaande toe, op de staat der kerk onder de Nieuwe Huishouding voor zover die tegen de Oude Huishouding overgesteld en onderscheiden is. In welke tegenstelling zij hier bij de bijzondere leden trachten te tonen. Procopius legt dit gevoel zonder echter het eerste over te slaan, geleerd uit. Maar ook even dit gaat niet gemakkelijk genoeg voor. Want des profeten rede, hoewel ze ook naar mijn gevoel geestelijke dingen insluit is zó opgesteld, dat men nauwelijks van zichzelf kan verkrijgen om hier alle betrekking van tijdelijke goederen uit te sluiten.

Waarom er onder de ouden naast aan de tijden der apostelen, geen ontbroken hebben die dit ganse rededeel gebracht hebben tot de gelukkige staat der Kerk, welke de profeten leren, dat ná de versterking van de verstoorders der aarde (=Kerk) te verwachten is. En welke, zo zij oordelen in de 1000 jaren der Openbaring omschreven

wordt, gelijk ik in het voorgaande alreeds vermaand heb. Waarvan wij een gewis getuige in Justinus Martyr hebben. En er zijn ook onder de latere zelfs geleerde mannen van onze tijd velen welke dit gevoelen toestemmen. Welke ik gemerkt heb, 't geen hier gezegd wordt volstrekt naar de letter opvatten en ook de lange levensjijd zelf, welke vermeld wordt tot 1000 jaren bepaald is; ofschoon zij anderszins van een vleselijke chiliasterij vreemd zijn. Ook ik verwacht met hen betere tijden en ik ben totnogtoe van oordeel geweest dat de 1000 jaren der Openbaring daartoe gebracht moeten worden. Alhoewel velen van degenen die de herstelling van de staat der Kerk verwachten daarin niet toestemmen. Doch ik belijd:

Ten eerste, dat ik in opzicht van de eigenschappen deze tijden met die geleerde mannen welke dit gevoelen in onze tijd sterk verdedigd hebben, niet volgens overeenkom, ofschoon ik zodanig gemoed ben, dat ik het verschillende gevoelen liever wil daarlaten, dan hun veronderstellingen bestrijden of stoutelijk veroordelen. Als maar niemand hier enige herstelling van de Levitische Dienst versierde; het geestelijk koninkrijk van Christus Jezus in een uitwendig en zichtbaar koninkrijk veranderde en Zijn troon aan een zekere aards Jeruzalem vastmaakt; of hetgeen in de profetieën dikwijls zinnebeeldig en verbloemd gezegd wordt, dat alles naar de letter verklaart zijnde hierheen brengt; alhoewel ook hier het oordeel van Hiëronymus zachter en gematigder is geweest. ...

Derhalve zo men op de *tijdelijke staat der kerk* van deze tijd ziet zal men bevinden dat onder deze woorden de volgende beloften verborgen liggen.

- Ten eerste, dat Gods uitverkorenen en geliefden in deze tijd een leven zullen leiden in een volheid en overvloed van alle dingen, in vrede, rust, veiligheid zonder een burgerlijke uitwendige of inwendige beroering, en wel een langdurig leven.
- Ten tweede dat zij uit zich een nakroost zien zullen, 't welk eerlijk, bezadigd is, de deugd en luister der ouderen navolgende, zullen ze met hen lang leven.
- Ten derde dat zij in hun zaaïen, maaïen, of enig ander werk de zonderlinge voorzorg van de Goddelijke voorzienigheid ondervinden zullen en de zegeningen genieten; welke tegengestelde vloeken als tekenen van de Goddelijke toorn bij Mozes, Leviticus 26, Deuteronomium 28 beschreven zijn.
- Ten vierde. En dat de vruchten van hun werken bestendig en duurzaam zijn zullen, door de bezitters zelf zullen genoten en niet van vreemden of van vijanden ontnomen worden. Uitmuntend zijn hier onder de Psalmen van David; Ps. 67, 72, 149, behalve de Psalmen 37 en 85 en de gelijkkluidende plaatsen uit de profetieën meermalen aangehaald. En ik heb hetgeen hiertoe behoort verklaard in een verhandeling over *de erfenis van de aarde*. De Goddelijke zegen zal zich over alle staten der gelovigen uitbreiden.

Het geestelijk aanzien nu der woorden doet ons aan dit volgende denken.

- Ten eerste, dat de gelovigen in deze gewenste eeuw door de genade van de Heilige Geest onderschraagt zijnde, hun geestelijke staat geheel en al vast en bevestigd maken zullen; want iemand wordt gezegd *voor zich een huis te bouwen*, die zijn staat versterkt en bevestigd, 1 Samuël 2: 3.
- Ten tweede dat zij zich door werken, welke lang duren zullen, zich zullen bereiden een stof van ware blijdschap, hetzij met hun overdenkingen en boekoefeningen en algemene nut der broederen in het licht te geven; hetzij met heilige vergaderingen en gemeenten, lang zullende duren (geestelijke wijngaarden) te gronden en het koninkrijk Gods alom voort te zetten. Uit welke werken zij zelfs een grote

vergenoeging en vertroosting scheppen zullen; hetwelk is wijngaarden te planten. De apostel zegt tot de Filippenzen: *Zo dan, mijn geliefde en zeer gewenste broeders, mijn blijdschap en kroon*, hoofdstuk 4: 1.

- Ten derde, dat zij uit hun arbeid, hetzij tot hun eigen, hetzij tot het algemeen gebruik aanleggende, een gewisse en wezenlijke vrucht trekken zullen; *dat geen arbeid en werk tevergeefs zal zijn*. Dus zegt de apostel tot de Korinthiërs: *Zo dan mijn geliefde broeders, zijt standvastig, onbewegelijk altijd overvloedig zijnde in het werk des Heeren, als die weet dat uw arbeid niet ijdel, (vruchteloos) is in den Heere*, 1 Korinthe 15: 58. Dat is hetgeen de profeet hier ter plaatse zegt: *zij zullen niet tevergeefs arbeiden*. Onze profeet: *zegt den rechtvaardige dat het hem wel gaan zal, dat zij de vruchten der werken zullen eten*, Jesaja 3: 10.
- Ten vierde dat het niet geschieden zal dat hun werken zullen onvreemd of ontnomen of omgedraaid worden van vreemden. Hetwelk in het geestelijke geschied, bijvoorbeeld wanneer iemand een gemeente door zijn arbeid plant, welke naderhand een valse leraar bederft en tot de partij van zijn dwaling getrokken hebbende, als heer inneemt en zichzelf toe-eigent; hetgeen de Apostels in hun tijd en allermeeft na hun tijd meermalen ondervonden hebben. Zie Galaten 4: 17; 2 Petrus 2: 3. En 2 Korinthe 1: 24. Datzelfde geschiedt wanneer iemands gezegden, schriften, overdenkingen ter bevestiging van dwalingen of tot valse veronderstellingen, de eerezucht begunstigende, tegen de mening van de schrijver getrokken worden; gelijk bijna alle ketterij en het ganse gebouw der verdorven kerk van de leraren gebouwd is op de plaatsen der heilige Schrift die verkeerd opgevat zijn. Wanneer iemands gedachten, geschriften en leringen van een goede waarde, openlijk in het licht gegeven zijnde, van andere nijdige of eerezuchtige mensen uit eerezucht of nijdigheid en afgunst gelasterd, weerlegd of verduisterd worden; om de lof en vrucht van een anders werk zichzelf toe te eigenen, enzovoort. (...)

Van de hand van Vitringa verscheen een uitleg over de Openbaring van Johannes. *Nauwkeurig onderzoek van de Goddelyke Openbaring des H. apostels Johannes*, Amsterdam 1728.

Vitringa is sober in zijn uitleg van teksten die spreken op de bekering van de Joden. Hij is ruimer een zijn uitleg over de heerlijke kerkstaat. Het begin van de overheersing van antichrist gedurende 1260 stelt hij trapsgewijs. De heerlijke kerkstaat volgt na de verwoesting van het Rijk van de Antichrist. Vitringa volgt dikwijls zijn leermeester Witsius. Duidelijk, maar voorzichtig formuleert hij zijn mening. Hij verwerpt chiliastische begrippen.

In zijn uitleg over Openbaring 20 is hij evenals Johannes **Piscator** en Johann Heinrich **Alsted** van mening, *dat de martelaren die opstaan bij het begin van het duizendjarig rijk niet op de aarde, maar in de hemel met Christus regeren*. Zie: *Uitleg van Openbaring*, deel II, bladzijde 624 enz. en *Gans Israël*, Dr. M. van Campen, blz. 488.

Paragraaf 67 schrijft Vitringa: “Wat dan? Zullen wij dan opnieuw wederom overgaan tot de zijde der Chiliasten welke gevoelens al overlang van wijze mannen veroordeeld zijn? Zullen wij stellen dat met de bekering der Joden Jeruzalem weer heerlijk zal worden opgebouwd? Dat de tempel en de godsdienst naar Mozes voorschrift wederom zal hersteld worden? Dat Jezus Christus in een zichtbare gestalte van de hemel zal neerdalen en in die stad met luister regeren en over de heidenen heersen zal? Dat de martelaren en heiligen der voorleden tijden waarlijk uit de dood zullen opstaan en aan

het roer der kerken zullen gesteld worden? Dat het gelaat der aarde, nadat ze verbrandt zal zijn vernieuwd zou worden en vanzelf zonder veel arbeid van mensen allerlei voorraad zal uitleveren tot nooddrift en vermaak?

Gewis, indien dit is een belijder van het duizendjarig rijk te zijn, zo ben ik van hun gevoelen zeer veraf. Want ik weet dat Christus' koninkrijk geestelijk is en dat Zijn heerlijkheid geestelijk is. Hetwelk, indien het zich op deze aarde ooit heerlijk zal vertonen (gelijk ik mij verzeker dat geschieden zal) zo zal het echter zijn natuur niet veranderen, noch zichzelf omverwerpen. Daarom verwerp ik al zulke opstellingen.

Alleen dat ik de bekering der Joden ontwijfelbaar vaststel en ook niet bezwaarlijk toesta dat het land Kanaän ontheven zal worden van de vloek waar het nu onder ligt; en dat misschien ook de stad Jeruzalem zelfs wederom zal herbouwd en bewoond worden. Al hetgeen besloten schijnt te kunnen worden uit des Heeren woorden, Lukas 21 vers 25. Voor het overige is het genoeg tot verklaring van deze en andere profetieën, dat men gevoele en vastgestelle: dat er na de vernietiging van de grote heerschappijen die het Rijk van Christus vijandig zijn, er een lange reeks van vredige en rustige tijden zijn zal, in welke de kerk, hebbende de Joden in haar schoot ontvangen, ingesteld en geregeerd zal worden naar de leer en tucht der apostelen; bestraald zijnde met het licht van kennis en heiligheid; en de zittende een overvloedige mate van genade en gaven van de Heilige Geest; op deze aarde voorspoedig zal leven, onder de voorzorg van Godvruchtige overheden en wijze herders; haar vleugelen allerzijds uitspreiden en de glans van haar heerlijkheid ver uit zal doen schitteren. Dit is onze hoop; dit is de wens der heiligen!"

Vitringa onderzoekt verder of het precies 1000 jaar zijn zal die in Openbaring 20 wordt genoemd, of *een lange tijd doch niet minder dan 1000 jaar*. Hij meent dat het laatste het geval is. Waar vandaan en de 1000 jaren moet beginnen onderzoekt hij nogmaals en weerspreekt het gevoelen van Coccejus, die ze begint met de tijd van Constantijn de Grote. Over de tekst: *Ik zag de zielen der degenen die onthoofd waren om het getuigenis van Jezus en om het woord Gods ... en zij leefden*. Dit verklaren veel uitleggers dat zij naar de ziel leefden tot Gods eer in de hemel. Vitringa besluit uit vergelijking van Openb. 20 vers 5 en hoofdstuk 2 vers 8 met hoofdstuk 13 vers 14, *dat het noodwendig verstaan moet worden dat ze weder levendig en met hun lichaam verenigd waren geworden*. Teweten voor zover dit in het gezicht aan Johannes vertoond is. Doch dat zulks dan verbeeldt een oneigenlijke opstanding, door dien de kerk zou ondervinden *als een leven uit de doden*, Romeinen 11: 15. En de leer, belijdenis en het leven der martelaren openlijk zou gerechtvaardigd en in het licht gesteld worden. En alzo *zullen zij heersen met Christus de 1000 jaren*.

Vitringa concludeert: "De kerk van Christus van bijgeloof afgoderij en ergernissen gezuiverd en van heerszuchtige geweld verlost, zal de breedte der aarde bezitten. De koninkrijken en heerschappijen in de wereld die zich totnogtoe tegen haar kant hadden zullen haar koesteren en voeden. De zuiverheid der ware godsdienst en de deugd van haar dienaars zal door de wereld schijnen. De waarheid zal openlijk zegenpralen over alle schadelijke dwalingen en ketterijen; een terwijl de meeste verschillen, die de kerk totnogtoe gescheurd hebben, zullen bijgelegd zijn. God zal herders en leraars verwekken die getrouw, wijs, voorzichtig en in de school van de Heilige Geest wel geoefend zijn, die zelfs geducht zullen wezen bij de vorsten en overheden; en die de kerk zullen besturen naar het voorschrift van Gods Woord, naar hun consciëntie en de leiding van de Heilige Geest. De ergernissen zullen uitgeroeid en door de strengheid der kerkelijke tucht betuigeld worden. De koningen en vorsten der aarde, door welker heerszucht de christenwereld niet minder dan eertijds de heidenwereld (ook schamens-

ons en betreurenswaardige zaak!) beroerd en in vele plaatsen verdrukt wordt, zullen Godzaligheid en gerechtigheid betrachten. Immers hunnenthalve zal de kerk vrede hebben en zij zullen uit eerbied voor hen en hun dienaars naar goede raadgevingen luisteren. De Joden, die evenals Mirjam door Gods oordeel met melaatsheid geslagen waren en zeven dagenlang opgesloten geweest zijn buiten de legerplaats der heiligen, zullen de deze tijd met blijdschap en gejuich aangenomen worden tot de gemeenschap van Gods volk en zullen een grote heerlijkheid aan de kerk bijzetten. En juist dat zal de ijver der heidenen aansteken en de naarstigheid opwekken om de Heilige Schrift vlijtig te lezen. En het zal maken dat er dan vele verborgenheden zullen geopend zijn die voor onze voorvaderen gesloten waren. Daar zal dan licht en glans in de Kerk zijn waartoe de volkeren van alle kanten zouden toevloeien.

Dat zal wezen het koninkrijk van Christus, de heiligen en de martelaren, waarvan hier gesproken wordt; hetgeen niet minder zal duren dan 1000 jaren. Maar uit echter niet zullen buitengesloten zijn de zwakheden waaraan de menselijke natuur is onderworpen noch ook de heimelijke haat van sommige vijanden der kerk die buiten haar gemeenschap zullen leven. Gelijk de profetieën zelf leren die ons de gelukkige staat van de laatste tijd afmalen. Jesaja 66: 24; Ezechiël 47 vanaf vers 11. Zacharia 14: 17-19.

Vraagt mij nu iemand: *hoe zal dit alles geschieden?* Ik antwoord, met Gods eigen woorden: *Niet door menselijke kracht of geweld, maar door Mijn Geest, spreekt Jehovah!* Zach. 14:6. De gangen Gods in Zijn heiligdom zullen wonderlijk en vreselijk zijn. En die ze gadeslaan zien genoegzaam dat God Zich allengskens de weg baant en reeds gebaand heeft om dit grote werk van Zijn genade tot uitvoering te brengen ter bekwamer tijd. Ondertussen is het heil der kerk in stilzwijgen en in hoop.”

Over **Openbaring 21 en 22** schrijft Vitringa in *de inleiding* van deze hoofdstukken. (Verkorte weergave)

“Hier dient zich een vertoog aan dat waarlijk heerlijk en uitmuntend is. Johannes verkeerde in het hemels Heiligdom en zag een verwonderingwaardige gedaante van een stad, die volmaakt en met alle geestelijke heerlijkheid versierd was, gelegen op een hoge berg, die hem, ongetwijfeld in dit gezicht aan de zuidzijde van het hemels Heiligdom, vertoond werd. Maar nadien hij die stad tevoren niet gezien had, scheen hem die uit de hemel neer te dalen; en de heilige Engel leerde hem hierna dat het de stad Jeruzalem was, die nieuw en door God gebouwd en het waar en volmaakt beeld van *de Kerk van Jezus* was. Eer hij nu tot nadere beschouwing van deze stad, die hij nauwkeurig wenste te kennen, werd opgevoerd, krijgt hij in het hemels Heiligdom, vooraf enige openbaringen omtrent enige dingen, die tot rechte kennis van die voortreffelijke stad vereist werden en in deze zinsnede, die ik hier aantoon, ontworpen worden. Dit is de algemene inhoud van dit gezicht, hoewel de uitleggers het niet eens zijn over de hoedanigheid en aard om deze Kerk te bepalen. Maar nadien zulks noodzakelijk moet bepaald worden zal het billijk zijn een kort onderzoek te laten voorafgaan.

Oplossende navorsing van dit Gezicht.

1. De stijl van de profeet, die deze stad beschrijft, is zo hoogdravend en verheven van trant, dat verscheidene uitleggers gemeend hebben, dat hij de staat van de Kerk hier op aarde niet in de toekomstige tijd beschrijft, maar de verheerlijkte Kerk, die na de dag van het laatste oordeel in de hemel gelukzalig zal vertoond worden. Launeus kiest de middenweg tussen die twee gedachten en betreft de eerste acht verzen op de staat van de Kerk, na de laatste dag in de hemel, omdat zij volmaakt zal zijn, maar het volgende laat hij slaan op de staat van de Kerk hier beneden, nadat de tegenstrijdige rijken

zullen vernield zijn; maar zijn redenen voldoen mij niet.

Een ieder, die deze profetie leest, ziet zonneklaar, dat de eerste acht verzen als voorrede voor dit Gezicht moeten gezien worden. Het gezicht zal direct nader verklaard worden. De eigenschappen of bijnamen die in deze verzen voor het Nieuwe Jeruzalem gebruikt worden, slaan op de Bruid van de Heiland, die in het volgende gezicht, dat die verzen vervangt, gevonden worden. Maar ik heb zekere redenen, die mij tot nu toe overtuigd hebben, dat in deze gezichten vertoond worden de staat van de Kerk van Christus, die *in de laatste dagen hier op aarde* zal vertoond worden, zowel na de verwoesting van het rijk van het beest, als nadat Gog en Magog zal vernield zijn.

Hoewel ik de vrijheid van de tegensprekers overal genoeg kan verdragen, maar hier niet, omdat het genoeg blijkt, dat de Heilige Geest in het levendig beschrijven van deze beeltenis hemel en aarde als ondereen gemengd en zijn rede zo schikt dat Hij ons onder die verbeelding *tegelijk de staat van de verheerlijkte Kerk, die in de hemel volmaakt zal zijn*, en waar de Kerk, die hier op aarde in vreemdelingschap is, haar volmaaktheid zal krijgen. Was het anders, hij zou de Kerk van Christus, die hier altijd enige onvolmaaktheid zal hebben, met die verwen niet hebben afgeschilderd. Nochtans is hier niets in, dat op de kerkstaat hier op aarde, zoals die in het laatste van de dagen nadat de ergernissen zullen geweest zijn, zich vertonen zal, niet toepasselijk is; zoals ik hoop uit de overeenstemming met andere profetieën te bewijzen, als men *de kracht en de nadruk van de woorden* maar voor de Hemel bewaart; daar alle onvolmaaktheid eens zal voorbij zijn. Ondertussen wens ik, dat men het gewicht van onze redenen, die wij met andere uitleggers, van onze én van de voorleden tijd, voor onze gedachten bijbrengen, goed en rijpelijk overwegen mag.

- a. 2. Het verband van deze profetie met de voorgaande, hoofdstuk 19:6-7, bewijst onweersprekelijk wat wij beweren. Na de ondergang van het rijk van het beest moest God Zijn koninkrijk aanvaarden, wat wij getoond hebben en alle profeten getuigen, het Rijk van Christus op aarde te zijn. Nu is de tijd van dat Koninkrijk, de tijd van *de Bruiloft van het Lam*, zoals op die plaats gezegd wordt; en de vrouw van het Lam is niemand anders dat het Nieuwe Jeruzalem, dat voor haar Bruidegom toebereid is.
- b. Deze hele profetie is opgesteld in navolging van de profetieën van het Oude Testament, die buiten alle twijfel de staat van de Kerk in de gelukkige dagen van het Nieuwe Testament hier op aarde, afschaduwen, zoals Jesaja 25, 35, 52, 60 en 61, 62 Dit is duidelijk genoeg. Of de verklaarders nu de laatste hoofdstukken van de Bijbel al of niet toegepast hebben op de kerk in het Vrederijk, ze hebben in elk geval dit rijk verwacht ná de volkomen ondergang van de machten der duisternis, ná de binding van de satan.
- c. De eigenschappen passen alle niet, maar alleen sommige op de verheerlijkte Kerk, die in het laatste van de dagen moet volmaakt zijn, als dat Jeruzalem uit de hemel neerdaalt (vers 1). Maar wat zegt dat anders dan dat de Kerk hier op aarde in een hemelse staat moet vertoond worden? De Kerk van de uitverkorenen zal op de jongste dag van de aarde naar de hemel opgenomen worden, want deze aarde was en zal nooit de woonplaats van heerlijkheid en eeuwige gelukzaligheid zijn. Van dezelfde zaak spreekt vers 24: "En de volken die zalig worden, zullen in haar licht wandelen; (het is opmerkelijk dat in deze tekst de woorden *die zalig worden* niet in de Griekse tekst voorkomen) en weer: "En de koningen van de aarde zullen hun heerlijkheid en eer in dezelve brengen"; en vers 26: "Zij zullen de heerlijkheid en eer van de volken daar inbrengen". En hoofdstuk 22:2: "In het

midden van haar straten was de boom des levens, voortbrengende twaalf vruchten, en de bladeren waren tot genezing der heidenen." De staat van de Hemelse heerlijkheid kent geen onderscheid van volken en daar zal de waardigheid van de koningen ophouden. De heidenen zullen dáár ook geen geestelijke genezing nodig hebben; om niet te zeggen, dat deze woorden in die profetieën gelezen worden, die buiten alle tegenspraak handelen over de staat van de Kerk hier op aarde.

- d. Nadien dit boek profetisch is en de profeten de lotgevallen van de Kerk hier op aarde beschrijven, zo is het niet te denken, dat door deze profetie de heerlijke en hemelse staat van de Kerk ná het einde van de eeuwen wordt afgeschilderd. Het doelwit van deze profetie is de dienstknechten van de Heere *de dingen te tonen, die haast geschieden moeten* (hoofdstuk 1:1). Dat nu veel dingen voortreffelijk en heerlijk van dit nieuwe Jeruzalem gezegd worden, die zeer nabij de staat van de Kerk in de hemel komen, dat moet ons te binnen brengen dat er vele heerlijke dingen van de Kerk op aarde, zoals die in het laatste van de dagen, in haar rechte gedaante, moet vertoond worden, kunnen gezegd worden, volgens de Godspraak van David in Psalm 87 vers 3: "Zeer heerlijke dingen worden van u gesproken, o stad Gods", en dat de Kerk van Jezus Christus waarlijk een Koninkrijk van de hemelen is, Mattheüs 3:2. Dat er tussen die staat en de staat van de Kerk van de Heiland zeer grote overeenkomst en vereniging is. Want nu staat de hemel open, die eertijds gesloten was en als met de aarde verenigd en de aarde met de hemel vermengd. Hemel en aarde is een heiligdom en woonplaats van God. De ladder, tussen hemel en aarde, waarlangs de engelen neerdalen en opklimmen, verenigt hemel en aarde zodanig, dat de aarde het Huis van God en de *poort* van de Hemel is (Gen. 28:17);¹⁵ en dat die op aarde leven, nu schijnen in de hemel te verkeren en met Christus in de hemel gezet zijn (Ef. 3:6-12), en Zijn Troon en eergenot te zijn, Ef. 3:2-6; Openb. 1:6. In dit vertoog komen ons de dingen voor die Johannes zag.

A. Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde.

Vers 1: "Ik zag een nieuwe hemel en nieuwe aarde, want de eerste hemel en eerste aarde was voorbijgegaan en de zee was niet meer". De uitwendige en vleselijke huishouding, die door de roomse, valse profeten in de kerk was ingevoerd, en haar ware gedaante verduisterd had, nam een einde met de Hervorming van de kerk. Het Goddelijk werk was niet ten einde, maar zal volbracht worden als het rijk van het beest zal vernietigd worden, wanneer de kerk, ten tijde, als de heiligen met Christus op een troon zitten, zich vertonen zal in al haar schoonheid en heerlijkheid; en de gedaante van hemel en aarde nieuw zal schijnen, de oude hemel en aarde vernietigd zijnde. Zo hebben wij dat zinnebeeld uitvoerig verklaard. Hoofdstuk 6:12 en 16:17-18, waarop hier gezinspeeld werd; als ook op de profeten van het Oude Testament, daar de hernieuwing van de kerkstaat op dezelfde wijze wordt afgeschilderd; ziet Jesaja 24:23, Haggai 11:3 en vooral Jesaja 65:17, zoals de uitleggers doorgaans aanmerken, en die Schriftkundige mannen allang voorheen gezien hebben.

Dat er nu bijgevoegd wordt, *dat de zee niet meer was* op deze nieuwe aarde, betekent, dat de barbaarse volken, die dus lang in het heidendom, of in de dwalingen van de valse godsdienst gezeten hadden, in deze nieuwe wereld het christelijk geloof zouden aannemen; en het heidendom, dat in het Mohammedaanse ongeloof herleefde, zouden vernietigd worden; zoals de kerk zulks genieten zou in de volle nadruk na de

¹⁵ Het Koninkrijk der hemelen is op aarde.

ondergang van Gog en Magog, want de Heilige Geest heeft dat vertoog in alle Zijn volmaaktheid willen voorstellen. Anders was het niet strijdig, dat op de nieuwe aarde ook een zekere zee was van de aarde onderscheiden. Wij moeten dan hier aan de woorden van de Heiland denken, Matth. 24:14: "En dit Evangelie des Koninkrijks zal in de hele wereld gepredikt worden, tot een getuigenis alle volken, en dan zal het einde komen". Deze Hervormde wereld, of *nieuwe gedaante van hemel en aarde* zag Johannes na de verwoesting van het rijk van het beest; en na de straf over Gog en Magog, zag hij geen zee op die aarde, nadien nu de hele aarde de akker van de Heere was en het bergrijk van de hele aarde vervulde (Dan. 2:35), nadat alle koninkrijken, die hetzelfde bestreden hadden, waren vernield en vernietigd.

B. Het nieuwe Jeruzalem.

Vers 2: "En ik, Johannes, zag de heilige stad, het nieuwe Jeruzalem, neerdalende van God uit de hemel, toebereid als een Bruid, die voor haar man versierd is". Johannes, die nog in het hemels Heiligdom verkeerde, zag de aarde als de hemelse tempel met een veranderde en blijde gedaante, alsof die aarde in een stad veranderd was, zag hij op een hoge berg onder het hemels Heiligdom een stad van uitmuntende schoonheid en heerlijkheid, die, zoals hij van de engel begreep, het nieuwe Jeruzalem was; dat is, de *Bruid van de Heiland*, van welke de heiligen in hun lofzang gewag hadden gemaakt. Openb. 19. Verstaat hier de Kerk van Christus, die in de laatste tijd veel volmaakter in de wereld zal vertoond worden, dan in de tijd die verlopen is tussen Constantijn en Justinianus, waartoe Grotius deze profetie brengt. Zij wordt een *stad* genoemd, omdat zij in deze tijd voornamelijk, een overgrote vergadering van mensen zal uitmaken, die door gemeenschap van wetten en gebied samen zullen verbonden zijn (Jesaja 60:14).

Zij wordt *heilig* genoemd, omdat zij uit heiligen zal bestaan, die, volgens de huishouding van het Nieuwe Testament de besnijdenis van het hart ontvangen, die zonder handen geschied, zoals de profeet Jesaja zegt in hoofdstuk 3:1 en 60:31, waarop hier gezinspeeld wordt. Want de schijnheiligen, die zich onder deze vergaderingen mengen en heiligheid en reinheid van zeden voorwenden, worden onder de ware lidmaten van de Kerk niet geteld, die volgens de huishouding van het nieuwe en geestelijk Verbond geen andere voor Borg erkent dan heiligen die door het Bloed van Christus afgewassen zijn.

Zij wordt *Jeruzalem* geheten, omdat ze het waar en levend tegenbeeld van het oud Jeruzalem is, dat deze merktekenen draagt (Ps. 48:1-2, 125:1 en 132:13)."

10. Joh. D' Outrein, (1662 - 1722) een zeer ervaren man in de Heilige Schrift, en bedeed met oprechte Godsvrucht heeft een verhandeling nagelaten, *Gods tabernakel onder de mensen en de heerlijkheid des Sions Gods; met een aanhangsel: Het heilig sabbath- en Jubeljaar*, Leviticus 25:1-13. Hieronder volgt een verkorte weergave uit het III Hoofddeel. II Voorstel, "Dat het Sabbath- en Jubeljaar een voorbeeld is geweest, bijzonderlijk van de laatste tijd van het Nieuwe Testament.

"LIX. Niemand zal mij licht betwisten, dat er een gevoegelijke overeenkomst is tussen de beduidenis van de sabbathdag en het sabbathjaar, alsmede het Jubeljaar. Maar nu is het bij de meeste Godgeleerden buiten verschil, dat de *sabbathdag* wel geweest is een voorbeeld van de ganse tijd van het Nieuwe Testamentlaatste, maar in het bijzonder van de laatste tijd. Waarop bedoeld wordt in Jesaja 66:23. Een profetie die buiten kijf

op de laatste dagen van het Nieuwe Testament toepasselijk is. Het Sabbath- en Jubeljaar is, zoals wij hebben gezien, ingesteld ter gedachtenis van Gods rust op de zevende dag; na 6 dagen arbeiden aan het werk der Schepping. Dit is kennelijk, dat de 6 dagen der schepping een voorbeeld geweest zijn van de voltooiing van het Koninkrijk Gods in de 6 tijden van het Nieuwe Testament, waarop de rust, zo van God als van de kerk volgen zal in de laatste tijd. Dus moet het noodzakelijk volgen, dat de 6 werkjaren en het zevende rustjaar daarop volgende, die voorbeeldige beduidenis moeten gehad hebben. (...)

LXVI. Het **Jubeljaar** nam zijn aanvang met de grote verzoendag, op welke de Joden zich verootmoedigden over hun zonden, God baden om verzoening en welke geschied zijnde, zo werd het Jubeljaar uitgeroepen. Zó zal het ook wezen in het laatste der dagen. 't Is waar, dat Christus de ongerechtigheden van de ganse aarde op één dag heeft weggenomen, Zach.3:9, maar zovelen er ongelovig zijn en blijven, die zijn en blijven onder de schuld der zonden.

Wanneer God dan een algemene genade geven zal tot geloof en bekering van de eertijds en nu nog ongelovige Joden en heidenen, dan zal men met recht kunnen zeggen, dat het een dag van algemene verzoening wezen zal; wanneer de volheid der heidenen zal ingaan en gans Israël zalig worden. *Wanneer de Joden zullen treuren, rouwklagen en zich verootmoedigen over hun zonden en al bevende komen en zich bekeren tot Jehovah hun God en David hun Koning.* Zie Jer. 31:18, 19 en 34; Deut. 32:43; Jes. 59:20; Micha 7:18-20; Joël 3:21.

En met die algemene verzoening der Joden, waarin ook de heidenen deel zullen hebben, zal het Jubeljaar van de laatste tijd, van de gezegendste staat der kerk, in volle kracht zijn doorgebroken.

LXVII. Werd het Sabbath- en Jubeljaar gevierd in het land Kanaän en had het daarop zijn betrekking; nooit is de kerk zo volkomen ingelaten geweest in de erfenis des Nieuwen Testamenst als zij wezen zal in het laatste der dagen. En daarom zal het vieren van het geestelijk sabbath- en jubeljaar in de laatste tijd bij uitnemendheid plaats hebben. Jesaja 58:14: "Dan zult gij u verlustigen in de Heere en Ik zal u doen rijden op de hoogten der aarde; en Ik zal u spijszigen met de erve uws vaders Jacobs; want de mond des Heeren heeft het gesproken".

LXVIII. De inwijding van het Jubeljaar geschiedde door het geklank van bazuinen. Dus zal de bazuin van het Evangelie op het allerklaarste worden geblazen en gehoord in de laatste dagen. Hierom wordt aan de leraars der kerk, even voor de laatste tijd gelast: "Roept uit de keel en houdt niet in, verheft uw stem als een bazuin", Jes. 58:1, hetwelk wel moest wezen tot bestraffing van de zonden - vers 2 t/m 7 - doch ook tot aankondiging van de genade en grote weldaden van de laatste tijd, vers 8-14. Hiertoe behoort ook een andere plaats van dezelfde profeet, hfd. 27:13: "Het zal te dien dage geschieden, dat er met een grote bazuin geblazen zal worden; dan zullen die komen, die in de lande Assur verloren zijn en die henen gedreven zijn in den lande Egypte, en zij zullen de Heere aanbidden op de heilige berg te Jeruzalem". Dan zal het bijzonder gelden hetgeen men leest in Psalm 68:4-6. Enz.

LXXVII. Doch indien een Israëliet zich niet wilde bedienen van de vrijheid van het Jubeljaar, dat was een zeer groot misdrijf, gelijk voorheen gezien is. Gewis zal het ook geen kleine misdaad wezen voor de genaamde christenen, geen deel te willen nemen in het heil en heerlijkheid, die de Kerk in de laatste dagen ervaren zal. Zie hiervoor nader Zach. 14:16 en Openb. 22:15 en 16. Enz.

LXXXII. Dan zal het ook een Sabbath, dat is een tijd van rust zijn voor de aarde en de

Kerk op dezelve. Want nooit is de Kerk in een staat geweest, die nader geleken heeft op de staat van Adam in het Paradijs, eer dat de vloek over het aardrijk was gekomen, als dezelve dan wezen zal. Alsdan zal men kunnen zeggen: "de ganse aarde rust, zij is stil; zij maakt groot geschal met gejuich", Jes. 14:7. Vergelijk ook met aandacht, Openb. 7:9 en 14-17. Zie ook Jes. 11:2-5; Ps. 46; Ezech. 34:22; Hos. 11:17; Micha 4:4. Enz.

LXXXIV. Gelijk God tegen en in het zevende jaar een overvloedige oogst en zegen gaf om rijkelijk daarvan te kunnen leven in het sabbath- en jubeljaar; zo zal God ook handelen met Zijn Kerk tegen en in het laatste der dagen. Ik zwijg van de beloften die er overvloedig zijn, ook zelfs van aardse en stoffelijke zegeningen; maar we willen het dus slechts nemen in een geestelijke zin. Dat de Heere God tegen en in de laatste tijd zal geven aan en onder Zijn volk een rijke overvloed van middelen der genade, van verstand van Zijn Woord en van hetgeen daartoe nodig is. Dat Hij op een buitengewone wijze Zijn Geest zal uitstorten, Jes. 32:15. En daartoe velen verwekken met zulke gaven en bekwaamheden als er vereist worden om de Joden en de heidenen te bekeren, de dwalingen onder te brengen, het rijk van de antichrist te verstoren en de Kerk tot zulke gewenste stand te brengen als zij zich in die tijd vertonen moet en zal.

LXXXVIII. Zoals ook de wet van God openlijk werd uitgeroepen en gelezen voor het volk in het zevende jaar, zo zal het ook zijn in de zevende tijd van het Nieuwe Testament. De kennis van het Woord en de Wet zal dan zo overvloedig zijn gelijk de wateren de bodem der zee bedekken. Want dus luidt de belofte, "Men zal nergens leed doen noch verderven op de ganse berg Mijner heiligheid, want de aarde zal vol zijn van kennis des Heeren gelijk de wateren de bodem der zee bedekken", Jes. 11:9. Zie ook Jes. 30:20 en 21. En bijzonder slaat de belofte uit Jer. 31:33 en 34 op de laatste dagen; zie ook Daniël 14:4; enz.

LXXXIX. Dan zal Gods volk, ontheven van aardse bekommelingen op een bijzondere wijze zich bezig houden in het betrachten van de geestelijke en hemelse dingen, zie Jes. 40:31, (...) Dan zal meer dan ooit de kerk zich vertonen in haar waardigheid en edelheid, dewijl de heiligen heersen zullen als vorsten en koningen met Christus in Zijn koninkrijk. Zie Jes. 60:14, 15; Jes. 62:1; Zef. 3:19, 20; Dan. 7:18; enz. (...)

XCI. Waar dan zulk een nauwkeurige overeenkomst is tussen het Sabbath- en het Jubeljaar van Mozes' Wet en de laatste tijd van de Kerk onder het Evangelie, wie zal durven twijfelen of het eerste is een schilderij van het laatste; en wel met opzet door de hand des Wetgevers gedaan, om de laatste tijd van de herstelling der Kerk af te beelden?" Enz.

11. FRIEDRICH ADOLPH LAMPE (1683-1729)

De schets van Lampe werd overgenomen uit: *Gans Israël. Voetiaanse en coccejaanse visie op de joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw*. Deel II. Door Dr. M van Campen. Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer, 2006. Blz. 65 e.v. Voor een compleet overzicht, om een evenwichtige kijk op zijn visie te krijgen, leze men het studiewerk zelf.

Blz. 502. Ondanks het feit dat Lampe evenals Vtringa het millennium situeert in de toekomst, is er toch ook sprake van divergentie tussen beide geestverwanten. Bij nader

inzien zit hij toch niet geheel en al op het spoor van zijn leermeester uit Franeker. Veel minder moeite dan Vitringa heeft Lampe met de benaming chiliasme en met een meer concrete invulling van het vrederijk. De Friese hoogleraar wees het chiliasme af als te zinnelijk. In de ogen van zijn begaafde leerling is er met deze leer evenwel niets mis, hoe gehaat ook 'de Naame der Chiliasten, voor dezen / onder ons geweest is'. Door Cerinthus is deze doctrina weliswaar in een kwaad daglicht komen te staan, maar dat had te maken met diens 'ongerymde fabelen en wangevoelens' waardoor de hoop op de duizendjarige regering van Christus op aarde verduisterd is.

In zijn schildering van wat ons in het laatste tijdvak van de kerkgeschiedenis te wachten staat, gaat Lampe breedvoerig in op het millennium. Ook elders in zijn **Genaade-verbondt** zinspeelt hij daarop meer dan eens. Stap voor stap beschrijft hij het perspectief dat hij voor, tijdens en na het duizendjarig rijk ziet opdoemen. Hoewel we niet alle details kunnen invullen, is het toch zaak dat een christen zich in de toekomst verdiept en de wegen van God in de laatste fase van de geschiedenis naspeurt. Het is goed om de belangrijkste voorzeggingen die nog vervuld moeten worden 'volgens den draadt van den H. Geest' te overwegen. Per slot van rekening hebben de vier dieren die voor de troon van God zijn niet alleen ogen van achteren, maar ook van voren (Openb. 4:6). Zijn toekomstbeeld leidt Lampe niet alleen af uit de Apocalyps, maar ziet hij tevens bevestigd in het Oude Testament. Tal van profetieën worden dan ook aangehaald om zijn visie te onderbouwen.

Vanwege haar aanhoudende zonden zal de protestantse kerk nog behoorlijk in de problemen geraken. De vleselijke arm van de kerk zal steeds meer verbroken worden en de eerste verschijnselen daarvan ziet Lampe zich reeds in zijn dagen voltrekken. Vooral het feit dat de protestantse overheden het in veel opzichten laten afweten, is de oorzaak van alle ellende die nog over de hervormden gaat komen. De 'Roomsche Hoere' wordt door deze lauwheid van de zijde der overheden alleen gesterkt in haar hoogmoed. Het kan niet lang meer duren of het uur van de verzoeking breekt aan, de meest droevige tijd die er ooit op aarde is geweest. Nog in de zesde periode van de kerkgeschiedenis zal het leger van 'Wilde en Barbaarsche Volkeren' zich aaneensluiten uit alle hoeken van de aarde. Deze brute krijgsmacht zal zich niet alleen op de valse kerk, maar ook op de ware kerk storten. Het langdurige geweld - waarin Gods volk op wonderlijke wijze gespaard blijft - zal uitlopen op een zware veldslag? De zesde brief uit de Apocalyps (3:10) spreekt hierover duidelijke taal, evenals het visioen van het zesde zegel (6:12-17) en de zesde bazuin (9:13). Vervolgens zal de macht van de Turken worden vernietigd, met als positief gevolg **dat de Griekse kerk een krachtige opwekking zal beleven.**

Langzaam maar zeker zal ook het rijk van de antichrist, de rooms-katholieke kerk, verzwakt worden, waarmee het zesde tijdvak ten einde loopt. Er breekt een tijd van 'soete rust' aan voor het ware volk van God, hoewel de zonden van met name de protestantse kerk de spoedige vervulling van Gods beloften belemmeren. De stad Rome zal door vuur verwoest worden, tot vreugde van de ware kerk en tot groot verdriet van de aanhangers van de paus.

Velen die leefden onder de antichrist zullen nog tot geloof en bekering komen, heidenen van de einden der aarde zullen komen en neervallen voor de Messias. *De volheid der heidenen zal ingaan.* Daarna zal volgens de belofte uit Romeinen 11:25,26 *gans Israël behouden worden.* 'Niets is klaarder en meenigvuldiger door de Propheten voorsegt.' En het wonderlijke voortbestaan van het Joodse volk tot op heden ondanks de langdurige, harde dienstbaarheid en verstrooiing bevestigen de schriftwoorden alleen maar.

Het verbond met Abraham blijft van kracht tot in het duizendste geslacht. God had

vanouds al beloofd dat Hij hen in het land van de vijanden niet zou verwerpen en zijn verbond niet zou vernietigen (Lev. 26:44,45). Dezelfde hoopvolle garantie vindt Lampe terug in Bijbelgedeelten als Deuteronomium 30:3,4; 32:43; Jesaja 11:11,12; Hoséa 3:4,5; Jesaja 59:20; Jesaja 63,64; Zacharia 12:10-14; 13:1; Psalm 85:2-9; Hooglied 8:8-10 en Micha 7:18-20.

Behalve de bekering van de Joden speelt in Lampes toekomstbeeld ook het opnieuw bewonen van Kanaän een onmiskenbare rol. Veel beloften voeden de Joodse hoop om terug te keren naar het land van de vaders. De ban die op het beloofde land ligt, zal worden weggenomen. God heeft immers toegezegd *dat Hij Zijn land zal verzoenen* (Deut. 32:43). Lampe herinnert hierbij ook aan woorden uit Ezechiël 36:24; 37:25, 26 en Jeremia 31:8, 12, 23, 24.

(...) In alle eerlijkheid erkent hij dat het visioen van Ezechiël over de derde tempel nog nooit in vervulling is gegaan (Ezech. 40-47). (...)

Over de vele materiële en geestelijke goederen, die de Joden gedurende het duizendjarig rijk mogen genieten, is Lampe kort. Wat dit aangaat, is er geen onderscheid tussen het bekeerde Israël en de gelovigen uit de volken. Ook de kerk uit de heidenen zal volop in deze zegeningen mogen delen. De Heilige Geest zal in ruime mate worden uitgestort. De hele kerk wordt vervuld met machtige genadegaven, zoals vanaf het begin der wereld nooit eerder vertoond is. Met het genot van deze hemelse genadegaven zal een grote mate van uitwendige zekerheid en rust gepaard gaan. Van interne versterking of vervolging van buitenaf is dan geen sprake meer. Onderlinge twist zal men er tevergeefs zoeken. Lampe ontwaart in deze vredige toestand de vervulling van profetieën als Jesaja 11:6-9, over de wolf die met het lam zal verkeren en de luipaard die bij de geitenbok zal neerliggen.

F. A. Lampe (1683 -1729) hoogleraar te Utrecht en Bremen stond in de lijn van de nadere Reformatie, volgde Coccejus in zijn Schriftuitleg, maar nam bewust afstand van de Coccejanen die de wereld en haar cultuur te veel voorstonden. Hij toont zijn hoge achting voor W. Teelinck, Lodensteyn, Witsius, enz. Lampe ziet 'de zeven schepping dagen als een profetisch type van de kerkgeschiedenis in de wereld: *de hele tijd loop van het Rijk Christi*. De duur van de wereld en dus van Gods kerk op aarde zal 6000 jaar zijn. Daarna volgt de zevende dag, namelijk de *sabbat millennium*. Dan zal het koninkrijk der heiligen aanbreken. De gedachte dat de wereld 6000 jaar zal bestaan en daarna de werelddsabbat zal volgen, leefde al bij de Joden vóór Christus' geboorte.'

Bovendien maakt Lampe onderscheid, zoals de meeste schrijvers over het boek Openbaring doen, in een zevental perioden die de tijd markeert van het Nieuwe Testament. Bron: *De Nadere Reformatie en het Gereformeerd Piëtisme*. Uitgave Boekencentrum BV, 's-Gravenhage, 1989. Bladzij 254, enz.

12. A. Francken, (1676-1743). "Kern der christelijke leer."

"Vraag: *Moeten er evenwel niet enige tekenen aan Zijn komst voorafgaan?*

Antwoord: Ja, zekerlijk.

Vraag: *Welke zijn die tekenen van Zijn komst?*

Antwoord: Niet alleen in 't gemeen de vermenigvuldiging van dwalingen, een algemene zorgeloosheid en verdrukking over de kerk, maar in het bijzonder zal Zijn komst voorafgaan een heerlijke staat der kerk hier op aarde.

Vraag: *Waarin bestaat die heerlijke kerkstaat?*

Antwoord:

- In een verkondiging van het evangelie over de gehele wereld, Matthéüs 24:14, "En dit Evangelie des Koninkrijks zal in de gehele wereld gepredikt worden tot een getuigenis allen volke; en dan zal het einde komen."
- In een bekering van het Joodse volk tot Christus, Hoséa 3:5; Romeinen 11:26.
- In een grotere val van de antichrist, Openbaring 18:2, "Zij is gevallen, zij is gevallen, het grote Babylon."

13. Johannes á Marck

Á Marck was één van de beroemdste Voetiaanse Godgeleerden uit zijn tijd, die leefde van 1656-1731. Zijn "Het merch der Christelijke Godgeleerdheid," was een leerboek voor de studenten. Zie digitale versie in Acrobat: www.theologienet.nl Hij verwierp de herbouw van Jeruzalem. In de uitgave Amsterdam 1705, schrijft deze Godgeleerde als volgt over de toekomstverwachting:

Hoofdstuk XXXII. § 23 blz. 891 en 892. "Niet alleen blijft de kerk altijd in de wereld bestaan, maar zij komt ook altijd weer haar rampen te boven en uit haar onzichtbare staat met nieuwe luister te voorschijn, gelijk de Geest in de bijzondere gelovigen eindelijk ook over het vlees zegepraalt. En de zon in de morgen zich uit de duisternissen verheft en de zonnestralen volgen op de donkerste morgens; ja gelijk de maan ook ter gezetter tijd weer schijnt en vol wordt. En gelijk de volle ontworsteling der kerk van al haar rampen algemeen verwacht wordt in de volmaaktste verheerlijking van haar ten laatste dage; zo heeft men ook met recht een volle hoop van *een zeer gelukkige staat der kerk* hier op aarde voor die laatste dag, dewelke in heerlijkheid alle voorgaande luister van haar ver te boven zal gaan. Waartoe bijzonder behoort de bekering van het Joodse volk, niet van enigen, noch ook van allen zonder uitzondering, maar in het algemeen op de menigte van Abrahams zaad uit Israël en de 12 stammen gesproten, gelijk als die nu, vanwege haar ongeloof door God verworpen is. Dit leren ons duidelijk talrijke voorzeggingen van het Oude Testament (Jesaja 11:11-13; 27:9, 13; 59:20; Jeremia 30:8, 9; 31:1, 31; Ezechiël 34:23, 24; 37:23, 24; Hoséa 1:10-12 enz.) In welke plaats het openbaar is dat niet gezien wordt op het geestelijk Israël uit de heidenen, of op enige weinige Joden bij het begin en bij de voortgang van de verkondiging des Evangelies reeds bekeerd; én uit de gedurige tegenstelling van de bekeerde heidenen en deze Joden; én uit de val, ongelovigheid en verwerping aan deze laatste voor het tegenwoordige toegeschreven; én uit hun maagschap met Paulus naar het vlees; én uit de verborgenheid die Paulus in deze bekering stelt; én uit de vergelijking van deze bekering met die van de heidenen in voorgaand tijden, etc. Bij deze voorzeggingen kan men enige reden voegen, zowel van voren uit de eeuwigheid van Gods liefde en verbond met Abrahams zaad, Gen. 17:7, Lev. 26:44, 45, Deut. 4:31 en 30 :2, 3, etc. alsook van achteren uit de wonderlijke Goddelijke bewaring van dit volk; vergelijk Num. 23:9, Deut. 33:28, Esther 3:8, etc. én uit haar standvastigheid in het aankleven van de geschriften des Ouden Testaments; én uit de bij haar blijvende verwachting van de Messias en de verbetering van hun staat door Hem aan te brengen;" ... enz.

§ 26, blz. 895, 896. "Wij kunnen nauwelijks twijfelen, of met deze bekering der Joden zal gepaard gaan:

1. Een meerdere uitbreiding der kerk onder de heidenen. Volgens de doorluchtige voorzeggingen die wij overal vinden (Jesaja 11:2; 60:1 enz. en Daniël 11:35;

Zacharia 14:9 enz.), welke ten dele zijn vervuld in de eerste tijden van het N.T., doch welke volle vervulling nog komende is. Volgens het duidelijk getuigenis ook van Paulus, Romeinen 11: 12, 15, 25 en 26, in welke plaatsen men niet zeggen kan, dat op tevoren bekeerde heidenen alleen wordt gezien, hetwelk tegen het oogmerk en de samenhang aanloopt; noch ook zeggen moet, dat de volheid der heidenen in de tijd voor de bekering der Joden noodzakelijk voorafgaat; veel min besluiten mag uit de jaloersheid der Joden, dat de heidenen ook niet door haar bekering met een heilige ijver zouden kunnen worden aangedaan. Waarbij men ook nog voegen kan de aard der zaak zelf, dewijl in de bekering der Joden een doorluchtig wonderwerk van Gods goedheid openlijk zal gezien worden en de Joden, ongetwijfeld vanwege de grootheid van haar voorgaande ongeloof des te ijverig in het Christendom zullen zijn om ook anderen tot hetzelfde te bekeren.

2. Een meerder val, niet alleen van de Oosterse vijand Gods, [Mohammedanisme] maar ook van de roomse antichrist met zijn aanhang, die wij evenwel niet verwachten, dat voor de jongste dag geheel zal worden verdaan. En daartoe worden wij geleid door de voorzegging van zijn geleidelijke ondergang door de Geest van des Heeren mond en van de schrikkelijke oordelen over dat Babel die nog haar volkomen vervulling niet hebben gekregen, (Openbaring 10:4; 14:18; 17:16; 18:2 enz.). Door de aard der zaak, daar het onmogelijk is, dat het rijk van Christus bovenmate zeer toeneme, tenzij het vijandelijke rijk van de antichrist op dezelfde wijze verminderde; dat nu nog zeer uitgestrekt en groot is, door alle delen van de wereld.
3. Eindelijk ook een meerder, hoewel niet 't enenmaal volmaakt geluk der kerk, door wegneming van kwalen en toebrenging van goederen, zowel lichamelijk als geestelijk. Waartoe wij weder worden gebracht door tevoren aangehaalde profetieën en door de aanmerking der zaak zelf, terwijl een gelijke heilige ijver van Joden en heidenen immers toont een overvloed van geestelijke genade en de heiligheid tot haar gezegend gevolg heeft allerlei tijdelijk geluk. Waartoe wij weder worden gebracht door te tevoren bijgebrachte profetische voorzeggingen en door de aanmerking der zaken. Terwijl een gelijke ijver van Joden en heidenen immers toont een overvloed van geestelijke genade; en de heiligheid tot haar gezegend gevolg heeft allerlei tijdelijk geluk. Hetwelk ook niet zo zeer en gedurig zal worden gestoord als de vijanden en verleiders zo grotelijks zullen worden verminderd en de kracht van ons vlees door de Geest meer in ons zal worden gebroken.”

Blz. 896, 897. § 27. “Wij hebben evenwel hier wel zorg te dragen dat wij deze gelukkige opkomst der kerk niet gedurig inscherpen alsof die de hoogste verwachting der gelovigen was, gelijk aan haar eeuwige zaligheid hierna. Dat wij die ook niet overal en in alle plaatsen zoeken, daar dikwijls óf van de beginselen des Nieuwen Testamensts óf van de heerlijkheid des hemels duidelijk gehandeld wordt. Dat wij voorts niet al te nauwkeurig nette stond en manier daarvan bepalen waardoor d gelovige soms wordt misleid, alsof die alle dagen vastaanstaande, of ook eerst na een voorgaande zeer zware tot nog toe ongehoorde vervolging te wachten was ...”

Ten aanzien van de duur van deze gelukkige opkomst van de kerk ... “Wij lezen in de Schrift van een groot wederverval van de kerk vóór Christus' komst, Matth. 24:37-39 en Lukas 18:8: *De Zoon des Mensen als Hij komt, zal Hij ook geloof vinden op de aarde?* Welke dingen wij alle wensen dat in dit stuk altijd van allen werd bedacht en betracht.”

Joh. à. Marck hield op 1 januari 1701 een Nieuwjaarspreek te Leiden onder de titel: "De verwachte vernieuwing der wereld". Naar aanleiding van 2 Petrus 3:13. ***Maar wij verwachten, naar Zijn belofte, nieuwe hemelen en een nieuwe aarde, in welke gerechtigheid woont.*** Deze rede is te vinden in het aanhangsel van zijn bekende en beroemde werk: "Het merg der Christelijke Godgeleerdheid"; we citeren een gedeelte te vinden op de bladzijden 1000 en 1002:

“Een veel algemener vernieuwing was er van de wereld beloofd in de betere en latere dagen van de Messias.

- Alsdan zou God van de hemel metterdaad tonen verzoend te zijn met Zijn uitverkorenen door de offerande van Zijn Zoon in de openbare verkondiging van het evangelie des vredes en in de zegenrijke uitstorting van de geest der aanneming.
- Alsdan zou de verheerlijkte Zaligmaker de hemelse rijkszetel beklimmen aan Zijns Vaders rechterhand en als de grote Hogepriester in het hemelse heiligdom voor ons intreden.
- Alsdan zouden de hemelse geesten, tevoren om de zonde met het Goddelijke zwaard der wraak in de hand zich vertonende, blijde en openbare medewerkers van ons eeuwig heil zijn.
- Alsdan zou de hemel, wegens de zonde tevoren gesloten en als in het verborgene voor weinigen toegankelijk voor alle vlees wijd open gesteld, om deszelfs heerlijkheid duidelijk te beschouwen en met vrijheid tot deszelfs genot toe te treden. En niet minder zou de verandering zijn op aarde. De woestijn en de dorre plaatsen zouden vrolijk zijn en bloeien als een roos, zij zouden lustig bloeien en zich verheugen en juichen, de heerlijkheid Libanons aan haar zijnde gegeven, de Heere zou een altaar hebben in het midden van Egypte en een opgericht teken aan haar landpalen voor de Heere en van de opgang der zon tot haar ondergang zou Zijn Naam groot zijn onder de heidenen en aan alle plaatsen zou reukwerk worden toegebracht en een rein spijsoffer en de ware tempel des Heeren zou aan alle plaatsen worden gebouwd, ook van degenen die verre waren, de zaligmakende genade Gods zou verschijnen aan alle mensen in haar volheid en klaarheid, het juk der oude dienstbaarheid met een aangename vrijheid worden verwisseld, zowel onder Joden als onder heidenen, niet meer door een middelmuur van elkaar af te scheiden.
- Het gelovig verlangen der rechtvaardigen verzadigd door een dadelijk genot van des Heeren geopenbaarde heerlijkheid; op de ganse aarde zou de Heere zijn volk zaaïen en door de uitgegoten stromen van Zijn Geest doen uitspruiten als wilgen aan de waterbeken, zodat ook van de zijden der rivieren der Moren ernstige aanbidders offerande zouden brengen en zij alleen geestelijk tot de Heere en tot elkander verzameld zijn.

De plaatsen der Schrift, op welke deze zaken en woorden zien, zijn genoeg bekend en het zijn allemaal zaken die volgens de voorzegging en uitkomst een volle zekerheid hebben, dewijl wij ons met de verdere stellingen of spreekwijzen van anderen aan te halen en te onderzoeken niet zullen inlaten.

Gelijk nu in dezen allen de vernieuwing der wereld even zichtbaar is, zo schijnt uit het oude en nieuwe Testament noch een veel meerdere vernieuwing, als totnogtoe is gebeurd, n.l. *in het laatste einde van de dagen van de Messias.*

- Dan namelijk, als de Goddelijke genade zo helder van de hemel zal stralen, dat het licht der zon zevenvoudig als het licht van zeven dagen en het licht der maan als het licht der zon zal zijn, ten dage als de Heere de breuk Zijns volks zal verbinden en de wonde waarmede het geslagen is, zal genezen. Dan, als het verdwaalde huis van Israël geheel terecht zal worden gebracht en haar late nakomelingen met verfoeiing van haar en harer vaderen ongerechtigheden zich zal bekeren tot hare God en Koning en de Heere ten andere male Zijn hand aan haar leggen om weder te verzamelen het overblijfsel van Zijn volk, hetwelk is overgebleven van Assyrië, van Egypte, van Morenland, van Elam, van Sineas en van de eilanden der zee, en de Verlosser komende tot Sion voor die zich bekeren van de overtreding Jacobs.
- Dan, als met de zaligheid van geheel Israël de volheid der heidenen zal ingaan en de steen zonder handen worden tot een grote berg die de gehele aarde vervult, en alle andere volken zowel als Israël zullen wandelen, elk in de naam huns Gods en alzo de einden der aarde worden de bezitting van Koning Jezus.
- Dan, als het overstromende geweld van de verderfelijke Arabier [is Mohammedanisme] in het oosten en zuiden zal ophouden en de verschrikkelijke macht van de roomse antichrist in de gehele wereld te gronde zal gaan en de leugen en goddeloosheid worden verbannen *en de aarde zo vol zijnde aan de kennis des Heeren gelijk de wateren de bodem der zee bedekken, overal een nieuw leven uit de doden gezien zal worden en de Heere Koning zijn over de ganse aarde, de Heere één en Zijn Naam één.*

Wij wijzen u ook in deze maar de hoofdsommen der zaken als met de uiterste vinger aan.”

Deze twee grote vernieuwingen nu van hemel en aarde kunnen wij met recht aanmerken als niet alleen gerechtigheid aan de wereld toebrengende, maar ook als ten tijde van Petrus in haar nadruk en volheid nog te verwachten geweest; ja, ook met der daad verwacht werd van de gelovigen, die haar in dit toekomende heil van de Heere en Zijn kerk billijk vermaakten. Ja ook verwacht zijnde en ten groten dele nog verwacht wordende volgens de Goddelijke belofte. Ook zo het de meeste toeschijnt, die wij bij Jesaja lezen, hoofdstuk 65: 17. *Want ziet, Ik schep nieuwe hemelen en een nieuwe aarde; en de vorige dingen zullen niet meer gedacht worden, noch zullen in het hart opkomen.* Gelijk mede hoofdstuk 66: 22. *Want gelijk als die nieuwe hemel en die nieuwe aarde, die Ik maken zal, voor Mijn aangezicht zullen staan, spreekt de Heere, alzo zal ook ulieder zaad en ulieder naam staan.*

Maar, hoewel wij deze veranderingen der wereld geenszins hier ter plaats willen uitsluiten, als trappen en wegen door welke de Heere tot Zijn oogmerk en grote werk spoedt, zo schijnt het ons nochtans buiten tegenspraak te moeten zijn, dat de heilige Apostel hier zijn én der gelovigen ogen heeft geslagen op die vernieuwing der wereld die in de voleinding van alle de eeuwen zal geschieden door de Goddelijke macht van de eeuwige Schepper.

14. Abraham Hellenbroek (1658-1731) - onder ons zozeer bekend vanwege zijn Vragenboekje - is zeer gematigd in zijn toekomstvisie. Hij schrijft zelfs eerlijk, dat voor hem de profetieën van Jesaja vanaf hoofdstuk 59 tot het einde vol *duisterheid en bezwaren zijn*; (wat betreft de toekomstvisie.) Over de toekomst van Israël schrijft hij regelmatig in twijfelachtige zin: *dit zou*, enz. We citeren Hellenbroek uit "**De Evangelische Jesaja**", een verklaring, van de profeet Jesaja. Uitgave Rotterdam 1727.

Preek over Jesaja 2:4. *En zij zullen hun spaden slaan tot spaden en hun spiesen tot sikkelen; het ene volk zal tegen het andere volk geen zwaard opheffen, noch zij zullen geen oorlog meer leren.*

... Wil hier iemand bijdoen hetgeen er in het laatste van het Nieuwe Testament in een gelukkiger en vrediger staat van de Kerk zou te verwachten zijn, wij laten daarin ieder vrijheid.

Jesaja 11:11. bladzij 816, 1ste deel, zegt Hellenbroek onder andere: *Want het zal geschieden te dien dage, dat de Heere ten anderen male Zijn hand aanleggen zal om weder te verwerven het overblijfsel Zijns volks, enz.*

... En zo is dit verwerven, ... 4. Als Hij ze uit een staat van dienstbaarheid en onderdrukking overbrengt in een vrije staat met een verplichting op haar om Hem te dienen; dan wordt Hij ook gezegd een volk te verwerven; immers zo vindt men het in Psalm 74: 3. *Gedenkt aan Uw vergadering, die Gij vanouds verworven hebt, de roede Uwer erfenis, die Gij verlost hebt.* Een uitdrukking die daar op de verlossing van Israël uit Egypte slaat. Dus zou het nu ook met de Joden door haar bekering tot de Messias gaan. Daardoor zouden zij niet alleen vanonder de dienstbaarheid van hun geestelijke vijanden nu tot vrijgelatenen des Heeren verworven worden, maar ook zelfs genoegzaam van hun lichamelijke dienstbaarheid worden vrijgemaakt, wanneer zij nu met de heidenen daar zij onder woonden, bekeerd worden en verenigd in één Christendom, in één kerk, tot één volk. En zo in een gelijke staat van Christelijke vrijheid nevens haar gesteld. Ziet zo zou de Heere dat overblijfsel onder de Joden, dat naar de verkiezing was, verwerven met de tijden van het Evangelium.

Hoofdstuk 11 vers 11, bladzij 819:

“O, laat dit ook ons in deze duistere tijden doen hopen, als er de minste weg toe is, is het dikwijls allernaast. Heeft de Heere nog iets goeds voor met de Kerk, de tijd kon wel nabij wezen”, etc. Even verder vervolgt hij: “O, zo zou men haast een leven uit de doden zien; men zou de Kerk van Jezus zien uitgebreid, het volk van God verwakkerd worden; en zo aan alle kanten zich haast een nieuwe gestalte zien vertonen in het Christendom. Laat er ons onze hoop mee ophouden, onze wens naar uitstrekken en zo verwachten dat de Heere nog eens tot Sion komen zal; en dat er eens verlossing zijn zal voor Israël. Amen; het zij alzo.”

Regelmatig komen er in de preken van Hellenbroek over Jesaja opmerkingen voor betreffende de bekering van Israël. Deze laten we hier rusten. Opmerkelijk is uit het wat Hellenbroek schrijft over hoofdstuk 56 tot 59. Hij schrijft op bladzij 913 van het 4^e deel als volgt:

“Als ik het vervolg van Jesaja's profetie van hier tot aan het einde aanmerkt, *schijnt het mij toe dat er geen gedeelten van zijn boek meer duisterheid en bezwaringen hebben dan van hier en vervolgens.* Wonderlijk daarom en verscheiden hebben er de uitleggers omtrent gedwaald. En bijna zoveel hoofden, zoveel zinnen. Ik heb totnogtoe geen verklaringen gezien die niet hun zeer merkbare bezwaringen hebben. En na veelvuldig overslag van zaken en langwijlig doorzien van alle omstandigheden, moet ik bekennen, mij ook nog zo ruim niet te vinden als ik wenste, om te durven vaststellen dat dát en niet anders is het oogwit van des Heeren Geest. In zulk saag van zaken meen ik, dat men aan de zedigheid en bescheidenheid meest voldoet als men, zonder meesterlijk iets vast te stellen, of elkander te scherp te oordelen, vrijheid geeft en neemt om zedig het naaste dat men vinden kan op te geven en aan de vrije beoordeling van anderen te laten, zonder gemelijkheid als juist ons oordeel de regel

niet wordt voor een ander.”

Over hoofdstuk 59: 20 schrijft Hellenbroek onder andere op bladzij 942 en vervolgens:

“B. Men kan ook zonder ongerijmdheid zeggen dat de profeten een en dezelfde zaak hebben ingezien én in haar beginsel én in haar einde. En zoals zij in enige kleine beginselen zou aanvangen én zoals zij te zijner tijd meer volmaakt zou worden; dat de heer Witsius op deze onze tekst ook toepast. Het is zeker dat ook ten opzichte hiervan Matthéüs schijnt vast te stellen, hoofdstuk 8: 17, dat Jesaja in hoofdstuk 53 vers 4 gezien heeft op het genezen van *lichamelijke ziekten* door de Heere Jezus; voor zover hij daar ook kan gezien hebben als op lager en kleiner voorbeginselen van een meer volmaakter *op Zich nemen onze geestelijke krankheden*. Zijnde in die lichamelijke genezingen wel enige beginselen van het wegnemen van de zondestraffen, doch echter allervolmaakst te vervullen in het wegnemen van onze geestelijke ziekten.

Dat kan nu ook in dit geval te minder vreemd schijnen, daar toch de grond van des Verlossers komst tot de later bekering der Joden ligt in Zijn eerste en vroegere komst als Verlosser; in déze om het te verdienen, en in die om het toe te passen. Daarom kan Hij ze beide, als aan elkander vast, wel in het oog hebben; het begin en het einde samen. Wederom, om nogmaals die gelijkenis te bezigen, gelijk men iets in het verschiet ziet, ziende het gehele werk der ganse loop van des Messias verlossing omtrent Israël van het begin tot het einde door; zoals Hij kwam *voor*, of *tot* Sion, weleens en voor al, maar ook metéén voor allen die zich ter eniger tijd uit Jakob gelovig tot de Messias bekeren zouden. En te dien opzicht kon dan de apostel in zijn oogwit deze tekst gebruiken tot een bewijs van hetgeen nog laatstelijk een uitwerksel van des Messias komst als Verlosser *voor* Israël zijn zou.

En dit gaat te meer aan omdat ik niet wel anders, als langs deze weg kan goedmaken dat Paulus in Romeinen 11 vers 27 onmiddellijk op deze onze tekst tot een bewijs van die eigen later bekering der Joden aantrekt. Een tekst die nergens zo bij elkander voller voorkomt dan Jeremia 31 vers 33 en 34. Daar nochtans Jeremia algemeen geoordeeld wordt - en in de brief aan de Hebreeën ook uitdrukkelijk getoond wordt - de oprichting van de huishouding des Nieuwen Testaments in haar begin te bedoelen; door Paulus nochtans in Romeinen 11 op hetgeen Israël in later tijd nog te verwachten had, toepast. Woorden die een algemene zin hebben kunnen ook wel meer als op één tijd toegepast worden.

Ik neem hier over hetgeen van iemand over deze woorden wordt aangetekend: ‘Wat de algemeenheid der woorden belangt, zolang er van Jacob nog iet is weer te brengen, mag men volgens dit woord genade voor verwachten’. (Coccejus over Romeinen 11:26, par. 64.) Zo kon dan de Apostel dan de genade voor hen in de later tijd te verwachten, ook uit besluiten én bewijzen. En voor zover hij dat klaarder, als door des Heeren Geest verlicht zijnde dan wel anderen in die tijd inzag, kon hij te dien opzicht in des te meerder nadruk - hetgeen hij er zo uittrok- *een verborgenheid* noemen

Op bladzij 995 merkt Hellenbroek op: “Tot dusver zagen wij deze drie kapitelen, Jesaja 60, 61, 62, en langs die draad zoals zij zouden kunnen begrepen worden, toegepast zijnde op de evangelische Kerk van haar begin af. Als nu iemand het slot van hoofdstuk 59 doet aflopen naar die draad zoals wij voorheen ook getoond hebben, op de latere en nog komende bekering der Joden, gevoerd met een merkelyk verlossing en heerlijkheid van het Evangeliekerk in die tijd in het algemeen, en men wil dan het 60^e kapittel in die eigen samenhang van zaken nemen, is het openbaar dat

er dan ook heel andere leiding aan kan gegeven worden. Die kon nu wederom verscheiden zijn, naardat men óf de Evangeliekerk in het geheel die er dan zijn zal, óf het Joodse volk in het bijzonder dat dan leven zal, in het 60^e kapittel begrepen te worden aangesproken. Tot beide is er in samenhang met het 59^e kapittel grond.

Over hoogste 61: 3-7 schrijft Hellenbroek, bladzij 1002: “*En zij zullen de oude verwoeste plaatsen bouwen, de vorige verstoringen weder oprichten en de verwoeste steden vernieuwen die verstoord waren van geslacht tot geslacht.* Dit zou vergezeld zijn met een herbouwing en herstelling van het dus lang verwoeste Kanaän daar die bekeerde Joden immers voor een groot deel zich wederom zouden neerzetten.” Enz.

15. Salomon van Til (1643-1713), professor in de Heilige Godgeleerdheid te Leiden; in zijn tijd tot in het buitenland beroemd, zegt in zijn *Ontleding des Heiligen Apostels Matthaei*. Uitgave 1703. Hoofdstuk 25:1, o.a. het volgende:

Alsdan ...; wanneer Jezus zal komen om de Antichrist geheel en als te verdelgen, Zijn volk recht te doen en het Koninkrijk over alle volken te aanvaarden; in welke tijd de mensen in het algemeen zullen zijn als is de dagen van Noach, gans verzopen in wellust en beze4t met diepe onbedachtzaamheid;

zal het koninkrijk der hemelen gelijk zijn...; Dat is, de staat van de zichtbare kerke Christi op aarde zal die gedaante vertonen. Enz.

16. Arnoldus Landreben. Het onderstaand citaat gaat vooraf aan zijn uitleg over een ‘*Schriftmatige verklaring over den eersten brief van den apostel Paulus geschreven aan de Thessalonicensen*’. Uitgave 1702.

“Groot en dierbaar zijn de beloften, die de Onveranderlijke JEHOVAH aan de Kerk des Nieuwen Testaments, bijzonderlijk in 't laatste der dagen, gedaan heeft. Onder welke geen van de minste is, dat haar zal geschonken worden een uitnemende grote mate van kennis in 't woord der waarheid, gepaard met een overvloedige en Edelmoedige heiligheid, waarvan de kennis der Goddelijke verborgenheden de grondslag is. Deze waarheid is kennelijk bij allen, (a) die het Profetisch Woord, dat zeer vast is, met aandacht en opmerking onderzocht hebben.

Daar wordt ons beloofd, *dat er een tijd komen zal, in welke (b) de aarde zal vol kennis des HEEREN zijn, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken.*

Daar, (c) *dat een jongeling zal sterven honderd jaar oud zijnde:* dat is, hij zal met zulk een mate van kennis begaafd worden, dewelke overtreft de kennis dergener, die eertijds den ouderdom van honderd jaren bereikt zal hebben.

Daar, (d) *dat de verstandige de Goddelijke Waarheid sullen naspeuren en verstaan, en dat hier door de wetenschap vermenigvuldigt zal worden.* Deze kennis zal vergezeld zijn met een uitnemende (e) Heiligheid, *die den huize des HEEREN sierlijk is tot lange dagen.* Daarom spreekt de HEERE aldus: (1) *Uw volk zullen alle t' samen rechtvaardige zijn, zij zullen in eeuwigheid de aarde erfelijk bezitten; zij sullen zijn een spruit Mijner planting, een werk Mijner handen, opdat Ik verheerlijkt worde.* En dat zal een gevolg zijn van dat grote licht, waarmede de Kerk zal bestraald worden. Dan zal des HEEREN (g) volk zeer gewillig zijn in heilige sieradiën. *Zodat (h) te dien dage op de bellen der paarden staan zal DE HEILIGHEIT DES HEEREN.*

Alhoewel wij nu de vervulling van deze Godsspraken bij uitstek in 't laatste der dagen, wanneer Jehovah (i) Jeruzalem zal stellen een lof op aarden, verwachten, zo kan het evenwel niet ontkent worden, dat we de beginselen daar van alreeds in onze dagen gewaar worden. Want wie moet zich niet verwonderen over dat grote licht, dat

bijzonder in de voorgaande eeuwen in de Kerke is opgegaan? Zekerlijk, toen heeft de Kerk reden gehad om den Naam des Heeren te danken, dat het Zijn Goddelijke Majesteit behaagt heeft mannen van uitstekende geleerdheid en Godvruchtigheid te verwekken, dewelke (k) machtig zijnde in de Schriften, door hun ijver en naarstige arbeid de Goddelijke waarheid krachtig hebben opgehelderd, en (1) geestelijke dingen met geestelijke 't samen voegende, dezelve op een klare wijze aan de Gemeente voorgesteld. Waardoor nu allen, die (m) de liefde der waarheid bezitten, een groot middel ter hand gesteld wordt, om dagelijks in de kennis der waarheid te kunnen vorderen en toenemen, indien zij anders hetzelfde (n) in des HEEREN vreze, die het beginsel der wijsheid is, gebruiken.”

‘Schriftmatige verklaring over den tweeden brief van den apostel Paulus geschreven aan de Thessalonicensen’, door **A. Landreben**. Uitgave 1702.

“Wij begrijpen de zaken aldus: dat op de laatste val van Babel zal volgen de heerlijke staat van de Kerk in het laatste der dagen, wanneer God, hebbende haar twist getwist, haar recht uitgevoerd, haar bloed gewroken, haar vijanden geoordeeld, Zijn Kerk doen rijden op de hoogten der aarde, Jes. 58:14. En haar rust geven van kwade dagen, Psalm 93:13; Zijn Geest als gehele waterstromen over haar zal uitgieten, Ezech. 47:1-5. En bijgevolg haar met een uitnemende kennis, heiligheid, blijdschap en geestelijke vertroosting vervullen.” enz.

17. Petrus van Hoeke, 1660 - 1711, een geleerd theoloog, kenner van Coccejus' geschriften, had een gematigde toekomstverwachting. *Uitlegging van de drie laatste profeten*, Leiden 1731.

Zacharia 14: 7. *En het zal geschieden ten tijde des avonds, dat het licht zal wezen. ...* Deze nacht en avond is in de laatste tijd van de Kerk, vergelijk Matthéüs 20: 8. Als tegenspoed en valse leer schijnen te heersen, dan zal de Heere Zich schielijk openbaren en vertonen. In die avond zal er licht zijn, zich vertonen en openbaar maken. Dan zal het licht van voorspoed en tegelijk van waarheid, kennis, geloof, vertroosting, heiligmaking, gezien worden. Dit mag afgeschilderd zijn in het ontsteken der lampen des avonds in de tabernakel en in de tempel. De lampen werden 's avonds aangestoken en branden 's nachts, om ons mogelijk te verbeelden, dat in de avond van de Kerk des Nieuwen Testaments het licht *zou beginnen te schijnen* opdat de Kerke Gods dat licht hebben zou en door haar alle volkeren die in dat licht zouden wandelen, vergelijk Jesaja 30: 26 en Jesaja 60: 1 - 3 en Daniël 12: 1.

18. Johannes Bierman, onder andere predikant te Middelburg en daar aangesteld tot hoogleraar in de Godgeleerdheid. Hij volgde de Coccejaanse uitleg van de Schrift, maar was gematigd in zijn toekomstvisie. Althans in zover dat blijkt uit zijn geschriften. Hij gaf in 1701 een knappe studie uit: ***Mozes en Christus***; uitgave Utrecht, 1701.

Leviticus 25: 2 - 4 ... *doch het zevende jaar zal voor u een sabbat der rust zijn*, enz. ... IX. Gelijk op ieder zevende jaar de Israëlieten de Wet plechtig werd voorgelezen, zo heeft Christus, het Einde der Wet, de Wet vervuld, Romeinen 8: 3, Galaten 3: 24 en dezelve door de vinger Gods in onze harten ingeschreven, Jeremia 31: 33.

X. De zes jaren voor dit sabbatjaar ingaande, waren een figuur van de zes perioden des Nieuwen Testaments, in welke de gelovigen arbeiden, bouwen, planten en zaaien moesten. Doch het zevende jaar was een schaduw van de grote Sabbat die met de

zevende of laatste periode komen zal. In welke de gelovigen rust, blijdschap, vrijheid en verkwikking genieten zullen. En alle natiën en volkeren tot de bruiloft des Lams zullen genodigd worden (Openbaring 19) om met de gelovigen dezelfde vruchten te eten, met het Brood Jezus gespijzigd en met de druiven van de hemelse Wijnstok verkwikt te worden.

19. Hendrik van Lis, geboren 1704 te Rotterdam. Van Lis was diep in geleid in de kennis van zijn verzoend Verbondsgod en in de geestelijke gangen die de Heere met Zijn volk houdt. *Verzameling van 20 Oefeningen*. Uitgave 1758, bladzij 104 van het tweede deel.

... En och, dat die dagen eens mochten komen, dat in meerder kracht de Goddelijke beloften onder ons hun vervulling erlangen mochten; en in wankel en in het bidwerk van de ware Godzaligen gezien en bevonden werd, dat wij lezen Zacharia 12: 10; Zef. 3: 10; Jesaja 61: 6; Jeremia 33: 18, 22. Opdat Gods heil aan Sion en aan Israël Zijn heerlijkheid in een zichtbare mate mocht worden meegedeeld.

20. Mattheus Gargon, (1661-1728) predikant te Vlissingen. *Catechismusverklaring*, uitgave Samuel Luchtmans, 1718. Verklaring Zondag 22, blz. 413.

... “Want hoe zegenrijk men zich die Kerkstaat ook verbeelden mag, zijn de martelaren in de hemel (toch) ongelijk heerlijker en gelukkiger dan zij hier op aarde kunnen zijn. De *eerste opstanding* is niet alleen de wedergeboorte en levendigworden uit de dood der zonden, maar ook de Kerkverlossing en als verrijzenis uit rampen en ellenden. Zulk een gelukstand heeft men te wachten na de val van de Antichrist, wanneer de volheid der heidenen zal ingaan en gans Israël zalig worden, Rom. 11: 25, 26. Dan moeten alle koninkrijken Gods en Zijns Gezalfden worden, Openb. 11:15. Dan moet de vrede van de kinderen Sions groot en menigvuldig zijn, Jes. 54:13. Totdat na verloop van 1000 jaren de mens zorgeloos en de satan weer voor een tijd ontbonden zal worden. En dan zal het einde komen als Jezus Christus ten oordeel zal verschijnen en alle mensen, bloedgetuigen zowel als anderen, uit het graf opwekken om voor Zijn vierschaar het slotvonnis van dood of leven te ontvangen. O, schrikkelijke dag voor de goddelozen! O, wenselijke dag voor de gelovigen!”

21. A. Driessen (1684-1748) Uit zijn Uitlegging over de ‘*Openbaring van Johannes*’. Uitgave, Utrecht 1717. Zijn Godsvrucht was onverdacht, zoals A. Comrie getuigt van zijn leermeester, maar zijn datering over de 1000 jarige kerkstaat is merkwaardig. De kerk van Filadelfia is bij hem een zinnebeeld van de kerk zoals die zijn zal vanaf het jaar 1834 tot het jaar 2194, na de tijden der Reformatie, wanneer zij van haar onreinheden meer gezuiverd zal zijn en blinken door de glans van meerder kennis en ongeveinsde Godsvrucht. De kerk van Laodicea is een zinnebeeld van de kerk in het begin van de zevende periode, wanneer God Zijn oordelen zal beginnen te oefenen over de volken, hetgeen de naam Laodicéa meebrengt. Deze zevende periode hetwelk alleen geopend wordt door deze brief zal beginnen 2194 en zal eindigen 2554, zullende zijn *het begin van het duizendjarig rijk*.

“Thans komt ons voor het oog het afbeeldsel van de allerschoonste en glansrijkste stad, die niet sierlijker, noch fraaier met onze gedachten zou kunnen worden begrepen. Al de luister der wereld, de pracht der vorsten, de heerlijkheid der koninkrijken en de

roem der steden, moeten voor de majesteit van deze stad wijken. Dit gezicht van het Nieuwe Jeruzalem moet niet achter het 20^e hoofdstuk (van de Openbaring aan Johannes) maar *naast* hetzelfde geplaatst worden. Daar wordt wel in hoofdstuk 20:11 gezegd, dat van het aangezicht Desgenen die op de troon zat, de aarde en de hemel wegvlood; en dewijl alhier van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde wordt gesproken, zou het iemand wel kunnen toeschijnen, dat deze nieuwe hemel en deze nieuwe aarde, in de plaats van de weggevloden en voorbijgegane, gekomen waren. Doch als men de volgorde der zaken aandachtig overweegt, dan blijkt het alleszins, dat dit hoofdstuk *het zevende vers van hoofdstuk 19* verklaart.

Ook wordt er in hoofdstuk 20 niet gezegd, dat de eerste hemel en de eerste aarde, maar dat de hemel en de aarde weggevloden zijn; te weten, die er stonden te komen, om die algemene en laatste oordeelsdag te vieren. Daarenboven kan er aan het duizendjarig rijk in deze wereld geen andere staat der kerk ondergeschikt worden noch daarop volgen. Dat nu door dit allerwijldlustigste Jeruzalem niet de hemelse heerlijkheid, maar de allergelukkigste toestand van de kerk hier op aarde wordt afgebeeld, daartoe zijn vele bewijsstukken.” Enz.

"En hij voerde mij weg in de geest op een grote en hoge berg en hij toonde mij de grote stad, het heilige Jeruzalem, nederdalende uit de hemel van God", Openb. 21:10.

“Dit is de christelijke kerk van de laatste tijd, hoewel ik alhier het herbouwde Jeruzalem niet uitsluit, en het uit de voorzeggingen schijnt, dat Palestina de voornaamste plaats der kerk en het toneel der goddelijke heerlijkheid wezen zal; zo meen ik echter, dat de algemene vergadering aller gelovigen deze stad zullen uitmaken.

Maar deze nieuwe hemel en nieuwe aarde, die wij volgens Gods beloften verwachten (Jes. 65:17), zijn niet de Hemelse heerlijkheid, maar de gelukzalige staat van de kerk op aarde. Deze nieuwe hemel en nieuwe aarde geschapen zijnde zullen zij vervolgens huizen bouwen en die bewonen, wijngaarden planten en de vrucht daarvan drinken. Op deze aarde zal de gerechtigheid wonen, wat niet alleen zegt, dat de aarde van haar besmetting gezuiverd, alsdan niet meer aan de ijdelheid zal onderworpen wezen, maar dat ze zal bewoond worden door mensen die de gerechtigheid oefenen. Al deze spreekwijzen betekenen niet de volmaking van alle dingen, niet de hemelse heerlijkheid, maar de gelukkige staat van de kerk op aarde.”

22. Johannes Groenewegen, (1709 -1764) predikant te Werkendam – waar hij met veel zegen heeft gewerkt - heeft nagelaten: *Een verzameling van 14 predikatiën*, uitgave 1766.

In het begin van een preek over Openbaring 14: 13 zegt hij: *in den Heere sterven*, doen in de volste nadruk degenen die *om* Zijns Naams wil en *voor* Hem sterven; vanouds bloed getuigden genoemd. Om zulken zal Johannes waarschijnlijk gedacht hebben. Mij dunkt, de Heilige Geest geeft hier deze bemoedigende belofte aan Gods volk in een gelukkige, doch benauwde tijd, namelijk onder het vallen van Babel en in de oprichting van die heerlijke staat van Gods Kerk. Dan zal de duivel en zijn onderdanen zich geweldig zetten tegen de uitbreiding van Jezus' rijk. Dan zullen waarschijnlijk nog velen in die val van Babel voor de Naam van Jezus moeten sterven. Evengeliek in een overwinnend leger ook nog velen sneuvelen en op het bed van eer sterven. In het midden dan van deze strijd waarin Babel de nederlaag zal hebben, wordt hen hier toegeroepen: *zalig zijn de doden die in den Heere sterven*; om Zijn Naams wil.

23. Joh. Plevier (1685-1762) Johannes moest oom zeggen tegen Bern. Smytegelt. Predikant te Middelburg. Hij lag aan de kant van de Coccejaanse theologen. **Sefanjas Voorzegginge**, Uitgave Middelburg, 1744 In zijn commentaar op de profeet Zefanja zegt deze geleerde schrijver mooie dingen over de heerlijke staat van Christus' kerk. We geven enkele gedachten van Plevier weer uit dit werk, zonder de genoemde teksten in haar geheel over te nemen.

Zefanja 3:11-1.3, blz. 479. "... Deze verklaring eigenlijk en eenvoudig opgevat geeft te kennen dat de Joden in het laatste der dagen, zo tot de Heere bekeerd en geleid zullen worden, tot het gerust genot van Zijn zegeningen, gelijk tevoren gezegd was, ook ondervinden zullen; dat zij ook door geen verschrikkelijke bejegeningen van iemand daar in gestoord zullen worden; daar de Heere teweegbrengen zal, dat er dan geen zulke verschrikker tegen hen te voorschijn zal komen, hetzij door dwang, wederhouding of verderving van hen, die zich tevoren verschrikkelijke vijanden van Gods volk zullen vertoond hebben - waarvan nader in vers 15 en 19; - als door bekering en vereniging van anderen met hen in liefde, Vergelijk Jesaja 11:6-9"

Blz. 483 "... Al aanmerkingen doen mij met zekerheid genoeg denken, dat vervulling van onze verklaarde voorzeggingen met meer andere overeenstemmende, nog te wachten zijn in het laatste der dagen, wanneer de volheid der heidenen, nu voor het grootste deel nog onbekeerd, ingaat en gans Israël, - nu nog verworpen en als geen volk levende, - barmhartigheid ontvangen, aangenomen en zalig worden zal; hetgeen de apostel Paulus ook verwachtte en bevestigde, Romeinen 11; gelijk hij in 2 Thess. 2: 7 en 8 ook verzekerde, dat God die schrikkelijke mens der zonde en zoon des verderfs, dan ook met zijn aanhang teniet zal doen door de verschijning Zijner toekomst. Johannes verklaart dit nader in zijn Openbaring, hoofdstukken 18 en 19. Daar beschrijft hij het verschrikkelijke oordeel des Heeren over het geestelijke Babylon (=Rome). Gelijk hij in hoofdstuk 20 ook verzekert dat de draak, de oude slang, welke is de duivel en satanas, voor duizend jaren gebonden, in den afgrond geworpen en met verzegeling van dien besloten zal worden. Openb. 20: 2 en 3. (...)

Ach, wie zal leven als God dat doen zal? Zo roep ik in de begeerte naar de volkomen vervulling van al deze dingen, uit, met Bileams woorden. Num. 24:23. *'Kom Jezus, ja kom haastig! Amen'*. Openb. 22: 17, 20.

Blz. 517. "Wanneer zou ik eindigen, wilde ik uit de schriften der oude profeten alle getuigenissen opbrengen welke dit zijn van Jeruzalems God en Koning in het midden van haar met zulk zalig en troostrijk gevolg bevestigen? Dit beloofde God door Mozes, Deut. 32:34-43 en door David, Psalm 37:7-11 en 34-40; 68:22-36 en Ps. 97. Het was de verwachting van de verdrukte kerk als zij in Ps. 102: 34-40 dus sprekende wordt ingevoerd: "Dan zullen de heidenen des Heeren naam vrezen en alle koningen der aarde Uw heerlijkheid, als Jehovah Sion zal opgebouwd hebben, in Zijn heerlijkheid zal verschenen zijn. " Zo roemt ook dezelfde kerk des Heeren nabijheid in de verlossing van haar vijanden en toebrenging van alle heil en voorspoed, Ps. 118. Dan als men geen leed doen noch verderven zal op de ganse berg van Gods heiligheid en de ganse aarde vol kennis des Heeren zijn zal, gelijk de wateren de bodem der zee bedekken. Dan zal Zijn rust op die berg heerlijk en tot heerlijkheid van Zijn volk zijn, volgens Jesaja 11:9 en 10 en 24:23. Dan zal men kunnen zeggen volgens Jesaja 33: "Schouwt Sion aan, de stad onzer bijeenkomsten. Uw ogen zullen Jeruzalem zien, een geruste woonplaats, een tent welke niet ter nederge worpen zal worden, welker pinnen

in eeuwigheid niet zullen worden uitgetogen en welker zelen niet zullen verscheurd worden; maar Jehovah zal aldaar bij ons heerlijk zijn. En geen inwoner zal zeggen, ik ben ziek, (want) het volk, dat daarin woont, zal vergeving van ongerechtigheid hebben." Nog zijn hiervan duidelijke voorzeggingen Jes. 30:26-29; 35; 48:24-28; 51:22, 23. Bijzonder Jesaja 59: 19-21, vergeleken met Rom. 11: 25-27 enz. enz."

Blz. 520 "Wat ik nu aandachtige toehoorders van de vervulling dezer voorzeggingen denk hebt gij genoeg kunnen zien uit mijn verklaring van de voorgaande woorden, n.l. dat dit nog verwacht moet worden en tot God verheerlijkende blijdschap zal gezien worden in het laatste der dagen, hetgeen met te meerdere grond geschieden kan, nu de rechtvaardige Heere, geopenbaard zijnde in het vlees en vervolgens opgestaan tot in eeuwigheid, door de Geest der profetie, dit alles opnieuw en uitvoerig heeft laten bevestigen in de Openbaring van Johannes hfd. 18 t/m 22. En wel met uitdrukkelijke voorzegging van en met opwekking tot vreugdebedrijf en gejuich over de wegneming van Gods oordelen, de wegvaging van Zijns volks vijanden en 's Heeren tegenwoordigheid in het midden van hetzelfde om hen van alle kwaad te bevrijden en Zijn heilgoederen gerust en onbekommerd te doen genieten. Zie dit bijzonder in Openbaring 19: 1-9 en 21: 3 en 4.

En zeker! Gelijk men niet met waarheid denken of zeggen kan, dat de nu verklaarde voorzegging en belofte haar volkomen vervulling gehad heeft in Christus' kerk van de eerste en volgende tijden, zo zou het een blijk zijn van de uiterste achteloosheid en onzinnigheid zo iemand geloven en beweren zou, dat de Heere nu haar oordelen heeft weggenomen en haar vijanden heeft weggevaagd." Enz.

Blz. 565, Zefánja 3:16-20

... "Nog zijn in Hongarije, Bohemen, Moravië, Duitsland, Frankrijk en elders in Europa en buiten dat ook in andere werelddelen, bedroefden om der bijeenkomst wil, op welke de beschimping der vijanden van waarheid en godsvrucht een zware last is. Nog is het merendeel van het hinkende Israëel onbekeerd. Het uitgestoten Joodse volk bevindt zich nog met Israëel buiten het land hunner vaders met een naam welke aan elk die hen kent tot vervloeking en afgrijzing is. Terwijl de verdrukken der kerk wijd en zijd nog veel geweld plegen en in groot vermogen en mogelijk ook al in overleg en bereidheid tot meerder verdrukking zijn. Gods heiligen verwachten dan nog in het geloof en met lijdzaamheid dat de Heere - gelijk Hij sedert de Reformatie begonnen heeft - de bedroefden om der bijeenkomst wil verder zal verzamelen in ons en andere landen; gelijk Hij de mens der zonde en andere verdrukken van Zijn kerk door de verschijning Zijner toekomst teniet zal doen"

24. JUSTUS VERMEER (1696-1745). *85 oefeningen over de Heidelbergse Catechismus*. Eerste uitgave Nikolaas van Vucht, Utrecht, 1749-1750. Zondag 47 'Uw Koninkrijk kome.'

(...) Daarom vrienden, durven wij het niet aan uit een tekst in Openbaring 20, welke voor ons zeer duister is, zulke zaken maar zo los te stellen. Wij houden het daarom maar met de grote Witzius, welke zegt: *De uitkomst zal de beste uitlegger van deze duistere profetie zijn.*

Vrienden, het is hier als oudtijds met de profetieën aangaande de Nieuwtestamentische dag. Wat dwaalden de Joden toen en wat raadden en gisten zij er slechts naar. En zij verstonden de profetieën niet eerder dan ten tijde van de vervulling op de Pinksterdag, toen de Geest werd uitgestort, door Welke de profetieën oudtijds waren ingegeven.

Aldus is het ook gelegen met oude voorzeggingsen, welke hun vervulling nog niet hebben. En ook met sommige zaken in de Openbaring van Johannes, vooral met hoofdstuk 20. Vóór de tijd der vervulling zullen deze nooit recht worden verstaan. De Geest, - Welke ze heeft ingegeven, - moet ze ook leren verstaan.

Men vraagt dan mogelijk: *Waartoe dient het dan dat zo vele profetieën beschreven zijn, wanneer wij toch niet mogen proberen deze met ons verstand te verklaren?*

Dan antwoorden wij, dat dit is om ons nederig te maken, zodat wij er ons heil in stellen onze blindheid voor God te erkennen en het nalaten hier bepalingen te maken. Om dus de beloofde zaken zonder bepaling bij God te zoeken. Want het gebed is het middel en de weg, waarin God de vervulling wil geven.

Voorts zijn de profetieën vóór de vervulling er van dienstbaar om, wanneer de tijd der vervulling daar is, de echtheid der vervulde zaken aan het profetische Woord bij het licht des Geestes te toetsen. Om daardoor dus meer ingeleid te worden in de waarheid en de Goddelijkheid der zaken. Vandaar haalde de Heere Jezus ook bij vele zaken de profetieën uit het Oude Testament aan. De profetieën zijn er dus niet om er met het dartel verstand en het oneerbiedige en trotse hart mee te spelen. O, mochten wij hier wijs worden tot matigheid.

Daarom willen wij alleen maar volgen wanneer de Bijbel ons daarin voorgaat. Gelijk het navolgende, door vergelijking van de Schrift met de Schrift, ten aanzien van de heerlijke kerkstaat onder ons volkomen zekerheid heeft.

1. Dat met de val van de Antichrist de bekering der Joden tot Christus zal gepaard gaan, en dat daaruit een heerlijke staat der kerk zal voortkomen. Dit getuigt Paulus (2 Thess. 2:3-8, vergeleken met Rom. 11:25-26). Paulus waarschuwt hier eerst: "Dat u niemand verleide op enigerlei wijze, want die dag (des oordeels) komt niet, tenzij dat eerst de afval gekomen zij, en dat geopenbaard zij de mens der zonde, de zoon des verderfs" enz. Dan zal de Verlosser uit Sion komen en Hij zal de goddeloosheden afwenden van Jakob.
2. Dan zal de volheid der heidenen ingaan in dit Koninkrijk. Zij zullen dan met de Joden tot één, tot de vernieuwde kerk vergaderd worden. Een opmerkelijk woord is hier ook Jesaja 19.: 24-25): *"Te dien dage zal Israël de derde wezen met de Egyptenaren en met de Assyriërs, een zegen in het midden van het land. Want de Heere der heirscharen zal hen zegenen, zeggende: Gezegend zij Mijn volk, de Egyptenaars, en de Assyriërs, het werk Mijner handen, en, Israël, Mijn erfdeel."* Niet geheel zonder grond scheppen enigen hier hoop voor de bekering van de Turken, onder het zinnebeeld en de naam van de Assyriërs. Want dezen worden onder die andere naties tegelijk in de profetieën genoemd.
3. Ook is daarbij zeker dat de bekering der Joden voorgaat, en dat daardoor de heidenen en de andere volkeren zullen worden uitgelokt. Dit blijkt uit Paulus' betoog (Rom. 11:15). Deze spreekt aldus: *Is het waar, dat de verwerping der Joden de aanneming of de verzoening der heidenen is geweest? Heeft dat de deur voor de heidenen geopend? Wat zal hun aanneming dan anders zijn dan een leven uit de doden? Welke uitwerking zal de wederaanneming der Joden dan anders hebben dan leven onder de heidenen?* De heidenen zullen door de Joden dus tot jaloersheid worden gewekt.
4. Het is dus zeker dat het althans dan een heerlijke tijd zal zijn. Dan zal er een glans van heiligheid liggen op het volk van God; en in kerk en staat zullen de Godzaligen boven drijven. Dit toch wordt voorzeggd Jesaja 60:1-3): *"Maak u op, word verlicht; want uw Licht komt, en de heerlijkheid des Heeren gaat over u op. Want zie, de duisternis zal de aarde bedekken, en donkerheid de volken; doch over*

u zal de Heere opgaan, en Zijn heerlijkheid zal over u gezien worden. En de heidenen zullen tot uw licht gaan, en koningen tot de glans, die u is opgegaan."

25. Albertus Voget, (1695-1771) doctor en professor der heilige Godgeleerdheid op de academie van Utrecht. Uitgave Utrecht, 1741. *De luister van de kerk des Nieuwen Testaments ná haar laatst verval, vertoont in de Godsspraken van de profeet Jesaja hoofdstuk 58 en 59 en 60*. Verklaring van Jesaja 59, voorafsprak, bladzij 2.

"Gelijk de natuur en heerlijkheid der zaak hier voor pleit, zo belast het ook de Heilige Schrift en verplicht daartoe *om in het verstand der tijden ervaren te worden en de tekenen der tijden te kennen*. 'Te zoeken in het boek des Heeren en te lezen en te aanmerken dat niet één der woorden des Heeren missen of feilen zal', Jesaja 34: 16. *Zalig is hij die leest en zijn zij, die horen de woorden der profetie en bewaren hetgeen in dezelfde geschreven is; want de tijd is nabij*. Openbaring 1: 3. Dit is de reden die mij bewogen heeft om dit 59e hoofdstuk in de Godsspraken van Jesaja, dat op die tijden doelt, die ten dele vóór de laatste heerlijke Kerktijd in een schrikkelijk verval zouden geraken; ten dele die betere Kerkstaat uitmaken welke des Heeren macht uit de duisternis zal daarstellen, in de vreze des Heeren af te handelen. O, gawe God van den hemel, dat dit strekken mocht tot krachtige ontdekking aan alle rangen der Christelijk genaamde ledematen in deze bedorven tijd, van hun overtredingen en afwijkingen; en tot ernstige bekering tot Jehovah; en om het ware volk des Heeren van een groot gebrek te zuiveren, te bemoedigen. En hoe duister het ook schijnen of verder worden mocht, hun geloof en hoop te versterken, dat hen toch gewis hun zielen tot een buit zullen gegeven worden. En dat de Heere Zich zeker op Zijn tijd zal opmaken, als de beslotene en verlatene niets is, *om Zijn Sions gerechtigheid te doen voortkomen als een glans en deszelfs heil als een fakkel die brandt*."

Jesaja 59 vers 9, 10. Bladzij 109. "Die donkerheden zouden nog naarder en zwaarder kunnen worden. Is de ware godsvrucht reeds gehaat en verguisd bij velen, de Heere verhoede dat de waarheid ook niet verloren worde. De goeden in het midden der uitwendige kerk, hebben zich ten dele al mede in te sluiten, met schaamte klagende over hun verval. Velen van hen maken dat gebruiken niet van het licht der kennis door Gods barmhartigheden ontstoken, hetwelk zij kunnen en moesten doen. Het onderzoek van Gods woord in zijn verband wordt teveel verzuimd. Men blijft gedurig bij de eerste beginselen. Men komt tot geen nette en onderscheiden kennis. Hierom is men bekwaam door elke wind der leer bewogen en geslingerd te worden. In zulk een helder licht als er in de kerk schijnt, houdt men zich op met boekjes van woorden zonder wetenschap; welke, als men ze ternauwernood in een gezonde rechtzinnige zin opvatten en verklaren kon, echter meer verwarring dan stichting baren. En de klaarste dierbaarste geschriften der opheldering van waarheid en praktijk der Godzaligheid houdt en maakt men verdacht. Tenminste men laat ze liggen en doet er geen voordeel mee en berooft zich alzo van het nut dat men trekken kon van de beste gaven.

En daardoor belet men ook zeker de wasdom in de heiligmaking die in een wedergeboren mens doorgaans geëvenredig is naar de kennis der Waarheid. Is het niet een voornaam stuk van de betrachting der Godzaligheid, ja bestaat deze wezenlijk in iets anders, dan dat de ziel in het heiligdom des Woord mag ingaan en opgehelderd zijnde met de verlichtende stralen van de Heilige Geest, de aanbiddelijke geheimen der hemelse waarheden en wegen Gods van nabij te beschouwen? En in dezelve zien de onnaspeurlijke rijkdom der Goddelijke wijsheid en de samenvloeiing van Zijn eindeloze verrukkensmachtige volmaakheden, die zich gelijk opmakende om heerlijk

en wonderbaar te worden in de uitverkoren zondaar! Bij en door welke alles de geest des gelovigen die deze dingen aangenaamst bespiegel in blakende liefde tot die over de dierbare waarheden ontbrand wordt en gelijk als in de vorm daarvan gegoten wordt en haar kracht en plichten daaruit volgende in het leven en zeden alleszins poogt te vertonen en uit te drukken.

Blijkt dan hieruit niet, dat men meest wanneer men de kennis der waarheid en het onderzoek der Schriften *letterwerk* noemt, hetwelk men van het bevindelijke werk des Geestes onderscheid? Waar heeft men toch deze benoeming en onderscheiding geleerd? De Heilige Schrift onderscheid *letter en Geest* in een gans andere zin, 2 Korinthe 3: 6; Romeinen 7: 6, in welke plaatsen het Evangelie der vervulling gesteld wordt tegen de oude wettische bediening. Zeker, er is een zeer groot verschil tussen bevattings en de *bevinding der waarheden*, tussen enkele kennis alleen van dezelve en een kennis die geheiligd is en met geloof, liefde en gehoorzaamheid door de krachtige werking van de Heilige Geest vergezeld en achtervolgd wordt. En men waarschuwt immers de mensen voor het stilstaan bij de kennis alleen? Men beduidt hen dat ze door de waarheden moeten *geheiligd worden*. Johannes 17: 17. Maar hoe kan dat geschieden indien men de waarheden niet eerst kent? Enz.

Bladzij 207 over Jesaja 59 vers 19. *Dan zullen zij de Naam des Heeren vrezen, van de nedergang; en Zijn heerlijkheid van de opgang der zon. Als de vijand zal komen als een stroom zal de Geest des Heeren de banier tegen hem oprichten.* De inhoud van dit voortreffelijk vers is: een belofte des Vaders door de Heilige Geest uitgebracht aan de Kerk van de heerlijke bekering der heidenen in het laatst der dagen; mitsgaders de wegneming van een voorname hinderpaal, dat de algemene kerkkrust daarna storen mocht.

Bladzij 214: Naar een kostbare uiteenzetting van vers 19 zegt Voget onder andere: “De naam van de Jehovah kan hier ook betekenen die gewone wijze van bekendmaking en roem des Heeren, die in het Westen en de Avondlanden reeds was vernomen en gezien geweest; maar Zijn heerlijkheid een buitengewone bekendmaking door luisterrijke wonderen, vanwege het ongeloof van die in het Oosten nadrukkelijk te overwinnen; (gelijk ook in de eerste tijden van het Nieuwe Testament geschied was.) De Jehovah, de God Israëls zou in de laatste dagen wonderen doen, *indien de Naam Zijner heerlijkheid zou geloofd en alle landen van Zijn heerlijkheid vervuld worden*, Psalm 72: 18, 19. Hierom getuigt Christus Zelf, *dat tegen de tijd des eindens, het teken van de Zoon des mensen in de hemel verschijnen zal. En dan zullen al de geslachten der aarde wenen en zullen de Zoon des mensen zien, komende in de wolken des hemels, met grote kracht en heerlijkheid*, Mattheüs 24: 30.

Wie durft zeggen, of bepalen, wat dat voor een teken van de Zoon des mensen wezen zal? Maar, *opdat de hardnekkigheid, woestheid, bijgeloof, blindheid, zowel van Joden als zoveel heidense volkeren in het Oosten overwonnen worde, schijnt het nodig dat doorluchtige tekenen der heerlijkheid van de Zoon van God alsdan vertoont en geopenbaard worden.*

Opdat namelijk, *die heerlijkheid gevreesd worde*. Zelfs de vijanden die de blijken dier heerlijkheid zien zouden, zullen ze vrezen en de tucht aannemen opdat haar woning niet uitgeroeid worde; al ware het maar met een slaafse vrees. Zo wordt er van de laatste tijd voorzeggd. De heidenen zouden JEHOVAHS wonderen zien en beschaamd worden. Ze zouden met vervaardheid komen tot de Heere hun God en voor Hem vrezen, Micha 7: 16, 17. Bijzonder zou men dan vele kinderen van Jehovah, het volk Zijner handen, *de Heilige Jacobs Die verheerlijkt is in heiligheid, heiligen en de God*

Israëls vrezin; gelijk van de laatste dagen voorzegt staat, Jesaja 29: 23.

Ze zouden al meer en meer geloven, met ontzag zich onder de vleugelen van die Heerlijke begevende. Altijd in ontzag van die heerlijke hoedanigheden en openbaringen tot een wandel waardig en gelijkvormig dier Heerlijkheid, met tedere omzichtigheid en kommer, *om de ogen dier Heerlijkheid niet te verbeteren*, Jesaja 3: 8, zich opwekken. En dit zou bijzonder in het Oosters gedeelte der aarde geschieden, daar de zon des morgens - als van anderen - aan ons gezicht zich vertoont op te gaan. Die Oosterse volkeren worden nader aangeduid, Jesaja 60 vers 6 en 7; het zijn voornamelijk Arabieren en andere.” Enz.

Blz 217. ... “dan zullen wij ook andere voorzeggingsen vergelijken. Wij beginnen met openbaring 20 omdat die voorzegging de klaarste is. Daar komt een engel uit de hemel met de sleutel van de afgrond; en een grote keten is in zijn hand. Die grijpt de draak, de oude slang, welke is de duivel en satanas en werpt hem in de afgrond en bindt hem daarin 1000 jaren. En na die 1000 jaren moet de duivel wederom een kleinen tijd ontbonden worden.

Enige voorname martelaren die volgens de ziel ná hun marteldood alleen geleefd hadden, herleefden *in het lichaam* (dit is de eerste en *bijzondere* opstanding in tegenstelling van de lichamelijke *algemene* opstanding welke volgt in vers 11) en heersten geestelijkerwijze met Christus, die 1000 jaren, zijnde geestelijke koningen en priesters. Die 1000 jaren behelzen de tijd van de laatste Kerkheerlijkheid, wanneer niet Christus lichamenlijk op aarde zal komen, maar het nieuwe Jeruzalem, geestelijk te verstaan. Waarvan in een nieuw gezicht in Openbaring 21 en 22 gehandeld wordt, dat in vergelijk met Jesaja 60, plaats zal hebben.

Na een uiteenzetting van de terugkeer der Joden naar hun land en de heerlijke kerkstaat, Jesaja 59: 20, besluit Voget, op bladzijde 243:

“O heuglijke, o heerlijke tijd wanneer de bekeerde heidenen in het laatste der dagen zullen juichen met Zijn toegebracht volk, de Joden! Deuteronomium 32: 43. Dus zal de ganse Kerk een onnaspeurlijke rijkdom erlangen en *als het leven uit de doden*, Romeinen 11: 12. Is er blijdschap in de hemel over één zondaar die zich bekeert, wat zal het wezen over zo vele duizenden! Hoe moest ons hart in verlangen naar deze dingen uitgaan? Hoe moesten wij daarom bidden? Hoe de Heere Zijn beloften voorleggen! Maar ook zelf werktuigen en middelen tot deze bekering der Joden trachten te worden! Dit zouden wij doen, ten dele als wij machtig waren in de Schriften, om de Joden uit dezelve te kunnen overtuigen en voor Jezus de Christus, tot hun behoudenis inwinnen; en ten dele door hen in de bekering en in een leven en gedrag als bekeerden - en door de Goël verlost - voor te gaan.” Enz.

Bladzij 275. “ ... Paulus, in het 11e hoofdstuk van de brief aan de Romeinen zou schijnen het 21^e vers van dit 59^e hoofdstuk van Jesaja met andere woorden aan te halen dan bij de profeet geschied. Dit zijn de woorden van de apostel: “Gelijk geschreven is: de Verlosser zal uit Sion komen en zal de goddeloosheden afwenden van Jakob. En dit is haar een verbond van Mij, als Ik haar zonden zal afwenden”, Romeinen 11: 26, 27. Doch deze laatste woorden zijn niet uit de voorzegging van Jesaja maar uit Jeremia 31 vers 33, 34, meer zakelijk dan van woord tot woord genomen. Welke voorzegging van Jeremia ook ziet op de bekering der Joden in de laatste dagen, gelijk genoegzaam betoogd kan worden.

Dat in het 31^e hoofdstuk van Jeremia vervat wordt een doorluchtige voorzegging van het zaligworden en de bekering van Israël in de laatste dagen, blijkt tot volle

overtuiging in dier voegen. Elk ziet dat in dit hoofdstuk voorzeggd wordt de herstelling van het Joodse volk. Deze herstelling kan geenszins zijn de wederbrenging van dat volk uit de Babylonische gevangenis.

- Ten eerste, omdat die in het vorige 30^e hoofdstuk reeds voorzeggd was, waarvan vers 1 tot 21 die heerlijke verlossing uit Babel omstandig was beloofd. Ná welke volgens vers 21 tot 24 ingesloten, op Zijn tijd de Messias zou komen *en de God zijn* van het overblijfsel der Joden, volgens de verkiezing in den beginne van het Nieuwe Testament; maar de grootste menigte zou verworpen blijven tot de laatste dagen van het Nieuwe Testament toe. *Een onweder des Heeren en grimmigheid zou langdurig op de wederhorige menigte van het Joodse volk blijven rusten; en niet afgewend worden totdat de Heere daargesteld had de gedachten Zijns harten; en de Joden in het laatste der dagen daar eerst op letten zouden.*
- Ten tweede, omdat Jeremia 31 vers 1 tot 23 eerst voorzeggd wordt de bekering van de 10 stammen van Israël en daarna vers 23 tot 27 van Juda. Dit is immers niet vervuld ter tijd van de wederbrenging van het volk uit Babel, noch ook in den beginne van de Huishouding van het Nieuwe Testament.
- Ten derde, behalve dat immers de 10 stammen Israëls, indien er al enige waren mede wedergekeerd uit de gevangenis met Juda ten tijde van Cyres en daarna, zulke overvloedige heilgoederen gelijk vers 12 en 14 gemeld worden, niet hebben genoten. En Gods oude volk tot het nieuw Verbond niet is geroepen, vers 31 tot 34 vergeleken met Hebréeën 8 vers 6 -13. Derhalve besluiten wij vast dat Jeremia 31 de laatste bekering van het gehele Joodse volk op een doorluchtige wijze voorzeggd.”

Bladzij 278. ... “Die ooit de kracht des Woords tot verlichting en heiligmaking en de zoetheit daarvan tot vertroosting heeft ondervonden; die ooit het ware werk des Geest is in hun ziel bespeurden door een levendig gezicht van hun ten enenmale ellende en onmacht, door heersende haat tegen alle zonde en wereldse ijdelheid, door een nederigste zucht naar Jezus’ gerechtigheid en om heilig te leven, door innigste genoegten in de geestelijke Godsdienst in de verborgen omgang met God, door tedere hartvereniging met Zijn kinderen; die kunnen verzekerd zijn, dat hun staat onveranderlijk is wegens het eeuwig Zoutverbond; ja zij hebben ook voor hun zaad beloften.

Dat die derhalve in dat kostelijk Verbond roemen en getrouw zijn! Dat zij door hun gedrag de leer van de volständigkeit der heiligen waarmaken! Dat het woord van Christus in hun rijkelijk wone in alle wijsheid! Dat zij zich door de Goede Geest steeds laten leiden; uit dat woord en van des Geestes werkingen uit de overvloed des harten veel spreken; voor Joden en heidenen die nog zonder Woord en Geest zijn en andere natuurlingen, vurig bidden; en naar die zalige tijden reikhalzen en daar om smeken, wanneer de recht behoorlijke bediening des Woords van des Geestes werking zo overvloedig achtervolgd zal worden.

Dezulken die zo wensen te werken in de kracht Gods zal des Heeren Woord en Geest in alle twijfelingen steeds raden, lijden, troosten in leven, lijden en sterven. Hun ogen en hart zullen niet breken, dan met een Bijbelwens in de mond, met de Bijbelbeloften in de ziel en met de zegeningen des Geestes aan de hand huns geloofs. Welke zij de eeuwigheid vol moed en gloed instappende aan Christus hun Zielsbruidegom zullen vertonen, zeggende: *Weet Gij ook Wiens deze ring, wiens deze Geest is?*

En Hij zal genaderijkst antwoorden: ‘Ik ken Mijn Pand, Mijn Geest, Mijn Zegel, ja uzelf als de Mijne. Zalig gij! Ga, rust onder het altaar in het witte overkleed der heerlijkheid. Ik zal op u zijn en u overschaduw. Wacht, totdat uw nagelatenen, uw

echtgenoot, uw broeder, uw zuster, uw zaad en het zaad uws zaads, ja al Mijn gelovig zaad ook voleindigd en toegebracht is. Dan zal uw Geest door Mijn woord met uw mond en vlees wederom verenigd, Mij voor het werk Mijns Geest is en de vervulling van Mijn woord, met al het gelovig zaad, roemen, grootmaken en verheffen. En uw verheerlijking zal van Mij en Mijn Vader en de Heilige Geest en Mijn zaligheid en wellusten van u niet wijken; noch van uw zaad, noch van het zaad uws zaads tot in eeuwigheid toe. Ja, amen!

26. Petrus Curtenius (1716-1789) Onderstaand citaat is overgenomen uit een preek voorkomend in: *De zwaarste plaatsen der brieven van Paulus*, 4 delen, Amsterdam 1766-1777. Zie voor complete preek: www.theologienet.nl

... "Dit zou waar worden *van de volheid der heidenen*. Allen zouden zij dan tot de gemeenschap van de ware kerk toevloeien en deel hebben aan haar voorrechten. Nu was er nog maar een klein getal, in vergelijking met de overigen, toegebracht. Want ofschoon de heidenen ook van de apostelen het Woord van 't Evangelie hebben mogen horen en dit Evangelie niet meer onder de Joden alleen, maar in de hele wereld gepredikt is, nochtans werd het getal der heidenen niet vol gemaakt. De leerlingen van Jezus konden in hun korte leeftijd niet alle plaatsen bezoeken, ook al omdat een groot deel van de wereld toen niet bekend was.

Zelfs is de volheid der heidenen nog niet ingegaan in deze tegenwoordige tijd. Hoe groot is de macht van de Mohammedanen en hoeveel duizenden van woeste volken hebben het geldank van het Evangelie nog nooit gehoord? *Daarom verwachten wij in de toekomst die gelukkige tijden, dat het Evangelie der zaligheid zal verkondigd worden in de hele wereld en dat er dan niet één volk meer zal zijn, dat niet zal worden opgeroepen om zich te voegen tot de ware kerk, Gods wet op zich te nemen en zich met de kerk in liefde te verenigen.* Dit vinden wij in Ps. 86: "Al de heidenen, Heere, die Gij gemaakt hebt, zullen komen en zullen zich voor Uw aanschijn nederbuigen en Uw Naam eren." Verder in Ps. 102: "Dat zal beschreven worden voor het navolgend geslacht en het volk, dat geschapen zal worden, zal de Heere loven: - opdat men de Naam des Heeren vertelle te Sion en Zijn lof te Jeruzalem; wanneer de volken tezamen zullen vergaderd worden, ook de koninkrijken, om de Heere te dienen." Jesaja spreekt er van in hoofdstuk 11: "Want het zal geschieden ten zelve dage, dat de heidenen naar de wortel van Isaï, die staan zal tot een banier der volken, zullen vragen en zijn rust zal heerlijk zijn." En in Jesaja 24: "Die zullen hun stemmen opheffen, zij zullen vrolijk zingen, vanwege de heerlijkheid des Heeren zullen zij juichen van de zee af. Daarom eert de Heere in de valleien, in de eilanden der zee de Naam des Heeren des Gods van Israël. Van het uiterste einde der aarde zal men psalmen horen tot verheerlijking van de Rechtvaardige."

Hoe duidelijk wordt in Jesaja 60 tot de kerk gezegd: "De heidenen zullen tot uw licht gaan en koningen tot de glans, die u is opgegaan. Heft uw ogen op rondom en ziet, alle die zijn vergaderd, zij komen tot u." Vervolgens: "Opdat men tot u inbrenge het heil der heidenen en hun koningen tot u geleid worden." Enz. Dit zijn allemaal uitdrukkingen, die te hoog, te sterk en te algemeen zijn, dan dat zij op een vroeger tijdperk kunnen gepast worden.

Zó lang en ook niet langer, zal het oordeel op het gros van de Joden blijven rusten, want *de verharding is voor een deel over Israël gekomen, totdat de volheid der heidenen zal ingegaan zijn.* Het is zeker, dat hiermee de langdurigheid van Israëls

verstokking wordt uitgedrukt. Evenwel, als die tijd zal vervuld zijn, dat de volheid der heidenen is ingegaan, dan zal de deur der genade ook weer voor de Joden worden ontsloten. De verharding van de Joden is geschied om der heidenen wil, opdat deze in hun plaats zouden worden aangenomen. Dit blijkt uit de verzen 11, 12 en 15, waar *de val van de Joden de zaligheid der heidenen, hun vermindering, de rijkdom en hun verwerping, de verzoening der wereld wordt genoemd*. Als dan dit doel zal bereikt zijn, zal de verharding over het Jodendom moeten ophouden en de Joden zullen daarvan ontheven worden, opdat zij tezamen één enige Koning tot koning hebben, zie Ezech. 37.

Zo moeten we verstaan wat Paulus zegt in 1 Thes. 2:16: "De toorn is over hen gekomen tot het einde." Dat wil zeggen: tot op het einde daartoe bepaald en daarmee zal dan ook die gramschap haar einde nemen.

Ziet, een onweder des Heeren, een grimmigheid is uitgegaan, een aanhoudend onweder: het zal blijven op het hoofd der goddelozen. De hittigheid van des Heeren toorn zal zich niet afwenden, tótdát Hij gedaan en tótdát Hij daargesteld zal hebben de gedachten Zijns harten; in het laatste der dagen zult gij daarop letten. Terzelfder tijd, spreekt de Heere, zal Ik alle geslachten Israëls tot een God zijn en zij zullen Mij tot een volk zijn." Jerem. 30:23 en 24 en hoofdstuk 31:1.

Dit werd ook gezegd door Hanna in haar lofzang, als zij zei: "totdat de onvruchtbare zeven zal gebaard hebben, is zij, die veel kinderen had, krachteloos geworden", 1 Sam. 2:5. Dit wordt ons ook verklaard door Micha, als hij zegt: "Daarom zal Hij henlieden overgeven tót dé tijd tóé, dat zij die baren zal, gebaard hebbe", (dat is de vrije kerk van het Nieuwe Testament in tegenstelling tot de dienstbare Hagar). "Doch dan zullen de overigen der broederen zich bekeren met de kinderen Israëls", Micha 5:2.

En op geen andere wijze heeft de Heiland Zich uitgedrukt bij Zijn afscheid van de Joden: "Gij zult Mij van nu aan niet zien, tótdat gij zeggen zult: *Gezegend is Hij Die komt in de Naam des Heeren*," Matth. 23:39.

Hier, in onze tekst wordt er nog als verklaring bijgevoegd: "*En alzo zal geheel Israël zalig worden.*"

Verscheidene uitleggers verstaan hier onder "geheel Israël" de gehele kerk, of het Israël Gods naar de geest, uit Joden en heidenen samengevoegd. Maar behalve dat men niet gemakkelijk een plaats uit het Nieuwe Testament zal aanwijzen, waar de naam "Israël" Gods kerk, met insluiting van de heidenen betekent, zo was het voor de Romeinen ook geen verborgenheid, als de apostel hun bekend had willen maken, dat het gééstelijk Israël behouden moest worden. Dit werd in die tijd reeds vervuld en het was nooit door iemand, die zich christen noemde, ontkend. Bovendien brengt Paulus de verborgenheid van onze tekst naar voren met het doel, dat de heidenen zich niet zouden beroemen boven de Joden.

Als hij hier nu onder "Israël" ook de kerk uit de heidenen had bedoeld, dan had hij de heidenen daardoor zeker nog meer stof gegeven om zich te verheffen. Want dan zouden zij in de plaats van de afgebroken takken, door de verharding van het grootste deel van de Joden, zijn ingeënt. Neen, het moest juist strekken om hun hoogmoed te vernederen!

Verder moet opgemerkt worden, dat de naam Jakob in het slot van vers 26 ons alleen bepaalt bij Jakobs vleselijke nakomelingen, waarom zij in vers 28 *de beminden om der vaderen wil* worden genoemd.

Dat hier nu gesproken wordt van *gehéél* Israel, staat als tegenstelling tegenover dat

deel, waarover de verharding was uitgesproken. Tot nu toe waren er nog maar weinigen geweest uit Israël, in vergelijking met de volle menigte van het volk, dat de zaligheid verkregen had. De apostel verstaat dan onder geheel Israël hetzelfde, wat hij in vers 12 de volheid van de Joden heeft genoemd. Dit gehele Israël zal zalig worden.

(...)

Dit leren ons ook de doorluchtige voorspellingen, die op deze zaak en op deze tijd hun betrekking hebben, waarin de heidenen vóór de Joden worden geplaatst: "Looft de Heere, al gij heidenen, prijst Hem alle natiën," Ps. 117. Eerst moesten de heidenen vragen naar de Wortel van Isaï en daarop zal dan volgen, dat de Heere ten anderen male (de eerste maal was het reeds geschied op de grote Pinksterdag), Zijn hand zal aanleggen om weder te verwerven het overblijfsel van Zijn volk. En Hij zal een banier oprichten onder de heidenen, om de verdrevenen van Israël te verzamelen en de verstrooiden uit Juda te vergaderen van de vier einden van het aardrijk, Jes. 11. Dus zal Israël de derde wezen met de Egyptenaars en met de Assyriërs, een zegen in het midden van het land: want de Heere der heirscharen zal ze zegenen, zeggende: gezegend zij Mijn volk de Egyptenaars (dat zijn de bekeerden uit het Pausdom, dat geestelijk genoemd wordt Sodom en Egypte); en de Assyriërs, dat zijn de uitverkorenen uit de heidenen, het werk Mijner handen; en tenslotte Israël Mijn erfdeel, Jes. 19:24 en 25.

Daarop ziet ook, dat de wateren, die weleer vloeiden van het oosten naar het westen, ten laatste van het westen tot het oosten zullen wederkeren, om de volkeren, die in het oosten wonen, met de leer der genade te besprengen, volgens Ezech. 47: 1 tot 5, vergeleken met Zach. 14:8.

Met één woord: was het een kenmerk van de *éérste* tijd van het Nieuwe Testament, dat de Naam des Heeren moest geprezen worden van de opgang der zon tot aan haar ondergang, Ps. 113:3 en Mal. 1:11; het tegendeel zal men gewaar worden in de *laatste* tijd, want dan zullen zij de Naam des Heeren vrezen, *éérst* van de nedergang en *dáárna* Zijn heerlijkheid van de opgang der zon. Zie dit ook in Jes. 59:19.

En zo zien wij, dat er een gewichtige reden is, waarom de apostel Paulus, als hij spreekt over de dingen die in het *laatste tijdperk* zullen gebeuren, deze orde volgt, dat hij *éérst* het ingaan van de volheid der heidenen en daarna het zalig worden van geheel Israël vermeldt.

27. Joachim Mobachius, (1699 -1790). *De lang gewenste en vast aanstaande bekering van het volk der Joden ... in het brede vertoont in de Godsspraak van Jeremias XXXI*, door Joachimus Mobachius; predikant te 's-Hertogenbosch. Uitgave Utrecht 1746. Waarin opgenomen een toelichting over *de bekering van de 12 stammen Israels*, door P. G. Josseling, predikant te Veghel.

Mobachius geeft een heldere uiteenzetting van de tekstwoorden en het tekstverband, van de letterlijke en geestelijke betekenis en ervaring van Jeremia 31. Bij de verklaring van de laatste verzen licht hij de terugkeer van de 12 stammen toe uit diverse teksten vanuit de Psalmen, Jesaja, Ezechiël 37-39, Hoséa 3, Micha, enzovoort. Uitvoerig bewijst hij de bekering van Israël uit de profeet Zacharia, hoofdstuk 2, 8, 10-14. Mobachius – een ‘Coccejaans’ leraar - spreekt met grote achting over de zalige Brakel en Hellenbroek.

Sprekend over Zacharia 14: 10 “*Dit ganse land zal rondom als een vlak veld gemaakt worden*”, zegt hij bladzij 719-720:

... Op die woeste en ongeschikte gestalte des lands waarin het nu is, vervolgt de profeet thans en belooft daarvan in het komende redres en verbetering. *Dit ganse land zal rondom als een vlak veld gemaakt worden.* Dat is, tot een wandelweg, hoedanig een vlakheid is waarop men met gemak kan voortreden zonder zich te stoten, aan iets was woest, doornachtig, hobbelachtig en oneffen is, waartoe het nu niet recht geschikt was.

En er wordt bij gedaan: *Zij, te weten Jeruzalem, zal verhoogd worden in haar plaats.* Welke verhoging van die stad zegt, een verhoging of oprichting uit haar stof- en puinhopen. Of, het kan ook zijn opzicht hebben op de grond, om aan het gebergte waarop zij herbouwd moet worden, - indien ze zal leven op haar oude wijze, en dus in *haar plaats*, - zijn behoorlijke hoogte te geven. Gelijk Salomo in zijn bebouwingstijd zoals getuigd wordt van Joséfus, gedaan heeft omtrent de hoogte van Moria, die dezelfde tot een bekwame standplaats voor de tempel, als een paleis van Gods heiligheid bereidde. Of, deze verhoging kan zien op de wijze van herbouwing van die stad, die haar een bijzonder aanzien kon geven en misschien in zeer hoge en aanzienlijke gebouwen, evenals tevoren zouden doen uitsteken.¹⁶ Zoals *een koningin der steden*, die elk zeggen deed: *Gaat rondom Sion en omringt al haar torens*, enz. Psalm 48: 13, 14. Behalve dat dit verhogen ook moet gebracht worden tot al die voorrechten en zegeningen waarmee die stat boven andere zal bekroond worden. Evenals weleer in dat opzicht Kapernaúm tot den hemel toe verhoogd was. Waardoor zij nog eens *tot een lof op aarde zou gesteld worden*, Jesaja 62: 7.

Dat er verder van gezegd wordt, *dat ze zou bewoond worden in haar plaats*, strekt tot bevestiging van hetgeen wij tevoren onze profeet hoorden zeggen, *dat Jeruzalem nog zou blijven in haar laatste Jeruzalem*, Zacharia 12: 6. En dus, dat die stat op zijn oude grond moet hersticht worden, evenals ook bij de eerste herbouwing door Zerubabel is geschied. Waarvan voorzeggd was: *De stad zal herbouwd worden op haar hoop en het paleis zal liggen naar zijn wijze*, Jeremia 30: 10. Ofschoon zij telkens zal vermeerderd, uitgelegd en uitgebreid worden, zoals wij in het vervolg over Jeremia 31 vers 38 tot 40 nog nader zullen tonen. Want het is aan te merken gelijk wij tevoren al getoond hebben, dat die stat, sedert de Romeinse verwoesting, ofschoon van deze en gene herbouwd, nooit echter haar eigenlijke plaats beslagen heeft. En dat nu is, staat gesticht op een geheel andere grond

Ten minste, hier kan niet bedoeld worden dat bekende optrekken van de Joden en Jodengenoten uit alle gewesten der wereld naar het herbouwde Jeruzalem door de Zerubbabel op de gezette hoogtijden. Want wij hebben reeds zonneklaar getoond, dat in meer dan een plaats van dit hoofdstuk dingen voorkomen die zien op de laatste dagen. En waar zou toch in het oude herbouwde Jeruzalem voor alle heidenen plaats te vinden zijn? Waar hebben bepaald en in het bijzonder juist al de heidenen die tevoren tegen Jeruzalem waren opgekomen, daarna van jaar tot jaar derwaarts opgetrokken, om daar het Loofhuttenfeest te vieren en de koning Messias te aanbidden? Ja, waar is ooit nog vervuld hetgeen er staat in vers Zach. 11: *En daar zal geen verbanning meer zijn, want Jeruzalem zal zeker wonen?* Daar nu nog die stad en de ganse Joodse aarde met de ban geslagen blijft, volgens Maléachi 4: 6.

Voordat wij van het betoog dezer waarheid afscheiden, moeten wij uit het Nieuwe Testament nog een nadrukkelijke plaats erbij voegen, te weten Lukas 21: 24. Daar

¹⁶ Dit is letterlijk vervuld door de bebouwing van de buitenwijken van Jeruzalem op de omliggende bergen, waarop hoge flats zijn verrezen.

Jezus zegt: *Jeruzalem zal van de heidenen vertreden worden, totdat de tijden der heidenen vervuld zullen zijn.* De zin is, dat Jeruzalem zal bezeten worden van verscheiden Romeinse heidenen en uitheemse volkeren, zoals de, Latijnen, Turken, enzovoort. *Totdat de tijden der heidenen vervuld zijn;* te weten, zo in hun rijken, als in hun roeping. Of, *totdat die tijden zullen gekomen en die beloften zullen vervuld zijn* volgens welke naar Paulus verklaring, *de volheid der heidenen zal ingaan in Christus' koninkrijk en alzo geheel Israël zaligworden.* Indien nu Jeruzalem niet langer van de heidenen zal vertreden worden als tot op die tijden, zo moet het noodzakelijk zijn, dat als die tijden vervuld en daar gekomen zullen zijn, dat dán Jeruzalem eens weer zal herbouwd worden. Zo begrijpt het ook Johannes Coccejus: “De Joden, zegt hij, hopen dat Jeruzalem onder de Messias wederom gebouwd zal worden; 't welk zij vrijelijk voorwaar mogen hopen, want Christus heeft gezegd, *dat Jeruzalem door de heidenen zal vertreden worden totdat de tijden der heidenen vervuld zullen zijn.*”

En elders laat hij zich wederom aldus horen: “Dat de Turken thans Jeruzalem bezitten, is een bewijs dat Christus nog niet alle dingen onderworpen zijn, maar eindelijk echter zal Jeruzalem met alle koninkrijken der aarde des Heeren Jezus zijn.”

Ziedaar, zoveel plaatsen en bewijzen menen wij voor ons te hebben om een ieder overtuigend te doen zien, dat Jeruzalem nog eens zal herbouwd worden en dat de Joden in het laatste der dagen eens wederom naar hun stad en land zullen wederkeren om hetzelfde te bewonen en daar de God van hun vaders te dienen.

Men vergist zich derhalve te bijster als men de Joden zullende weerleggen wanneer zij zoveel heerlijke Godsspraken op hun land en volk en dat zelfs heerlijke, - niet alleen geestelijke - maar ook lichamelijke voorrechten toepassen, hen loutere dromen, verdichtselen, grootspreken en vooroordelen verwijt. Ik onderscheid wel duidelijk de Joodse dromen en verdichtselen die zij bij de Godsspraken van het hunne gevoegd hebben, van die Godsspraken zelf of derzelver zuiverder inhoud. Maar men moest het goede te gelijk met het kwade zo licht niet verworpen hebben, maar hen behoorlijk recht doen voor zover zij het stuk recht begrepen hebben. Zij hebben waarlijk iets gezien in de Godsspraken waarin zij niet ganselijk mistasten, ofschoon zij die volgens hun vooroordelen en hoogmoed vermengd hebben met verscheiden beuzelingen, waarvan dezelve nu gezuiverd zijn, gelijk zij dus ook tot de nog aanstaande komst des Messias ter oprichting van Zijn heerlijk Rijk verscheiden Godsspraken brengen, die er waarlijk toebehoren. Ofschoon zij alleen daarin zich misgrijpen, dat ze volgens een verkeerd vooroordeel nopens Zijn komst, zoals zij die verwachten, dezelve daarna valselijk verdraaid en uitgelegd hebben.

Doch zult gij mij mogelijk vragen, of er alsdan bij de herbouwing van Jeruzalem en de bekering en wederkering der Joden in hun land ook het zogenaamde duizendjarig Rijk van Christus zal plaatshebben?

Hierop antwoord ik, dat het er op aankomt hoe men hetzelfde begrijpt. Waaromtrent de gedachten van sommigen te bijster veel van de anderen verschillen. En terwijl dit een nieuw stuk en van veel te grote omslag is om hier voor te stellen en te bepalen zo durven wij ons daaromtrent thans niet uitlaten maar zullen in onze onderhanden zijnde verklaring over de Openbaring van Johannes en wel over hoofdstuk 20 en 21, als wij daaraan bij leven en gezondheid toegekomen zijn, wel aanleiding vinden onze gedachten dienaangaande nader te uiten. Maar nu zeggen wij vooraf, dat zoals de Chiliasten hetzij oude of nieuwe, het begrijpen er vele redenen vóór, maar ook niet weinig tégen zijn.

(Wie lust heeft van onder andere daartegen lezen het werkje van mijn zeer waarde vader, gemaakt ter gelegenheid van Groningerlands watervloed over Psalm 90 vers 5 en 6, pagina 49-97, hetgeen nog van niemand weerlegd is. Men zie hiervoor de

bijzondere gedachten van de heer Burnet en de vermaarde heer professor Ant. Driessen, achter zijn Hoogedele gedachten over het Hooglied. Voorts kan men er over nazien de zeer geleerde Ravestein, die dit gevoelen der chiliasten desgelijks in den brede weerlegd heeft achter zijn Weleerwaarde deftig werk over Deuteronomium 32. Waarin men alles zal vinden wat dienaangaande wetenswaardig is; om meer anderen voorbij te gaan.)

Mogelijk zult gij mij verder vragen, *of de tempel dan ook herbouwd zal worden?*

Wij antwoorden, zulks is niet waarschijnlijk. De Joden hopen en verwachten zulks en worden zelfs daarin van enige christenen uitleggers begunstigd. Zij zoeken hulp in Ezechiël 37: “Ik zal Mijn heiligdom onder hen stellen”; en Jesaja 62: 8. Ook brengen zij bij de beschrijving van de tempel door Ezechiël en willen dat dit een schaduwachtige afbeelding van die derde tempel is, die hierna herbouwd zal worden. Doch wie ziet niet dat dit geestelijk te verstaan is? En als men die tempel van Ezechiël naar de uiterlijke schors der letter wil opvatten, zo zou men zich naar de uitrekening van sommigen een tempel moeten verbeelden welke twee of drie mijlen gaans groot is. Die tempel was ook niet op Sion maar op een hoge berg in het midden van het land en in een andere verdeling der stammen, geplaatst. Maar al eens gesteld, de tempel werd herbouwd, wat zwaarigheid of ongerijmdheid als men maar vaststelt gelijk wij doen, dat alle schaduwachtige gebruik dan zal ophouden? Zou zulk een herbouwing dan niet zijn nuttigheid kunnen hebben? Terwijl daardoor aanleiding aan Gods volk gegeven werd om die oude lieflijkheden daar te aanschouwen en te onderzoeken en zo alles van nabij en in haar eigen gedaante eens te zien en te beter te kunnen vergeestelijken? Wordt het niet hoog geprezen in de vermaarde en zeer geleerde heer professor Mill te Utrecht, dat hij de tempel van Salomo in het klein heeft opgericht? En lokt zulks niet een menigte van aanschouwers uit om zo een recht en beter begrip van het vorige model te hebben? Maar wat is het gezicht daarvan bij hetgeen men zou verkrijgen, als dezelve eens in zijn juiste grote als voorheen en eigen gedaante door Gods besturing werd herbouwd? Met welk een verwondering en verrukking zou dezelve dan niet aanschouwd worden? Hoe zou de veelvuldige wijsheid Gods in ieder deel en stuk van achteren niet te beter op het eigenlijk aanschouwen, doorstralen?

Bladzij 732. ... “Ook wil ik daarom geenszins stellen dat de Heerlijkheid Gods dan juist alleen in één hoek der aarde zal geopenbaard worden. Neen, wij staan toe dat dan volgens Psalm 8 en Jesaja 6: 3 en meer andere plaatsen, *Gods Naam zal heerlijk zijn over de ganse aarde*. En daarom, omdat Gods Naam zal heerlijk zijn over de ganse aarde volgt veeleer, - temeer omdat het Joodse land van Christenen moet bewoond worden - en dat daar op een bijzondere wijze Zijn heerlijkheid moet geopenbaard en gezien worden. Dus zulks niet tegen maar veeleer voor de herbouwing van Jeruzalem en de wederkering der Joden in hun land is. Waarmee wij dus tevens hebben voldaan aan hetgeen de heer Josselyn uit Hottingerus, nopens degene die van het contrarie gevoelen zijn in de voorafgaande brief pagina 30 en 31 aan haar; ofschoon zijn eerwaarde zelf er voor is.¹⁷

Bladzij 732. *Maar voor Wie zou deze stad weer herbouwd worden?*

Zal het zijn ten dienste, ten voordeel en tot verbreiding van de luister van enig aards vorst die tot dat doel wel gewoon zijn steden te bouwen en te herbouwen en daarom

¹⁷ In de oorspronkelijke uitgave is een brief van Ds. Josselyn opgenomen naar Hottingerus verwijst. J.H. Hottinger was een bekwaam kenner van het Hebreeuws, die over Romeinen 11 heeft geschreven. De Brief van Josselyn is opgenomen in: De verloren stammen ... gevonden. www.theologienet.nl

naar hun namen te laten benoemen?

Nee, de tekst van onze Jeremia vers 38, - wiens draad door deze uitstap dusver was afgebroken en welke wij nu wederom moesten aaneen hechten, - zegt dat het *voor den Heere zou zijn*. Zoals er staat, *dat die stad den Heere zal herbouwd worden*. En zo zou het niet zijn voor heidenen en Turken of papisten, maar om van Christenen en wel bijzonder van Joden, *dán Christen* geworden tot eer en dienst van Jehovah te worden bewoond. Ja, wel zo, *den Heere*; dat ook de Heere daar op een bijzondere wijze zal tegenwoordig zijn en gans Jeruzalem, die dan *des Heeren troon* zal genoemd worden; en zo zal de naam der stad alsdan zijn: *de Heere is aldaar*, Ezechiël 48: 35. Zullende daar alsdan het ware tegenbeeld der oude Schechina, of der Majesteit van de heerlijkheid Gods op een bijzondere wijze bespeurd worden. En God zal daar onder Zijn volk wonen en wandelen. Ja, *hen tot een God zijn*, gelijk zij *Hem tot een volk* zullen zijn. En zo wordt hier door die uitdrukking een stilzwijgende tegenstelling gemaakt tussen dit en het oude Jeruzalem.

De tijd wanneer wordt zoiets uitgedrukt: *de dagen komen*. Over welke uitdrukking wij reeds tevoren daar dezelfde meermalen voorkomt, ons hebben uitgelaten. Zie onder andere vers 31. Alleen zeggen wij nu met één woord, dat men hier er wederom de dagen van de Messias, - hetgeen zelfs ook de Joden erkennen - door verstaan moet. Dus de laatste dagen volgens onze voorheen gelegde gronden. Deze tijd wordt nader van Jezus zelf bepaald in Lukas 21: 24: *Tot de vervulling van de tijden der heidenen*. Bijgevolg zal het zijn als de heidenen zullen bekeerd worden en wel als de volheid der heidenen zal beginnen in te gaan in Christus' koninkrijk.

28. Johannes Verschuier (1680-1737) was predikant te Zeerijp, Gr. In zijn boek: *Waarheid in het binnenste* (1737, pag.56-57) geeft hij zijn toekomstvisie als volgt weer:

1. Dat de antichrist die nu nog dient tot een roede van Gods toorn, geheel zal vallen en verdaan worden.
2. Dat de heidenen welke nu nog van Jezus vervreemd zijn zullen bekeerd worden, en haar volheid ingaan.
3. Dat Israel, de Joden, nu nog verworpen, veracht, versmaad, verstroot, in het laatste der dagen zullen komen en zoeken de Heere hun God en David (Jezus) hun Koning en zo geheel Israel zal zalig worden.
4. Dat er in plaats van zoveel onrust, oorlogen, verdrukkingen, en vervolgingen, een grote en gehele vrede zal zijn.
5. Dat er in plaats van zoveel twist en verdeeldheid enigheid des geloofs zal zijn.
6. En daar nu zoveel onkunde plaats heeft, zo zal er *een vele en grote kennis in de wegen Gods zijn*.
7. Gelijk er ook een toenemende heiligheid des levens onder Jezus' onderdanen zal gezien worden.

29. ARN. ROTTERDAM (1718-1781). *Zions roem en sterkte of verklaring van de Nederlandse geloofsbelijdenis vervat in de XXXVII artikelen*. Uitgave 1754.

"Vraag: *Verwachten wij nog een grotere volmaaktheid en luister der kerk op aarde?*

Antwoord: Ja, Petrus 3:13, "Maar wij verwachten naar Zijn belofte, nieuwe hemelen en een nieuwe aarde, in dewelke gerechtigheid woont."

Vraag: *Hoe zal dat geschieden?*

Antwoord:

1. Door een algemene bekering van het doodse wolk, zo duidelijk bij de profeten voorzeggd; o.a. Hosea 1:10-12 en 3:5, "Daarna zullen zich de kinderen Israëls bekeren en zoeken de Heere hun God en David hun koning; en zij zullen vrezende komen tot de Heere en Zijn goedheid, in het laatste der dagen. En door Paulus uitgebeeld, Romeinen 11: 25 en 26.
2. Door een meerdere toevloed der heidenen, waar de voorzeggingen van melden, Daniël 2:35, "Maar de steen, die het beeld geslagen heeft werd tot een grote berg, alzo, dat hij de gehele aarde vervulde." Zacharia 14: 9, "En de Heere zal tot koning zijn over de ganse aarde; te dien dage zal de Heere een zijn en Zijn Naam een", en Paulus in Romeinen 11 : 12, "En indien haar val de rijkdom is der wereld en haar vermindering de rijkdom der heidenen, hoeveel te meer haar volheid."
3. Door een meerdere val, niet alleen van de Oosterse vijand van Christus, maar ook van de Roomse Antichrist met zijn aanhang, 2 Thessalonicenzen 2:8, "En alsdan zal de ongerechtige geopenbaard worden, welke de Heere zal verdoen door de Geest Zijnsmonds en te niet maken, door de verschijning Zijner toekomst." Openbaring 18:2.
4. In groter geluk en voorspoed der kerk, niet alleen geestelijk, maar ook lichamelijk, door vermindering van kwalen en vermeerdering van allerlei goed."

30. Dr. A. Comrie (1706-1774). Verhandeling van enige eigenschappen des zaligmakenden geloofs. Eerste uitgave Leiden. 1744 Preek over *Het leven des geloofs op de beloften*. Hebr. 11:13.

"A. Zij zagen de beloofde zaak in de beloften. Trouwens, dat is de natuur van het geloof, dat het de dingen op een geestelijke wijze aan de ziel wezenlijk vertegenwoordigt, dezelve een zelfstandigheid aan de ziel gevende, gelijk uit het 1^e vers blijkt. Het geloof laat de ziel niet in de ijdele denkbeelden hangen, maar geeft ze de zaken zelf te zien. Abraham, ofschoon hij lang voor Christus gestorven was, zag evenwel waarlijk Zijn dag met blijdschap, Joh. 8:56. Laat dit een toetssteen zijn, om ons geloof daarvan tot de proef te brengen. Vertegenwoordigt ons geloof de Christus en de beloofde zaken niet aan onze ziel, maar laat het ons blijven hangen in denkbeelden en in bevatting van de zaken alleen, dan is het niet het geloof van de uitverkorenen Gods, hetwelk de apostel in het 1^e vers beschrijft. *Zij zagen ze, maar het was van verre*. Dit van verre zien van de beloofde zaak of zaken der belofte, kan in drie opzichten aangemerkt worden: (...)

Of, ten tweede, dit verre zien, kunnen wij aanmerken met betrekking tot hun geestelijke onderscheiding van de beloofde zaken, namelijk, dat, terwijl die nog opgewonden lagen in de baarmoeder der belofte, zij maar een eng en klein begrip hadden van de zaken, die in de beloften opgewonden lagen. Dat is zeer klaar omtrent de oude gelovigen, want zij zagen die dingen maar van verre verduisterd door weinige beloften, die haar klaarheid moesten hebben door de nadere belofte van de heerlijke komst van de Messias. Abraham zag het tegemoet, doch in zijn tijd, omdat het licht toen nog maar aan het opgaan was, slechts in het duister gehuld van verre. *En in dit opzicht moeten zelfs de gelovigen van het Nieuwe Testament in het geloof sterven, zonder veel beloofde zaken aangaande de val van de Antichrist, de heerlijke Kerkstaat, de heerlijkheid van de hemel enz. te verkrijgen. Maar zij zien ze van verre als in een spiegel en in een duistere rede.*"

In een preek over Jeremia 31:9 die opgenomen is in de *Verzameling van Leerredenen*,

sprekt Comrie over: het "onlangs schoon uitgekomen werk van de heer MOBACHIUS." (Zie het citaat van Mobachius over Jeremia 31; *de de lang gewenste en vast aanstaande bekering van het volk der Joden*. Comrie schrijft:

32. "Wij houden het voor ons daarvoor, dat het in zijn eerste betrekking geschreven en gegeven is tot troost van Gods volk in Babel, en om hen te verzekeren van hun verlossing en wederbrenging in hun land; ondertussen zó, dat vele dingen bij die gelegenheid invloeiende, niet rechtstreeks op dat geval ziende, maar op volgende tijden; en hetgeen er in is, zal vervuld worden bij de bekering der doden in de laatste dagen, waarvan de verlossing uit Babel een pand en profetisch voorbeeld geweest is."

31. Jac. van Ostade, predikant te Gouda, heeft de verklaring van de profeet Ezechiël vertaald, die in het Engels beschreven is door William Greenhill (1591-1671). Greenhill was ook lid van de Westminsterse vergadering van 1643. Ostade heeft de verklaring van Ezechiël voorzien met aantekeningen. Uitgave 's Gravenhage 1736.

Greenhill verklaart Ezechiël 37 onder meer als een toekomstige gebeurtenis voor het Joodse volk. Van Ostade merkt op:

"Wie hier breder historisch en zakelijk bericht begeert, die raden wij te lezen *Voetii Disput Select tom. II. P. 1249-1266*. En in het Nederlands Jac. Koelman, 'Sleutel tot Openbaring van Johannes', pag. 146-218, waar dit alles in het brede wordt verhandeld en de dwalingen van de Duizendjarigen wederlegd worden. Hoewel Koelman veel beschaafder en gematigder zijn gedachten daarover uitdrukt als Voetius en die ook breder en bescheidenlijker de gevoelens voorstelt, de dwalingen weerlegt en al de tegenwerpingen oplost; en de meeste duistere plaatsen der Profeten omtrent deze stukken bondig en grondig weerlegt."

32. Wilhelmus Themmen, (1696-1764) predikant te Arnhem. Uittreksel uit een preek: *De heerlijkheid en sterkte van Sion in het laatste der dagen*; naar aanleiding van Psalm 48: 13, 14. Uitgesproken op de Synodale vergadering te Groningen, mei 1724. Uitgave Lemmer, W.A.F. Koopman.

... Hierom zegt David met nadruk: *Laat zij voor den Heere Zijn goedertierenheid loven, en Zijn wonderwerken voor de kinderen der mensen, en dat zij lof offeren, en met gejuich Zijn werken vertellen*, Ps. 107: 21, 22.

Ziet vrienden, dit zal altijd plaats hebben, maar inzonderheid in het laatste der dagen, wanneer God Zijn kerk na de allerdroevigste omworstelingen met hun vijanden wonderlijk verlossen, en met Zijn zegeningen overstroomd zal; wanneer Hij zal opstaan en zich ontfermen zal over Sion, als de bestemde tijd gekomen is; als Zijn knechten een welgevallen hadden aan hun stenen, en een medelijden met haar gruis; als de Heere Sion zal opgebouwd hebben, en in Zijn heerlijkheid zal verschenen zijn, Zich gewend zal hebben tot het gebed desgenen, die geheel ontbloot is, en hetzelfde niet versmaden zal. Dan zullen ook al Zijn wonderen beschreven worden voor het navolgende geslacht, en het volk, dat geboren zal worden, zal den Heere loven; omdat Hij uit de hoogte Zijns heilighdoms zal nederwaards gezien, en uit den Hemel op de aarde beschouwd zal hebben; om het zuchten der gevangenen te horen, en los te maken de kinderen des doods; opdat men de naam des Heeren vertelle te Sion en Zijn lof te Jeruzalem. Wanneer de volken tezamen zullen vergaderd worden, ook de

koningrijken om den Heere te dienen, (Ps. 102.)

Maar vraagt gij mij toehoorders, *hoe en op welke wijze Gods heerlijkheid over Sion aan de navolgende geslachten zou verteld worden?*

Ik zeg, dat dit geschieden zal, én door de leraars in het verkondigen des Evangeliums én door alle geestelijke Sionieten die deze uitmuntende voorrechten naar waarde zullen verheffen.

- a. Vooreerst voor de Joden, om die tot jaloersheid te verwekken, opdat zij toch de valse steunsels van hun eigengerechtigheid mochten verlaten, van de inbeelding van een aards Sion, en de opbouw van een wereldlijk heiligdom afzien, om in het geestelijk Sion hun woning te zoeken, en daar het heil van den Messias tot muren en voorschansen te stellen.
- b. En dan voor de geslachten der Heidenen, om die ook aan te moedigen, dat zij hun afgoden den schop geven en hun verfoeilijke leugenleer verlaten, en hun gewaande torens en sterkten omverwerpen en tot het Sion des Heeren onze God hun toevlucht nemen, om daar in een hoog vertrek gesteld te worden.

Ziet daar, aandachtige, een kort verhaal van Sions heerlijkheid en sterkte, tot welke aandachtige beschouwing, alle volken der aarde worden uitgenodigd, om daar de wonderdaden des Allerhoogsten nauwkeurig onder het oog te nemen, en ze tot roem van den oppersten Bouwmeester en kunstenaar aan hunne navolgende geslachten te vertellen.

W. Temmen. *Vaste troostgronden der heiligen, om in dagen van een dikke duisternis en grote benauwdheid, wanneer zij geen licht zien, daar op te betrouwen, en gerust te zijn tegen alle vreze des kwaads. Uit enige profetische keurstoffen bijeen vergaderd, verklaart en toegepast.* Uitgave Pieter Bandsma, 1750.

Temmen was een Coccejaans leraar. Van zijn komst werd opgemerkt: Maar als men in 1743 de Coccejaan ds. W. Themmen uit Arnhem heeft beroepen die bedankte, zei een zekere Gerdes: ‘Zij die altijd zeuren over het oude kozen W. Themmen; er kan in een korte tijd veel veranderen’ In de voorrede schrijft Themmen over de vreselijke oordelen die over de kerk in Europa komen zullen. Het Armageddon verwacht hij in Europa. Als wij terugzien wat er gebeurd is in de Holocaust, mogen we wel zeggen, dat het een Armageddon voor de Joden is geweest. Echter de kerk van Christus is getroffen door een vreselijk oordeel van geesteloosheid. Waarvan we de diepte niet eens beseffen.

“...Dat nochtans de tijd vast aan snelt en waarschijnlijk zeer nabij is dat God die vervallen, gans besmette, geesteloze en ter dood toe gewonde lichaam van Zijn kerk, hetwelk (wat het gros der uitwendige belijders aangaat) met het huis van Israël, een geraamte van doodsbeenderen gelijk is geworden, in het smeltkroes van Zijn rechtvaardige oordelen werpen en door de hitte van een grote verdrukking gelijk de eerste wereld door de zondvloed, van de drek zijner onreinheid zuiveren zal.

... En hoe verschrikkelijk en vreselijk op zichzelf, die echter van een allenthalve ondergang der vijanden en een volkomen verlossing van het lang verdrukte Sion zal gevolgd worden en welks gelukkig uiteinde de weg zal banen tot die heerlijke Kerkstaat die wij naar de voorzegging der profeten met opgestoken hoofde in het geloof verwachten. ... Dat voorts na dezen krijg, een wonderbare verlossing van Gods lang verdrukte volk en een overheerlijke Kerkstaat die van Johannes (en allang voor hem van de profeten van het Oude Testament) voorzegd is, zal volgen.

33. J. H. Schacht (1725-1805). Doktor en Professor in de Godgeleerdheid te Harderwijk. Schacht heeft enkele Latijnse en Nederlandse werken nagelaten. Een van zijn laatste woorden waren:

*O, Anker van mijn hoop, Uw Woord houdt eeuwig stand,
Waar dood, is dan uw pijn? Waar ziekte, uwe smart?
Vaarwel o aard; mij wacht een beter vaderland!*

Prof. Schacht vertaalde uit het Engels: *Historie van de voortplanting van den Christelijke Godsdienst*, door Robbert Miller, (Millar). Uitgave 1764. Schacht plaatste er zelf een voorrede in, waaruit zijn verwachting blijkt naar de heerlijkheid van Gods kerk op aarde.

... "Immers, van een nog toekomende en zelfs algemene bekering der heidenen, die in het laatste der dagen vooral plaats zal hebben, ontmoeten wij de duidelijkste voorzeggingen, zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament; en de oneindige wijze God heeft, gelijk door de menigte, en ook door de klaarheid en de zonderlinge nadruk van zulke voorzeggingen willen zorgdragen, dat wij des te meer verzekering zouden hebben aangaande een zaak, die al onze verwachting te boven gaat, die ons geloof als op de toets stelt, maar die door Hem, bij Wien geen ding onmogelijk is, zeer gemakkelijk kan worden uitgevoerd. Het zou te lang vallen, alle de Godspraken welke hierop zien aan te halen. Ik zal er dan slechts enige van opnoemen en wel voornamelijk uit het Oude Testament, ten einde de overeenstemming van de leer van Paulus met die der profeten openbaar wordt.

Aller opmerkelijkst is de voorzegging van de ziener Jesaja: "De wolf zal met het lam verkeren en de luipaard bij de geitebok nederliggen, en het kalf en de jonge leeuw en het mestvee tezamen en een klein jongskens zal ze drijven. De koe en de berin zullen samen weiden, haar jongen zullen samen nederliggen en de leeuw zal stro eten gelijk de os. En een zoogkind zal zich vermaken over het hol van een adder en een gespeend kind zal zijn hand uitsteken in de kuil van de basilisk. Men zal nergens leed doen, noch verderven op de ganse berg Mijner heiligheid want de aarde zal vol kennis des Heeren zijn, gelijk de wateren de bodem der zee bedekken. Want het zal geschieden te dien zelfde dage, dat de heidenen naar de wortel Isaï, die staan zal tot een banier der volken zullen vragen en zijn rust zal heerlijk zijn", Jesaja 11: 6-10.

Hetzelfde heeft Israëls verheven Psalmddichter gekoesterd, toen hij van vorst Messias zong: "En Hij zal heersen van de zee tot aan de zee, en van de rivier tot aan de einden der aarde. Ja, alle koningen zullen zich voor Hem nederbuigen, alle heidenen zullen Hem dienen", Psalm 72.

Eenstemmig is hiermee de Godspraak bij Zacharia 14: "De Heere zal tot Koning over de ganse aarde zijn; te dien dage zal de Heere één zijn, en Zijn Naam één". Ik voeg er bij uit het Nieuwe Testament alleen: "De zevende engel heeft gebazuind en daar geschieden grote stemmen in de Hemel, zeggende; de koninkrijken der wereld zijn geworden onzes Heeren en Zijns Christi, en Hij zal als Koning heersen in alle eeuwigheid".

34. Christiaan Salomon Duijsch (1734-1795). Overgenomen uit: *Deze, déze is de Messias; de verkondiging van Jezus als de Messias door de voormalige rabbi van Israël*, door J. Haitsma Een bewerking van *Israëls Verlossinge en eeuwige Behoudenis*, door S. Duijsch.

Bladzij 37-41 in de oorspronkelijke editie.

... 'Ja maar, zult gij mogelijk zeggen, met dit alles is mijn tegenwerping nog niet volledig beantwoord. Ik heb immers met de voorzeggingen van Jes. 2:4 en Hos. 2:7 duidelijk aangetoond, dat er in de dagen van de Messias een algemene uitwendige vrede zou moeten plaatsvinden. Maar wanneer zijn deze voorzeggingen ooit vervuld?' Ik zou uw bedenkingen met de zeer beroemde Mosche bar Maimon kunnen beantwoorden: dat men de profeten niet slechts in een letterlijke zin moet opvatten, maar voornamelijk in een geestelijke zin. Zie zijn voortreffelijk boek *More Nebuchim*, p. 3 en zijn *Jad Hachasaka, Hilchat Malachim*, cap. 14. Een geestelijke vrede zou er dus zijn in de dagen van de Messias. Overeenkomstig de aard van zijn koninkrijk, dat niet van deze wereld, maar een geestelijk en hemels koninkrijk is. Ik schreef reeds uitvoerig wat het Evangelie daarop zegt.

Toch betwijfel ik, of u als Jood, niettegenstaande u het Evangelie leest, voor deze redenering vatbaar bent en deze oplossing voor u voldoende is. Ik zal daarom bij de letterlijke zin blijven en u alleen vragen: *Wanneer zou er dan zulk een algemene uiterlijke vredestaat onder alle volken zijn?*

De tijdsbepaling van deze Vredestaat geeft de profeet Jesaja zeer duidelijk aan in het tweede vers: *in het laatste der dagen*. Zelfs uw rabbijnen verstaan daaronder *de dagen van de Messias*. Lees maar de verklaringen van Aben Ezra, David Kimchi en Abarbanel. Deze dagen beginnen met de laatste dagen van het Oude Testament en duren tot het einde der wereld, als er geen dagen meer zullen zijn, maar een eindeloze eeuwigheid.

Volgens een zeer oude overlevering, die men vindt in Tract. Aboda Sara, cap. 1, p. 9, col. 1, waar gezegd wordt, dat de wereld 6000 jaar zal bestaan: 2000 jaar vóór de Wet, 2000 jaar onder de Wet en 2000 jaar zijn de dagen van de Messias. En het 7e duizendtal jaren zal Sabbat zijn, zoals er aan de kant bij staat. (...)

Bladzij 41-46. ... Zoon van Abraham, oordeel nu zelf of nu niet uw tegenwerping als rook moet verdwijnen! Want de profeet zegt niet dat zulk een uitwendige vrede staat in het begin of midden van de dagen van de Messias er zal zijn, maar heel in het algemeen: *in het laatste der dagen*. En zulk een heerlijke kerkstaat, waarmee ook een algemene uitwendige vrede vergezeld gaat, waarin de zachtmoedigen de aarde erfelijk zullen bezitten en zich over grote vrede verlustigen, verwachten ook wij christenen op grond van de Goddelijke beloften, in het laatste der dagen van de regering van de Messias, *als de bestemde tijd om genadig te zijn, zal gekomen zijn en de volheid der heidenen zal ingaan en gans Israël zalig worden*.

O heerlijke dagen, die alle eerste van de dagen van de regeringsdagen van de Messias zullen overtreffen. Dan zal Jehovah volgens zijn belofte *over het huis van David en over de inwoners van Jeruzalem uitstorten de Geest der genade en der gebeden; en zij zullen Hem aanschouwen Dien zij doorstoken hebben*. Wie is deze heerlijke Persoon anders dan Jezus van Nazareth, Die onze vaders op Golgotha gekruisigd, Zijn handen en voeten doorboord en doorstoken hebben? *En zij zullen over Hem rouwklagen, zoals men rouwklaagt over een enige zoon; en zij zullen over Hem bitterlijk kermen gelijk men bitterlijk kermt over een eerstgeborene*, Zach. 12:10. *Dan zullen de kinderen Israëls zich bekeren en zoeken Jehovah hun God en David hun koning*, Hos. 3:5.

De Chaldeeuwse Uitbreider en de Sohar over Exodus, p. 93, col. 397 passen deze woorden uitdrukkelijk toe op de Messias, de Zoon van David; zie zelfs de verklaring van R. Aben Ezra ... *en zij zullen vrezende komen tot Jehovah en Zijn goedheid, in het laatste der dagen*, Hos. 3:5.

- Dan zal de gehele bekeerde natie, uit alle vier einden der aarde waar zij onder de volken verstrooid zijn, vergaderd en weer in hun land gebracht worden, volgens de

beloften van Jes. 11:11-16.

Dan zal er ook een algemene Vredestaat onder de volken plaats hebben.

Ja, dan zal ook ten volle vervuld worden: *Het werk der gerechtigheid zal vrede zijn en gerustheid en zekerheid tot in eeuwigheid. En mijn volk zal in een woonplaats des vredes wonen.* Jes. 32:17v.v.

Dan zullen er ook geen spotters met God en Zijn woord meer zijn. *Want de aarde zal vol zijn van de kennis des Heeren, gelijk de waterende bodem der zee bedekken.* Een kennis die niet slechts bestaan zal in een bespiegeling en verstandelijke beschouwing van de hoge God, over Wie en wat God is in Zijn Wezen, Personen, volmaaktheden en werken zowel in de natuur als in de genade; maar die voornamelijk bestaan zal in een geheiligde zalmakende geloofskennis, die door de Heilige Geest in het hart gewerkt wordt, waardoor men God met betrekking voor zichzelf als zijn God leert kennen en erkennen. Dus een kermis die in zich sluit hoogachting en een kinderlijke vreze voor, liefde tot, geloof in, dienen van en vertrouwen op God. En deze kennis des Heeren zal niet slechts onder het Joodse volk plaats hebben volgens de belofte van Jer. 31:34, dat u aanhaalt, maar onder alle volkeren. *De aarde zal vol zijn van de kennis des Heeren, gelijk de wateren de bodem der zee bedekken.* En deze kennis zal de bronoorzaak zijn van de algemene Vredestaat; ... dat de woeste volken, onder het zinnebeeld van verscheurende dieren, Jes. 11:6-9 voorgesteld, bekeerd zijnde, geen leed zullen doen noch verderven op de ganse berg van Gods heiligheid.

En hieruit vloeit vanzelf voort, zoals u in uw brief zeer wel opmerkt, dat er dan ook geen valse godsdienst noch afgodendienst meer zal plaats hebben, *maar alle koningen zullen voor Hem neerbuigen en alle heidenen Hem dienen* volgens Ps. 72: 11 en Zach. 13:2. Lees met aandacht de verklaring van Aben Ezra over Ps. 2:6 en de Sohar, cap. 27:29 over Genesis, p. 84, col. 334.

Ziedaar mijn heer, de heeft kerkstaat die wij christenen in het laatste der dagen van de regeringsdagen van onze Messias verwachten, volgens de Goddelijke beloften en waarom wij tot onze hemelse Vader bidden: *Uw koninkrijk kome.*

In de 4^e paragraaf schrijft hij dat het feit dat de Joodse natie nog bestaat, alleen toegeschreven moet worden aan de vervulling van Gods beloften, aan Abraham gedaan volgens Gen. 17:7, en die door de profeten zo vaak herhaald is, zie onder andere Jer. 31: 35-37. En aan die heerlijke beloften die in het laatste der dagen nog aan Israël vervuld zullen worden. Maar mijnheer, zo beëindigt hij zijn antwoord de vraag is of er van uw natie, die de Rotssteen van hun heil versmaad hebben... en door God zelf genoemd wordt Lo-Ami, gij zijt Mijn volk niet, nu gezegd kan worden: *God is met ulieden.*

35. Fr. Ragstat a Weille (1648-1729) was de eerste bekeerde Jood die in Nederland predikant werd. Vertoog van de Wangestalte des hedendaagse Superstitieuse Jodendom, Dordrecht 1698. Bron: Dr. J. Hatsema, Vergeten Eerstelingen, blz. 84.

“Ja van de zekerheid van de algemene bekering van het overblijfsel van Israël in de laatste dagen getuigen alle profeten eenarig. Zie Hos. 3:5; Jes. 59:20, 21; Zef. 3:10 en 13-20; Zach. 12, 13 en 14. Voeg hierbij de laatste woorden van Mozes, Deut. 32:43. Hieruit volgt dat het een gewenste zaak is dat men onder de Goddelijke zegen alle betamelijke middelen gebruikt om hun bekering te bevorderen en hen tot een heilige jaloersheid wekt. Deze bekering van Israël zal tot gevolg hebben, dat de overige heidenen en allen die de waarheid hadden aangenomen en afvallig waren geworden, door Israëls voorbeeld en dienst opgewekt en levend zullen worden.”

7. SLOTBESCHOUWING; W. Á BRAKEL EN TH. VAN DER GROE

1. W. á Brakel (1635-1711) *Redelijke Godsdienst*, Deel III, *Verklaring van de Openbaring van Johannes*. Eerste uitgave 1700.

“Tot zóver hebben wij gezien de inhoud van de zegelen, bazuinen, en van de fiolen. Welke laatste inhielden de zeven laatste plagen over het beest. De Heere Jezus houdt daarmee niet op, maar vertoont aan Zijn kerk, tot haar troost, hoe het met de kerk, ná de verwoesting van de Antichrist gaan zou. In hfdst. 15:8 was gezegd, *dat er niemand tot de tempel, die met rook vervuld werd, kon ingaan, totdat de zeven plagen geëindigd waren*. Dit nu geëindigd zijnde, komt er een geheel andere gedaante van de kerk; welke in dit hoofdstuk wordt voorgesteld. (...)

(a) Die wat doet, wordt vs. 1 vertoond: *En ik zag een engel afkomen uit de hemel, hebbende de sleutel des afgronds, en een grote keten in Zijn hand*.

Deze zaken moet men niet letterlijk verstaan, want het is een gezicht, dat in vertrekking van zinnen gezien werd. De Heere Jezus is de Engel, in Wiens binnenste de naam Jehovah is, de Engel des Verbonds, Die de satan de kop vermorzeld heeft, Die de sleutel van de hel en des doods heeft. Die heeft alleen macht om de satan te binden en te ontbinden. En als dat geschiedt van een geschapen engel, dan krijgt die toch commissie en kracht van de Heere Jezus, 't welk hier door sleutel en keten te kennen gegeven wordt.

(b) Aan wie wat gedaan wordt. Deze wordt vers 2 genoemd: *En Hij greep de draak, de oude slang, welke is de duivel en satanas*.

Wie deze is, geven de benamingen genoeg te kennen. 't Zijn schrikkelijke namen van de overste van de duivelen, waaronder al zijn engelen inbegrepen zijn. Hij wordt zo genoemd wegens zijn boosheid, haat tegen Christus en Zijn kerk, bestrijding ervan en zijn venijnigheid en listigheid.

(c) Wat de Engel aan de draak doet, vs. 2, 3, *En bond hem duizend jaren; en wierp hem in de afgrond, en sloot hem daarin, en verzegelde dien boven hem, opdat hij de volken niet meer verleiden zou, totdat de duizend jaren zouden geëindigd zijn. En daarna moet hij een kleinen tijd ontbonden worden*.

Al is de duivel ten uiterste boos, zo heeft hij toch geen macht om zijn boosheid naar zijn wil uit te voeren. Al wat hij gedaan heeft en doet, is enkel door toelating van de Heere Jezus, en dat met bepaling van trap en tijd. De duivelen vrezen voor de afgrond, daarom baden ze de Heere Jezus, dat hij hen daarheen niet wilde verbannen. Nu wordt hij gegrepen, gebonden in de afgrond geworpen, daarin gesloten en verzegeld, en dat te dien einde, *opdat hij de volkeren niet meer verleiden zou*.

Hij is een mensenmoorder, hij zaait ketterijen, hij verblindt de zinnen van de ongelovigen, heerst over hen, en houdt ze onder zijn strikken gevangen, en bestrijdt de gelovigen op allerlei wijze. Maar nu zal hem dat afgesneden worden, en dat voor de tijd van duizend jaren, een eigenlijke en bepaalde tijd van duizend jaren of daaromtrent, zolang *totdat de duizend jaren geëindigd zouden zijn*, en niet langer; want *daarna moet hij een kleine tijd ontbonden worden*.

Dat is niet zó te verstaan, alsof er in die tijd van de duizend jaren volstrekt geen duivelen meer op de aarde zouden zijn. Hij zal altijd als een brullende leeuw omgaan, zoekend wien hij mocht verslinden. Maar 't ziet op de publiekheid; hij zal geen openbare staande partij tegen de kerk kunnen uitmaken, zoals hij deed, éérst door de heidense keizers, en daarna door de Antichrist, en wat hij ná de duizend jaren weer

doen zal door Gog en Magog. Wanneer de duizend jaren van de binding des satans beginnen, en of zij eentijdig zijn met de duizendjarige overheersing van de heiligen, zullen wij een weinig verder aantonen.

IV. 2. De hoedanigheden en omstandigheden van de heerlijken staat van de kerk worden

- a. éérst volstrekt voorgesteld,
- b. daarna in vergelijking,
- c. en dan van haar geluk.

(a) Volstrekt, vs. 4. *En zag tronen, en zij zaten op dezelve; en het oordeel werd hun gegeven: en ik zag de zielen dergenen, die onthoofd waren om de getuigenis van Jezus, en om het Woord Gods, en die het beest noch deszelfs beeld niet aanbeden hadden, en die het merkteken niet ontvangen hadden aan hun voorhoofd en aan hun hand; en zij leefden en heersten als koningen met Christus, de duizend jaren.*

De personen van welke hier gesproken wordt, zijn zij, - niet die in 't vorige beschreven waren, maar – die in 't volgende beschreven worden, namelijk *de zielen dergenen, die onthoofd waren*. De zielen zijn onsterfelijk, met het lichaam verenigd zijnde, maken een mens uit. De *zielen* herleven niet, de zielen zitten niet op tronen, de zielen heersen niet als koningen, dat is eigen aan *mensen*. Nochtans wordt het hier de zielen toegeschreven, waaruit men afnemen kan, dat hier niet van een lichamelijke opstanding gesproken wordt. 't Waren zielen dergenen, die onthoofd waren, een soort doding wordt uitgedrukt, en al andere soorten worden daaronder begrepen. 't Waren martelaren, die om de zaak van Christus en om de leer van de waarheid op allerlei wijzen gedood waren, en met hun dood de waarheid bevestigden. Die openbaar tegen de Antichrist waren uitgekomen en toonden, dat zij de minste gemeenschap met het Beest en zijn afgodisch beeld niet hebben wilden. 't Waren die welke getuigenis gegeven hadden voor Christus, en tegen de Antichrist, en daarom onthoofd, gehangen, verbrand waren.

Van hen wordt gezegd, *zij zaten op tronen*, dat is de belofte, Openb. 3:21. Zij kwamen aanzienlijk, heerlijk voor de dag, die tevoren in verachting waren gedood. Koningen zitten op tronen, rechters zitten op de rechterstoelen; deze zielen zouden beide als koningen heersen en als rechters oordelen, daarom past hen een troon.

Het oordeel werd hun gegeven om te veroordelen alle valse leringen, ketterijen, afgoderijen en godloosheden van het Antichristendom; en de zaak van de Heere Jezus als heilig en rechtvaardig te verklaren, waarin dan tevens hun rechtvaardige zaak openbaar werd. Zij leefden, zij kwamen levendig, geestelijk, vrolijk voor de dag, en verschenen in 't openbaar, die te voren als dood, als verloren, als niet geacht werden. *Zij heersten als koningen met Christus*. Zij triomfeerden over de Antichrist en alle vijanden, zij zijn als koningen vrij, heerlijk, moedig, ontzaglijk door Christus' heerlijkheid, die Hij op hen gelegd heeft, door zijn Geest en kracht. En zij hebben in Hem deel aan Zijn heerschappij.

De tijd, hoelang, is *duizend jaren*, die eigen tijd, in welken de satan gebonden was. Niet zó, dat de binding des satans de oorzaak was van deze heerlijkheid, maar 't is alleen een wegruiming van datgene, hetwelk tevoren hinderde. *'t Zijn effen duizend jaren of daaromtrent*.

V. (b) In vergelijking wordt de heerlijke staat van de kerk voorgesteld, éérst met de

vijanden, en dan met de eeuwige heerlijkheid.

In vergelijking met de vijanden, vs. 5, *Maar de overigen van de doden werden niet weder levend, totdat de duizend jaren geëindigd waren. Deze is de eerste opstanding.*

De overige van de doden zijn niet andere gelovigen, die geen martelaren geweest zijn, ook niet alle andere godlozen, maar *de partij van de kerk* wordt door de overige doden verstaan. Zoals de duivel duizend jaar zal gebonden zijn, zo zal ook de godloze partij die tegen de kerk is, die duizend jaar ingetoomd worden, zodat ze geen macht en als geen leger te velde kunnen brengen om de kerk te bestrijden en te verdrukken.

Zoals *het herleven* van de martelaren is de openbare, voor-de-dagkoming van hun zaak, door de heerlijke vertoning van de kerk in de wereld, zo is het *niet wederom herleven* van de overige doden, hun demping en ten onderhouding; zodat ze niets kunnen beginnen tegen de kerk, maar zullen zijn alsof zij dood waren, die inderdaad dood zijn in de zonde.

Deze herleving van de kerk ná de verdrukking door de Antichrist, is *de eerste opstanding*, in vergelijking met de opstanding, die de kerk deelachtig zal worden ná de strijd met Gog en Magog, waarop de eeuwige heerlijkheid zal volgen, van welke in het volgende vers wordt gesproken.

VI. (c) Het geluk dergenen, die aan die staat deel zullen hebben, is vs. 6, *Zalig en heilig is hij, die deel heeft in de eerste opstanding; over deze heeft de tweede dood geen macht; maar zij zullen priesters Gods en van Christus zijn, en zij zullen met Hem als Koningen heersen duizend jaren.*

Dit toont dat allen die *dán* leven zullen, - niet allen die dan in de kerk zijn, - maar die waarlijk deel aan die heerlijke staat zullen hebben, die waarlijk de geestelijke goederen van het Genadeverbond, (welke in die tijd overvloediger zullen meegedeeld worden,) zullen deelachtig zijn, dié zijn zalig en heilig, die zullen de verzoening en vrede met God op een uitstekende wijze kennen, genieten en God daarover verheerlijken, als ooit tevoren aan de kerk werd gegeven. Dié zullen uitmunten in heilig sieraad, meer dan de kerk ooit tevoren; doch 't zal nog alles onvolmaakt zijn.

't Is licht te zeggen dat de mens van natuur dood is in zonden en misdaden, wat de eerste dood is en wat de bekering is de eerste opstanding uit de dood; dat een onbekeerde, in zijn zonden stervende, verdoemd wordt in de hel. En dat de tweede dood, *de verdoemenis* mag genoemd worden; - en dat die deel heeft aan de wedergeboorte, de eerste opstanding, in de eeuwige dood, de verdoemenis, niet zal komen, maar deel zal hebben aan de zalige opstanding ten jongsten dage, en in de eeuwige heerlijkheid zal ingaan; 't welk men *de tweede opstanding*, ten opzichte van de wedergeboorte, kan noemen - dit, zeg ik, is gemakkelijk te zeggen. Het is in zichzelf waarheid, maar 't is bedenkelijk of het past op deze tekst.

Er is een politieke, of *een burgerlijke dood*, waardoor men verstaat in een onbekende en verachte toestand te zijn. Er is ook een politiek of *burgerlijk leven*, als men in 't openbaar in een bekende, geachte en heerlijke toestand verkeert. In deze zin wordt van de verloren zoon gezegd: Luk. 15:32 ... *deze uw broeder was dood, en is weder levend geworden.*

In enige gelijkheid kan men van de kerk zeggen, dat ze in de tijd van de overheersing van de Antichrist *als dood* was, niet in zichzelf, want er was geestelijk leven in, maar in opzicht van *de openbaring en heerlijke vertoning in de wereld*, zoals in dit opzicht van de twee getuigen, in hfdst. 11:15, gezegd wordt *gedood te zijn*.

Het komen uit die doodse staat en het heerlijk voor de dag komen van de kerk was een opstanding, *een leven uit de doden*, Rom. 11:15. In die zin komt de kerk in de tijd van Gog en Magog weer in een lage en verachte staat, 't welk opnieuw is als een dood. Daaruit zal de kerk door de heerlijke verschijning van Christus ten oordeel weer verlost worden en in onbedenkelijke heerlijkheid voor 't oog van de hele wereld aan Christus' rechterhand gesteld worden; 't welk is *een wederom herleven*. Zodat de éérste dood is *de staat onder de Antichrist* en onder zijn bestrijding. De éérste opstanding is de heerlijke staat van de kerk ná de strijd te Armagéddon en na de vernietiging van de Antichrist. De tweede opstanding is de zalige opstanding en plaatsing aan Christus' rechterhand, ná de opstand van Gog en Magog.

De tekst zegt, *dat hij zalig en heilig is, die deel heeft aan de eerste opstanding en dat de tweede dood hem niet zal beschadigen*. Dat wil zeggen: hij zal niet komen in de staat der verdoemden in de hel, zoals te zien is in vs. 14. Ook al worden zij door Gog en Magog bestreden, *maar hij zal er niet van beschadigd worden*.

VII. De reden van hun gelukzaligheid is: *zij zullen Priesters Gods en van Christus zijn*. Zij zijn Gods eigendom, afgescheiden van de wereld. God en niet het aardse is hun deel. Zij zullen de vrije toegang tot God hebben en uitmunten in geestelijk sieraad. *Zij zullen met Hem als koningen heersen duizend jaren*. Niet Christus met de gelovigen, maar de gelovigen met Christus. In Hem alleen is der gelovigen heersen gegrond, zij heersen dóór Hem. Onder de Antichrist liet de Heere Jezus Zijn koninklijke macht zozeer niet zien, maar daarná vertoonde de Heere Jezus, dat Hij Sions Koning was, een Koning der koningen. Het heersen wil niet zeggen, over andere mensen te gebieden, maar 't is geestelijk te verstaan; zoals dit de gelovigen beloofd wordt: *Gij zult mij een priesterlijk koninkrijk zijn*, Exod. 19:6. *Gij zijt een koninklijk priesterdom*, 1 Petrus 2:9; Openb. 5:10.

Zij hebben een koninklijk hart, zijn vrij, hebben koninklijke heerlijkheid, koninklijke goederen, en zweven als overwinnaars boven alles, over duivel, wereld en verdorven vlees. Dit zullen zij genieten *duizend jaren*. Dit moet men niet verstaan van ieder gelovige op zichzelf genomen, want Methúsalems jaren zullen niet terugkomen. Zij zullen sterven zoals de mensen nu. Zeventig of tachtig jaren zal dan zowel het leven van de mensen zijn als nu. Maar men moet het *collectief* verstaan, alle gelovigen samen genomen, als één kerk uitmakende, en allen hebbend dezelfde Geest, dezelfde waarheid, dezelfde zaak van Christus, dezelfde belijdenis, 't zelfde geestelijk leven. In die zin *zullen de gelovigen heersen duizend jaren*. In die zin zullen ze door Gog en Magog niet beschadigd worden.

VRAGEN BEANTWOORD OVER DE HEERLIJKE KERKSTAAT

VIII. Tot meerder opening van deze zaak zullen wij enige vragen beantwoorden, doch in 't kort.

Vraag 1. *Of in de laatste tijd van de wereld een heerlijke staat van de kerk, op aarde te verwachten is?*

Antwoord: *Dit is het gevoel van zeer vele uitnemende godgeleerden van alle tijden, en van ver de meeste in onze dagen. En 't is mij zo klaar uit het Woord Gods, dat ik daaraan gans geen twijfeling heb.*

Zie dit:

1. In dit hoofdstuk, als de Antichrist geheel vernietigd zal zijn en vóórdat Gog en Magog zullen opstaan, zal de duivel zó ingebonden zijn, dat hij geen strijdende partij tegen de kerk zal kunnen ter baan brengen, vs. 1-3. Dan zullen de heiligen met Christus als priesters en koningen heersen, vs. 4, 6.
2. Onder de zevende bazuin zullen de koninkrijken van de wereld in Christus geloven, en zich onder Christus en Zijn dienst buigen. Openb. 11:15. *De koninkrijken der wereld zijn geworden onzes Heeren en van Zijn Christus.* Dit geeft te kennen een buitengewone toevloed van allerlei natiën tot Christus en Zijn dienst. 't Welk niet anders dan de kerk heerlijk kan maken.
3. De heerlijke staat van de kerk blijkt uit de beschrijving van de goederen en hoedanigheden, die ze in die dagen hebben zal, die wij in de volgende vraag zullen aantonen.

IX. Vraag 2. *Waarin zal de heerlijkheid van de kerk bestaan?*

Antwoord. Eerst zullen wij enige bijzonderheden aantonen, en dan uit alle tegelijk genomen de sluitreden opmaken, *dat er nog zulk een heerlijke staat van de kerk te verwachten is.* De bijzondere zegeningen zijn;

1. De Antichrist, die de kerk zoveel kwaads gedaan heeft, zal geheel vernietigd zijn en blijven. Dit is in het vorige hoofdstuk getoond.
2. De duivel zal ingebonden worden, zodat hij geen openbare tegenpartij tegen de kerk strijdende zal kunnen opmaken, zoals hij eerst door de heidense keizers, en daarna door de Antichrist gedaan heeft, en nu nog doet. Zie vs. 1, 2, 3.
3. De Turk, de ervvijand van de kerk, zal geheel verbroken worden, om de weg te banen tot het samenbrengen en het bekeren van de Joden; *en door hen tot bekering van de Oosterse volkeren.* Dit werd getoond in hfdst. 16:12.
4. De gehele Joodse natie zal onze Heere Jezus erkennen, als zijnde de Ware, de Enige en aan hén beloofde Messias. Zij zullen zich tot Hem bekeren, Hem zonderling liefhebben, eren en verheerlijken. Zie DEEL 2.
5. Er zal zijn een wonderlijke ijver onder de heidenen zijn om Christus te kennen en in Hem te geloven. De kennis van de Heere Jezus, de liefde tot Hem, de ijver voor Hem, de heiligheid des levens, de heerlijkheid, zal zó groot zijn in de Joodse natie, dat de heidenen tot hen zullen toevloeien en tot het geloof in Christus. *Indien hun verwerping de verzoening is der wereld, wat zal de aannemingwezen, anders dan het leven uit de doden?* Rom. 11:45. Als Juda en Israël een vloek zouden geweest zijn onder de heidenen, en zij wederom tot zegening zouden zijn. *Dan zal het geschieden dat tien mannen uit allerlei tongen van de Heidenen grijpen zullen, ja, de slip grijpen zullen van één Joodsen man, zeggende: wij zullen met ulieden gaan; want wij hebben gehoord, dat God met ulieden is,* Zach. 3:13, 23. *Maar in het laatste der dagen zal het geschieden, dat de berg van het huis des Heeren zal vastgesteld zijn op de top der bergen; en hij zal verheven zijn boven de heuvelen, en de volken zullen tot hem toevloeien. En vele heidenen zullen heengaan, en zeggen: komt en laat ons opgaan tot den berg des Heere, en ten huize van de God Jacobs, opdat Hij ons lere van Zijn wegen, en wij in Zijn paden wandelen,* Micha 4:1, 2.

6. Er zal een uitnemende vreedzaamheid zijn en kennis van de Goddelijke verborgenheden: Jes. 11:9, *Men zal nergens leed doen, noch verderven op den ganse berg Mijner heiligheid; want de aarde zal vol kennis des Heeren zijn, gelijk de wateren de bodem der zee bedekken.* Jes. 60:17, *Ik zal uw opzieners vreedzaam maken, en uw drijvers rechtvaardigen.* Vs. 18, *Uw muren zult gij heil heten, en uw poorten lof.* Vs. 19, *Maar de Heere zal u wezen tot een eeuwig Licht.*
7. Er zal zijn een uitnemende heiligheid zijn. Jes. 60:21, *Uw volk zullen allen te samen rechtvaardigen zijn.* Zach. 14:21, *Daar zal geen Kanaäniet (openbare godloze) meer zijn in het huis des Heeren der heirscharen te dien dage.* Vs. 20, *Te dien dage zal op de bellen der paarden staan: De heiligheid des Heeren.* Vs. 21, *Ja, al de potten in Jeruzalem ... zullen den Heere der Heirscharen heilig zijn,* enz. 't Welk uitdrukkingen zijn, die grote heiligheid in al hun bedrijf te kennen geven. Zach. 12:8, *Die onder hen struikelen zou, zal te dien dage zijn als David; en het huis Davids zal zijn als goden, en als de Engel des Heeren voor hun aangezicht.*
8. De Heere zelf zal Zich bijzonder in hen tegenwoordig vertonen. Zach. 2:4, *Jeruzalem zal dorpswijze (zonder wallen en sterkten, zeer ver wijd en zijdt uitgebreid) bewoond worden, vanwege de veelheid der mensen en der beesten, die in het midden derzelve wezen zal.* Vs. 5, *En Ik zal haar wezen, spreekt de Heere, een vurige muur rondom, (om voor hen in plaats van sterke wallen te zijn, die ze niet zullen behoeven) en Ik zal tot heerlijkheid wezen in het midden van haar.* Zef. 3:17, *De Heere uw God is in het midden van u, een Held, Die verlossen zal; Hij zal over u vrolijk zijn met blijdschap Hij zal zwijgen in Zijn liefde: Hij zal Zich over u verheugen met gejuich.* Jes. 60:19, *De Heere zal u wezen tot een eeuwig Licht, en uw God tot uw sierlijkheid.*
9. Jezus alléén zal Koning zijn, de kerk zal haar eigen kerkstaat hebben, en geen overlast lijden van enige overheid. Zach. 14:9, *De Heere zal tot Koning over de ganse aarde zijn; te dien dage zal de Heere één zijn, en Zijn Naam één.* Dan. 2:44, *Doch in de dagen van die koningen zal de God des hemels een koninkrijk verwekken, dat in der eeuwigheid niet zal verstoord worden; en dat koninkrijk zal aan geen ander volk overgelaten worden; het zal al die koninkrijken vermalen en te niet doen, maar zelf zal het in al eeuwigheid bestaan.* Dan. 7:27, *Maar het rijk, en de heerschappij, en de grootheid der koninkrijken onder de ganse hemel, zal gegeven worden den volke der heiligen van de hoge plaatsen, welks rijk een eeuwig rijk zijn zal, en al heerschappijen zullen Hem eren en gehoorzamen.*
10. Er zal een bijzondere vruchtbaarheid van de aarde zijn en overvloed van levensmiddelen, tot onderhoud van de gegoeden en mededeling aan de armen, die er altijd zullen zijn, doch dan rijkelijk zullen worden onderhouden. Ezech. 34:16, *Want Ik zal dezelve, en de plaatsen rondom Mijn heuvel, stellen tot een zegen: en Ik zal de plasregen doen neerdalen op zijn tijd; plasregens van zegen zullen er zijn.* Vs. 27, *En het geboomte des velds zal zijn vrucht geven, en het land zal zijn inkomst geven, en zij zullen zeker zijn in hun land.* Amos 9:13, *Ziet, de dagen komen, spreekt de Heere, dat de ploeger de maaier, en de druiventreder de zaadzaaiër genaken zal; en de bergen zullen van zoeten wijn druipen, en al de heuvelen zullen smelten.*

Al deze teksten spreken niet van de wederkering uit de gevangenschap van Babel,

ook niet van de tijd in 't begin van het Nieuwe Testament, maar van de tijd van de bekering van de Joden *in de laatste dagen*, en wat de Heere dan aan Zijn kerk doen zal, zoals de omstandigheden van de teksten tonen en de verstandige lezer zal kunnen zien. Dit van ieder aan te wijzen, zou te wijldropige uitweiding zijn in een korte verklaring van de Openbaring.

Neem dit alles bij elkaar, en u zult de sluitreden vinden. *De Antichrist en de Turk, de twee hoofdvijanden, zullen vernietigd zijn, de duivel zal gebonden zijn, de tijd van duizend jaren. En in die tijd van zijn binding zullen de Joden bekeerd zijn en zal er een buitengewone uitbreiding van de kerk onder de Heidenen zijn. De kerk zal uitmunten in vreedzaamheid, kennis Gods, heiligheid. God zal Zijn tegenwoordigheid in Zijn kerk op een bijzondere wijze vertonen. Jezus alleen zal Koning zijn, en niemand zal de kerk vermogen te overheersen. Maar zij zal onder haar eigen kerkstaat gelaten worden. En er zal een uitnemende vruchtbaarheid zijn. Uit welke niet anders dan een heerlijke staat van de kerk besloten kan worden.*

X. Tegenwerping. *De laatste tijden zullen de allerbooste en ellendigste tijden zijn. Luk. 18:8, De Zoon des mensen, als Hij komt, zal Hij ook geloof vinden op de aarde? Matth. 24:37-39, En zoals de dagen van Noach waren, alzo zal ook zijn de toekomst van de Zoon des mensen. Want zoals zij waren in de dagen voor de zondvloed, etende en drinkende, trouwende en ten huwelijk uitgevende, tot de dag toe, in welken Noach in de ark ging; en bekenden het niet tot dat de zondvloed kwam, en hen allen wegnam; alzo zal ook zijn de toekomst van de Zoon des mensen. 2 Tim. 3:1, Weet dit, dat in de laatste dagen ontstaan zullen zware tijden.*

Antwoord. Omdat ná de duizend jaren nog een geruime tijd zal zijn voordat het laatste oordeel komt, en in die tijd er een groot verval zal zijn, en een boosaardige vervolging van de ware gelovigen door Gog en Magog, zijn evenwel deze teksten niet tegen ons, ofschoon men ze neemt vóór de komst van Christus ten oordeel; want het klemmt niet. Want, kort vóór Christus' komst ten oordeel zal er zo'n groot verval zijn in alles. Daarom, er zal vóór dien een heerlijke kerkstaat kerk zijn.

Maar deze teksten zijn tegen hen die de heerlijke staat van de kerk op 't allerlaatste van de wereld stellen, ná de vernietiging van Gog en Magog; welke heerlijke staat volgens hen niet zou zijn *het duizendjarige rijk*, maar een andere tijd, waarvan in Openbaring 21 en 22, - naar hun mening - gesproken wordt; zij verstaan door Gog en Magog de Antichrist.

XI. Vraag 3. *Of de Heere Jezus in 't begin van het Duizendjarig Rijk Persoonlijk naar Zijn menselijke natuur van de hemel zal komen, en die duizend jaren lichamelijk, zichtbaar zal heersen?*

Antwoord. Nee.

- (a) 't Zijn te aardse gedachten, Christus kan zowel regeren in de hemel zijnde, alsof Hij naar het lichaam op aarde was.
- (b) Is er zaligheid in voor de mensen op aarde, dan zouden de verheerlijkten in de hemel de tegenwoordigheid van Christus, waarin ook hun zaligheid bestaat, moeten missen.
- (c) Weinigen zouden op aarde Christus' tegenwoordigheid genieten, omdat Christus maar op één plaats kan zijn, en de kerk zeer wijd uitgestrekt zal zijn.

- (d) En 't is tegen de Bijbel, welke zegt: "Indien Hij op aarde ware, zo zou Hij zelfs geen Priester zijn", Hebr. 8:4.
- (e) Dan hadden de gelovigen geen Voorspraak in de hemel.
- (f) De Schrift meldt van geen andere lichamelijke komst, dan de komst ten oordeel, in de wolken, met de stem des archangels, wanneer alle doden zullen opgewekt worden.

XII. Vraag 4. *Of de martelaren dan naar het lichaam zullen opstaan, duizend jaren leven zonder te sterven, en hier op aarde de heerschappij hebben?*

Antwoord. Nee.

- (a) 't Zijn te aardse gedachten, die een min geestelijk mens licht vervoeren, en tot meer aardse gedachten afleiden. hoewel onder voorwending van geestelijkheid.
- (b) De Schrift kent geen lichamelijke opstanding dan ten jongsten dage, Joh. 6:39, 40, 44; 1 Thess. 4:14-17.
- (c) Zij zullen heersen *in hun zaak*, waarom zij gestorven zijn; *die* zal boven drijven. Evenals van *Elia* werd gezegd, *te zullen komen*; 't welk te verstaan is van *de geest en de kracht van Elia*, Luk. 1:47.
- (d) Het loon zal de martelaren in de tegenwoordigheid van de wereld gegeven worden, als alle gelovigen zullen opstaan, 2 Tim. 4:8. *Voorts is mij weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, welke mij de Heere, de rechtvaardige Rechter, in dien dag geven zal; en niet alleen mij, maar ook allen, die Zijn verschijning liefgehad hebben.* 2 Thess. 1:6, 7, *Alzo het recht is bij God verdrukking te vergelden dengenen, die u verdrukken, en u, die verdrukt wordt, verkwikking met ons, in de openbaring van de Heere Jezus van den hemel, met de engelen Zijner kracht.*
- (e) En behalve dat, de heilige martelaren zullen geen vermaak hebben om over anderen lichamelijk te heersen, de heerlijke hemel te verlaten, en weer op de aarde onder zondige mensen te verkeren.
- (f) Diezelfde, van wie hier gezegd worden *te heersen*, zullen veel kwelling en grote vervolgingen van Gog en Magog moeten uitstaan, wat van de verheerlijkte martelaren niet gezegd kan worden.

XIII. Vraag 5. *Of de kerk in die tijd zal bestaan alleen uit ware gelovigen, zonder vermenging met onbekeerden?*

Antwoord. Er zullen ook dan nog vele onbekeerden in de kerk zijn; maar het getal van de ware bekeerden zal ongelooflijk groot zijn. Geest en leven zullen de kerk vervullen, de Godzaligen zullen dan de overhand en het bestuur van de kerk in handen hebben, de anderen zullen zich geveinsd onderwerpen. En als iemand ergernissen begaat, die zal in de kerk niet geduld worden, maar zal door de kerkelijke tucht of verbeterd óf uitgesloten worden.

Maar als de kerk in die tijd op 't heerlijkste zal geweest zijn, zo zal zij allengskens afnemen, de Godzaligen zullen verminderen en de onbekeerden vermeerderen, zodat deze op 't laatste weer vèr de meesten zullen uitmaken, hetgeen in de opstand van Gog en Magog zal blijken. Wanneer de onbekeerden in de kerk zullen samenspannen met de goddeloze natiën buiten de kerk, hoedanige er dan nog verscheiden zullen zijn. De kerk zal de gehele aarde niet beslaan.

XIV. Vraag 6. *Of de kerk dan alles zal te zeggen hebben, de overheden afzetten, en zelf in haar plaats gaan zitten?*

Antwoord. De politiek en de kerk zullen altijd onderscheiden blijven, zoals het

geweest is van het begin van de wereld. Maar de overheden zullen Godzalige leden van de kerk zijn, en het zó goed menen met de kerk, als de getrouwe herders en leraars. Hun regering zal vaderlijk zijn in alle wijsheid, rechtvaardigheid en goedaardigheid. De kerk zal blijven bij het hare, binnen haar kring, en de overheden onder verscheiden titels, zullen blijven bij hun bestek, ieder in het zijne getrouw. Doch de overheden en volkeren zullen dan tegen elkaar geen oorlog voeren; 't zal een vredige tijd zijn.

Zo zal 't ook zijn ten opzichte van de Joden als zij bekeerd zullen zijn. Dan zal er wel een grote menigte van allerlei natiën tot hen komen en uit hun mond het Evangelie horen, en door hen bekeerd worden, en zij zullen boven allen uitsteken in kennis, liefde tot Jezus, en ijver voor Hem in heerlijkheid en heiligheid; maar 't zal één kerk zijn. *Te dien dage zal de Heere één zijn, en Zijn naam één.* En wat betreft de politieke regering, de Joden zullen hun eigen overheden hebben, in hun omkring blijven, hun gebied niet uitstrekken over de gehele wereld, noch over de gehele kerk. Zij zullen niet zijn als heren en wetgevers over anderen natiën; dat leert ons de Bijbel niet.

XV. Vraag 7. *Of het zulk een gezegende tijd zal zijn, dat de aarde vanzelf overvloedig alles zal voortbrengen, en een ieder met rijkdom vervuld zijn?*

Antwoord. Aan zulk een Turkse hemel zouden de luie en lekkere mensen wel behagen hebben. De Heere zal het aardrijk zegenen en vruchtbaar maken; maar die ordonnantie Gods zal blijven: *in 't zweet uws aangezicht zult gij uw brood eten*; de armen zullen onder u niet ophouden, *rijken en armen zullen elkaar ontmoeten.*

Tegenwerping. *Men mocht denken, als men door het Duizendjarig Rijk niet anders verstaat dan van § 8 tot hiertoe gezegd is, dan zal er zo grote uitnemendheid niet te verwachten zijn, als men doorgaans vaststelt.*

Antwoord. Die zich grote en aardse en lichamelijke heerlijkheid en heerschappij inbeelden, zouden zich bedrogen vinden, als zij die tijd beleefden. Maar die met een geestelijk hart en oog beschouwt, de bekering van de Joden, de grote toevloed van de heidenen en de uitgebreidheid van Jezus' koninkrijk op aarde, de overvloedige uitstorting van de Heilige Geest, de grote mate van kennis, liefde, vrede, heiligheid, de vrijheid van de kerk, staande in haar eigen kerkbestuur, zonder indring en kwellen van buiten; de goedaardige en rechtvaardige regering van de overheden, en de lichamelijke zegeningen, en Gods klaarblijkelijke tegenwoordigheid in Zijn kerk, haar zegenende en verblijdende; die dit, zeg ik, met een geestelijk hart en oog inziet, die zal de heerlijkheid van die tijd zien en met al zijn hart daarnaar verlangen. Wanneer komt die tijd?

XVI. Vraag 8. *Of de duizendjarige binding van de satan, en de duizendjarige heersing van de heiligen ééntijdig zijn, dan of ze in tijd verscheiden zijn?*

Antwoord. Zij zijn ééntijdig. De duivel is in sommige opzichten wel enigszins gebonden ten tijde van Christus en de apostelen, ook ten tijde van Constantijn de Grote, alhoewel dat geen binding des satans in Gods Woord genoemd wordt. Van deze spreken wij hier niet, maar van deze binding in dit hoofdstuk, deze zeggen wij, is dezelfde tijd met de overheersing van de kerk. 't Blijkt,

1. Uit de tegenstelling van de twee strijdende partijen: *de satan en de kerk*. 't Is in de natuur bekend, dat de een partij zoveel verliest als de andere wint, en dat de een

- zoveel wint als de andere verliest, zo dan kan hier binden van de satan en heersen van de kerk tegen elkaar worden gesteld, daarom zijn ze eentijdig.
2. Uit het doeleinde van des duivels binding, 't welk is, opdat hij de volkeren niet meer verleiden zou. Op diezelfde tijd dan, als de duivel gebonden is, houdt de verleiding op, en waar die verleiding ophoudt, daar bloeit de kerk.
 3. Zo het twee verscheiden 1.000 jaren waren, dan moest de duivel (want als de kerk heerst dan is hij gebonden) 2.000 jaren gebonden zijn, éérs in een tijd, als de kerk verdrukt en ten uiterste beangst was, - 't welk toch niet zijn kan - en daarna als de kerk heerst. Nu, hij zou maar één duizend jaren gebonden zijn, en de kerk zou maar één duizend jaar heersen. Daarom is het dezelfde tijd, 't zijn dezelfde duizend jaar.
 4. De tekst wijst het met de vinger aan, dat het dezelfde duizend jaren zijn; want als vers 2 de tijd van de binding genoemd wordt, staat er *chilia etee*, duizend jaren, en als daarna de tijd van de heersing van de kerk genoemd wordt, zo staat er telkens *ta chilia etee*, die duizend jaren; wijzend op de duizend jaren, die tevoren genoemd waren. En tevoren waren er geen duizend jaren genoemd, dan de duizend jaren van de binding des satans. Zo zijn die duizend jaren dezelfde tijd.
 5. Na de eerste duizendjarige binding van satan en overheersing van de heiligen zou er maar een kleine tijd zijn tot de dag des oordeels, en zo zijn er dan nog geen twee duizend jaren.

XVII. Vraag 9. *Of door Gog en Magog de Antichrist verstaan wordt?*

Antwoord. Nee, maar alle vijanden van de kerk, zo die binnen als buiten zijn; want:

1. Rome was al verwoest, de Antichrist al vernietigd, vóór of in het begin van de duizendjarige heerschappij van de kerk; en Gog en Magog staan eerst op ná de duizendjarige heerschappij. De Antichrist wordt verdelgd onder de zevende fiool. En Gog en Magog staan op, en worden vernield met het einde van de wereld.
2. Op de verderving van de Antichrist moest een heerlijke staat van de kerk komen; maar op de verwoesting van Gog en Magog volgt geen heerlijke staat van de kerk op aarde, maar daarop komt de ondergang van de wereld en het laatste oordeel.
3. Voor Gog en Magog moet een heerlijke staat van de kerk van duizend jaren vóórgaan, en voor de opkomst van de Antichrist zijn geen duizend jaren voorgegaan. Dus is dan Gog de Antichrist niet.

XVIII. Vraag 10. *Of de duizendjarige binding des satans al lang voorbij is?*

Antwoord. Nee, die dit stellen, zijn verscheiden van elkaar.

Sommige beginnen met Christus' geboorte.

Andere met de verwoesting van Jeruzalem.

De meeste beginnen ze met Constantijn de Grote, wat ná 't jaar 300 en eindigen met 't jaar 1300. Zij willen dat de binding des satans wel voorbij is, maar dat de heerlijke staat van de kerk komen zal ná Gogs en Magogs verdelging, - waardoor zij de Antichrist verstaan - en willen dat die heerlijke staat hfdst. 21 en 22 beschreven wordt. Maar:

1. Gog en Magog zijn de Antichrist niet, zoals op de 9^e vraag is getoond.
2. Na Gogs en Magogs tijd is er geen tijd van duizend jaren over voor een heerlijke staat van de kerk; want het laatste oordeel volgt terstond daarop.
3. En ook is de duizendjarige binding des satans niet voorbij; want:
 - (a) Dan moest de heerlijke staat van de kerk ook al voorbij zijn, want die zijn eentijdig, als op vraag acht getoond is.

- (b) De satan is in die tijd niet gebonden geweest, maar heerste op het allerkrachtigst. Want de Antichrist heerste, en de troon en macht van de Antichrist was dezelfde als de troon en macht van de draak, Openb.13:2. En de kerk was in de tijd van de overheersing van de Antichrist in de allerlaagste staat, en in de woestijn.
- (c) De heerlijke staat van de kerk, en de binding van de satan, komen pas ná de verwoesting van Rome en ná de vernietiging van de Antichrist, zoals uit de samenhang van dit 20ste hoofdstuk met het vorige 19de blijkt. Bovendien, omdat degenen, die heersen zullen, dezelfde zijn als die onthoofd waren om het getuigenis van Christus, en die het Beest noch zijn beeld niet aanbeden hadden, en die het merkteken niet ontvangen hebben aan hun voorhoofd. *Daarom is de duizendjarige binding van de satan en overheersing van de heiligen niet voorbij, want Rome is nog niet verwoest, de Antichrist nog niet vernietigd.*

XIX. Vraag 11. *Of de binding des satans en de heerlijke slaat van de kerk begonnen is met de Hervorming, of een weinig later van 't jaar 1560?*

Antwoord. Nee; want indien men ze begint van 't jaar 1560, waartoe zal men dan de vorige tijd van de Hervorming af tot het jaar 1560 brengen? Want in die tijd heeft de Antichrist niet meerder geheerst dan daarna. In die tijd was de ijver op het allergrootst, en na die tijd is er geen opmerkelijke verandering in de kerkstaat gekomen. Hoewel in Duitsland de Protestantse godsdienst vrijheid van godsdienst werd, door het Verdrag van Passau vergund, zij hadden die toch daar tevoren al. En Duitsland besloeg maar een klein gedeelte van de Protestantse godsdienst. 't Is waar, men kon dan het begin en einde van de 1260 jaren van de overheersing van de Antichrist vinden; maar 't is geen fundament genoeg om het *Duizendjarig heerlijk Rijk* juist van daar te beginnen. Dat men de duizend jaren van daar niet moet beginnen, blijkt aldus:

XX.

1. Omdat Openb. 19 en 20 wel uitdrukkelijk toont dat de duizendjarige binding en heersing van de kerk begint ná Rome's verwoesting, onder de vijfde fiool, en na de vernietiging van de antichrist tot Armageddon, onder de zevende fiool. Daarom kan men niet terugspringen tot de eerste of de tweede fiool. En Rome bestaat nog, en de Antichrist zit nog op zijn troon, welke is dezelfde als de troon van de draak, die door de Antichrist de kerk nog hevig vervolgt. De Joden zijn nog niet bekeerd, die wel de voornaamste zullen zijn, zo niet de éérste van de heerlijken staat der kerk. En het leven uit de dood onder de heidenen, door de bekering van de Joden, is er ook nog niet. Daarom heeft die heerlijke staat nog geen begin genomen.
2. De martelaren moesten dan al gedood zijn; want met hun opstanding zou het duizendjarige rijk beginnen. Maar de martelaren zijn toen voornamelijk gedood geworden. Tóén werd het bloed van de heiligen vergoten als water. 't Getal van de gedoden van de tijd van de hervorming af, bedraagt miljoenen mensen.
 - Duc d' A1va in 't jaar 1573 Nederland verlatend, roemt, dat hij alleen in de tijd van omtrent zes jaren, en dat in het kleine Nederland, door beulshanden had laten ombrengen 18.000 ketters; behalve die op andere wijzen zijn gedood.
 - In 't jaar 1572 zijn in de Parijse moord, in Frankrijk, 30.000 Gereformeerden omgebracht, behalve de ontelbaren, die tevoren gedood zijn.
 - In 't jaar 1641 zijn er in Ierland 154.000 Gereformeerden vermoord, behalve al de vrome martelaren, die ten tijde van de koningin Maria in Engeland gedood zijn.

- In 't jaar 1655 is de onbeschrijfelijke wreedheid in de valleien van Piëmont tegen de Gereformeerden bedreven.
- Van 't jaar 1686 tot op dezen tijd is er in Frankrijk een gemeente van 1.800.000 Gereformeerden verwoest, en zijn de trouwe belijders duizend doden en een onmenselijke wreedheid aangedaan.

Deze allen zijn gedood, omdat zij het Beest niet wilden aanbidden, en zijn merkten niet wilden dragen. Zodanige martelaren zouden opstaan in het begin van het Duizendjarige Rijk. Met het verlevendigen van hun zaak zou het rijk beginnen. Dus kan men het niet beginnen met de Hervorming, noch ook met 1560, want deze waren nog niet gedood, maar zijn ná die tijd eerst martelaren geworden, en dagelijks komen er nog meerder. En hoeveel martelaren er nog gedood, gemarteld, verdreven, van hun goederen beroofd, en wreed zullen mishandeld worden, zal de tijd leren. Ik denk dat het getal van de martelaren nog niet vol is.

XXI.

3. De staat van de kerk tegenwoordig lijkt niet naar de heerlijke staat, die beloofd wordt. Wij zijn blij en danken de Heere voor de verlossing van Zijn kerk van onder de Antichrist, en voor de Geest en genade Die Hij aan Zijn kerk sinds de Hervorming gedaan heeft, en nog doet. Maar wij bedroeven ons over de ellendige toestand. Uitwendig wordt ze hevig door de Antichrist vervolgd, en dat met zulk gevolg in Frankrijk, Hongarije en in andere gewesten, dat men vrezen zou dat hij het alles zal overwinnen en onder zijn geweld brengen, als het Woord Gods niet duidelijk zei, *dat het niet geschieden zal*. Waar zijn de kerken van Bohemen, Moravië, Silezië, Polen, Palts, Frankrijk en andere?

O hoe wordt de kerk aan al kanten afgebroken en ingekort! Daarbij wordt ze bijna overal onderdrukt door de overheden, zodat ze, in plaats van een kerkelijke paus, onder een politieke paus gekomen is. Van binnen heeft een grote onwetendheid de kerk bedekt, in vele plaatsen bijna een heidendom zoals, zij is vervuld met allerlei dwalingen van Atheïsterij. Waar is de vrede, liefde, geloof, heiligheid?

Zou dit de beloofde heerlijke staat van de kerk zijn, dan kan men er geen grote gedachten van hebben. Het zevende of achtste deel van die tijd zou dan al weg zijn. En 't laat zich aanzien dat het nog erger zal worden, zodat een zeer groot gedeelte van de tijd dan al weg zal zijn. En in de laatste tijd van de duizend jaren zal de kerk weer allengskens vervallen, de liefde zal verkouden, het geloof verminderen, de zorgeloosheid vermeederen, en het getal van de onbekeerden in de kerk vermenigvuldigen. Wat tijd zal er dan overblijven voor de heerlijke staat van de kerk?

Deze redenen overreden mij te geloven, dat de tijd van de binding des satans en de heersing van de heiligen nog niet is begonnen, maar nog toekomstig is.

XXII. Zegt men, dat men onderscheid moet maken tussen het begin en het toppunt, dat de heerlijke staat van de kerk bij trappen zal groeien en dat dan het begin zowel behoort tot de heerlijke staat van de kerk, als wanneer ze in de hoogste trap is. Dat de kerk nu veel heerlijker is en niet gelijk bij de toestand van de kerk vóór de hervorming. Hoewel de beginselen niet erg groot zijn en de kerk zeer afgekort wordt, en in een jammerlijk verval is, dat deze evenwel tot de heerlijke staat van de kerk behoren, zoals de kerk onder de Antichrist ook bij trappen gekomen is, en nu en dan enige verademing had, maar evenwel was ze onder de 1260 dagen van de overheersing van het pausdom.

Antwoord.

1. Deze tegenwerping kan alleen op onze laatste reden gepast worden, dus blijven de twee vorige in hun kracht, en krenkt onze stelling niet.
2. Men moet onderscheid maken tussen de weg tot een zaak te banen en de zaak zélf of het begin van de zaak. De Hervorming baant de weg tot de heerlijke staat van de kerk, evenals tot de verwoesting van de Antichrist en de Turk. Daaruit kan men dan niet besluiten dat zij is een begin van die staat.
3. Er is geen bewijs in het Woord, dat die heerlijke staat zo langzaam en bij trapjes, dán eens wat toenemen en dán weer zeer afnemend, komen zal. Maar 't is veel waarschijnlijker, dat hij schielijk zal komen, dat, zoals de bekering onder de heidenen ten tijde van de apostelen als een lopend vuur voortliep, dat zó de bekering van de Joden schielijk en waarschijnlijk nog veel sneller zal komen, en daarop de toevloed tot Christus van de heidenen.
4. Dat de Antichrist bij trappen opklom, en dit zijn begin behoort tot de 1260 dagen, is geen bewijs dat het in de heerlijke staat ook zo zijn zal. Toen begon de duivel, en 's mensen eer en regeerzucht. Maar hier is een werk Gods door de uitstorting van de Heilige Geest, Die geen lengte van tijd nodig heeft, maar Zijn voornemen snel doet komen.

XXIII. Vraag 12. *Of de heerlijke staat van de kerk nog geheel toekomstig is, en wanneer?*

Antwoord. Hij is nog toekomstig en geheel toekomstig, zoals uit de vorige antwoorden op de vorige vragen blijkt.

Maar wanneer zal die een begin nemen?

Antwoord.

Niet na de verdelging van Gog en Magog; want dan zal er geen tijd meer zijn. Niet de tijd des oordeels of ná het oordeel, want daarna zal geen vervolging van de kerk meer komen. Na de duizendjarige binding van satan en heersing van de martelaren komt nog een tijd van loslating van de duivel, en de opstand van Gog en Magog.

Vraagt men: *wanneer dan?*

Ik antwoord uit hfdst. 19 en 20, dat het zal zijn ná de vernietiging van de Antichrist, en vóór de opstand van Gog en Magog. Dit blijkt uit al hetgeen tevoren is gezegd. 't Welk wij vooraf hebben laten gaan om deze sluitreden te nemen. Want zal die tijd niet zijn vóór de verwoesting van de Antichrist, en niet daarna, maar voor Gog en Magog, zoals bewezen is, dan is het de tijd tussenbeide, wanneer de Joden zullen bekeerd worden, en waarop een leven uit de dood zal volgen onder de Heidenen. Maar verwacht van mij niet een juiste bepaling van de tijd. Alleen zeg ik, dat ik ze niet zal beleven.”

2. TH. VAN DER GROE (1705-1784).

Van der Groe heeft een lange voorrede geschreven in de uitgave van Hutechons *verklaring over de kleine profeten*. Deel I. Bladzij 55 tot 57 schrijft Van der Groe over Koelman, hoe die geijverd heeft voor de waarheid. “Hoe hoog de heer Van Giffen, - een Coccejaans schrijver - hem geacht heeft, zulks kan gezien worden in zijn eigen voorrede voor zijn Werken, pagina 23; door de heer professor Voget uitgegeven.” Van der Groe refereert ook aan Jacobus Durham en diens verklaring van de Openbaring van Johannes: “Welk onvergelijklijk werk, dat ons oordeels alles overtreft wat tot hiertoe van geleerde mannen over dat duistere boek des Geestes is geschreven is, nu onlangs ook door Gods bijzondere Voorzienigheid in onze eigen taal is uitgekomen.

Voorrede van Th. Van der Groe in een *Verklaring van de Twaalf kleine Profeten*, door G. Hutechson, deel II.

“En de tijd zal eens geboren worden, naar Gods eeuwige voornemen van Genade over dit Zijn oude Volk, dat Hij zich eens weer in grote barmhartigheid, over hen ontfermen zal. En dat Hij hen Zelf, door het Evangelium, gepaard met Zijn Geest, weder zal aannemen, en hen in zijn Verbond weder zal inlijven, zo ras de Heidenen, - die laatst zijn aangenomen, éérs zullen ingegaan zijn. *Want de verharding is voor een deel over Israël gekomen, totdat de volheid der heidenen zal ingegaan zijn. Daar ná zal de Verlosser uit Sion komen, en zal de goddeloosheden afwenden van Jakob; en dit is hen een Verbond van Mij, zegt de Heere, als ik hun zonden zal wegnemen*, Rom. 11 : 25-27. En tot op die gewenste tijd strekt de vijfde Periode, of Tijdperk van Gods Verbond zich uit.

Maar alsdan, wanneer de tijd van der Joden bekering zal gekomen zijn, zal de **zesde** grote en aanmerkelijke verandering in de zaak van Gods verbond met de wereld geschieden, dewelke nog heden van ons in het geloof verwacht wordt, gelijk de Heere ons dezelve in Zijn Woord heeft geopenbaard. Zo ras als de volheid der heidenen zal ingegaan zijn, zal de Heere, als Israëls onveranderlijke Verbondsgod, zich in grote ontferming opmaken, om dit Zijn oude volk uit alle landen van de aardbodem, waarheen Hij het verdreven heeft, wederom te vergaderen tot Zijn verbond. Dan zal Hij haar allerwege in de wereld het Evangelium door bekwame dienaars en werktuigen laten prediken; en dat zelve ververgezellen met een zeer milde uitstorting van Zijn Geest zodat zij alsdan rijkelijk voordat grote gebrek des Geestes, wedervergouden zullen worden, hetwelk van hen, in de tijd van hun ongelovigheid, zoveel eeuwen lang geleden is. Gelijk een herder uitgaat, om zijn verstrooide schapen allerwege op te zoeken, en hen terecht te brengen tot zijn schaapskooi, alzo zal de Heere de afgedwaalde en verstrooide Schapen van het huis Israëls dan ook, met grote liefde en zorg, wederom allerwegen opzoeken; en hen wederbrengen tot de schaapskooi van Zijn Verbond. En dan zullen de arme Joden, die zolang, zonder God en Zijn Verbond, in de hoogste smaadheid en ellende geleefd hebben, en in alle landen van de wereld verstroot zijn geweest, tot de Heere hun God, met grote droefheid over hun zonden, en met grote blijdschap over Zijn onveranderlijke genade, wederkeren en omhelzen nu, met een hartelijk geloof en ootmoedigheid, ditzelve Verbond des Evangeliums, dat van hen zo lange tijd versmaad en verworpen is geweest. En alzo zal het Verbond dan weer, op de solemneelste wijze, tussen God en Zijn oude Volk opgericht worden, voor het oog van de gehele wereld.

O! wat zal dit een blijde en zalige tijd zijn op de aardbodem, als de almachtige God met Zijn eigen hand het oude Israël, na deszelfs langdurige verwerping, in Zijn verbond weder zal inenten; en als zij, tezamen met het Christendom uit de heidenen,

in één huis en kerk zullen wonen en zij allen de Heere zullen dienen met eenparige schouder! *Voorwaar, indien hun verwerping de verzoening der wereld is, wat zal de aanneming wezen, anders dan het leven uit de doden?* Romeinen 11: 15.

Wij achten het noch veilig, noch noodzakelijk te zijn, de bijzonderheden van deze grote bekering der Joden en van deze nieuwe verbondmaking tussen God en haar, al te nieuwsgierig na te speuren. Want hoe klaar en heerlijk de voorzeggingen der profeten daar ook van spreken, zo zal nochtans de vervulling in de tijd ons eerst het rechte licht aanbrengen, om alles, wat daarvan tevoren gezegd is, nauwkeurig te verstaan.

Het zal ons dan genoeg zijn te weten, dat, na die toekomstige bekering der Joden, zij en de Christenen uit de heidenen, alsdan bestendig een volk en kerk voor Christus zullen zijn, staande in hetzelfde verbond des Evangelies, en hebbende altijd enerlei lot van voor- en tegenspoed met elkaar; hetwelk dan alzo zal blijven duren tot des wereld einde toe.

Tot hoe ver dan ook de zesde periode of tijdperk van Gods verbond met de mensen zich zal uitstrekken.”

TH. VAN DER GROE Citaat uit zijn verklaring van de Heidelbergse Catechismus; de 2^e verhandeling naar aanleiding van vraag 52, over *het laatste oordeel*.

“Ziet daar Toehoorders! hier hebt gij nu een zakelijke beschrijving van de wijze, op welke het laatste, algemene oordeel ten jongsten dage, door Christus hier op de wereld zal gehouden worden. Wij hebben hier nu nog enige bijzonderheden rakende deszelfs omstandigheid te overwegen.

1. De eerste bijzonderheid is, aangaande de tijd, wanneer deze algemene gerichtsoefening op de aarde zal gehouden worden; hoe kort of hoe lang, het nog wel zal aanlopen eer die grote en doorluchtige dag des Heeren komt.

Reeds in oude tijden, is er een overlevering geweest onder de Joden, dat de wereld, juist zestig eeuwen, of zes duizend jaren staan zal; te weten, twee duizend jaren voor, twee duizend jaren onder, en twee duizend jaren na de wet. Volgens die berekening zou het laatste algemene oordeel dan nu, over omtrent drie honderd jaren, reeds moeten komen. Doch geliefden! Wij hebben hier niet te werk te gaan met menselijke overleveringen; maar alleen met de Heilige Schrift. En die heeft ons, van de juiste tijd des laatsten oordeels nergens enig bericht gedaan, maar die voor ons, mensen, met opzet verborgen gehouden. De Zaligmaker leert ons duidelijk Markus 13: 32: *Van dien dag en ure weet niemand; noch de Engelen, die in den hemel zijn; noch Hij als de Zoon des mensen hier op aarde; maar alleen de Vader*. In het algemeen wordt ons, in Gods Woord geleerd, dat de dag des algemenen oordeels zal komen op het einde der wereld, als al de uitverkorenen, zoveel er van eeuwigheid in het boek des levens aangetekend zijn, zullen zijn geboren; en God de Heere alles wat Hij nog besloten heeft te doen, in Zijn Kerk en in de wereld, zal hebben uitgevoerd en schoongemaakt, op Zijn tijd. Doch ofschoon de Heere voor ons mensenkinderen, dus de juiste tijd van het laatste oordeel heeft believe, om wijze redenen verborgen te houden, zo heeft Hij ons nochtans, verscheiden tekenen in Zijn Woord gegeven, die de komst van Christus ten oordeel noodzakelijk moeten voorafgaan. Van welke een gedeelte reeds vervuld is en het andere gedeelte nog na dezen, zal moeten vervuld worden.

De dingen die volgens de Heilige Schrift, nog voor des Heilands komst ten oordeel moeten geschieden, bestaan voornamelijk hierin:

- Dat nog eerst de antichrist moet vallen; zijn rijk geheel verbroken, en de stad Rome, de troon van het Beest verwoest moet worden.
- Dat nog eerst geheel het Joodse volk tot Christus moet bekeerd worden en de volheid der heidenen ingaan.

- *Dat zulks geschied zijnde, nog een verheerlijkte Staat der Kerk moet komen, waarin de gelovigen met Christus als Koning, een tijd van duizend jaren, hier op aarde zullen heersen, gedurende welke duizend jaren, de duivel in de hel zal gesloten worden, zodat hij in al die tijd de volkeren niet meer zal verleiden, volgens Openbaring 20.*
- Dat er dan, na die duizend jaren, nog weer een zeer zware vervolging, over de Kerk moet komen, verwekt door Gog en Magog die de legerplaats der Heiligen zullen omringen, en de kerk van Christus ten uiterste zullen benauwen. Na welke zware vervolging, die echter maar een korte tijd zal duren, deze Gog en Magog door vuur dat uit den hemel komen zal, zullen verslonden worden.

En dan, als al deze grote en doorluchtige dingen geschied zullen zijn, is het waarschijnlijk dat het einde der wereld nabij zal zijn en dat Christus eerlang ten oordeel zal komen.

Ziet geliefden, zo blijkt in dit alles dan nu dat de dag des oordeels, volgens Gods woord nog zo nabij niet is maar dat het nog meer dan duizend jaren zal moeten lijden.

Doch, bij dit uitstel vinden wij, die tegenwoordig leven geen het minste voordeel; dewijl een ieders dag om te sterven nadert. En zoals de dood de mens laat, zó zal de dag des oordeels hem vinden.

Het moet ons genoeg zijn te weten, hetzij vroeg of laat, een zo algemeen oordeel zeker eens over alle mensen zal komen, gelijk wij nu beschouwd hebben. (...)”

EPILOOG

Om de serie theologen te besluiten is gekozen voor W. á Brakel en Van der Groe. Ds. Ledeboer noemde Van der Groe *de laatste ziener*. Hun overtuiging was gegroeid door tal van voorgaande schrijvers en ze was gerijpt door de verlichting van Gods Geest. Niet dat die leraars onfeilbaar zijn, maar ze zijn onze leermeesters vanuit de Schrift, die in elk geval een zuiverder geloofsleven op de belofte beoefenden en uitstraalden dan wij in onze Godverduisterende eeuw.

Men schrijft, of men zegt soms van de kansel, *dat al de oudvaders die over de heerlijke kerkstaat geschreven hebben dwaalden, evenals de discipelen toen ze bij de Hemelvaart van Jezus een aards koninkrijk verwachten*. Hieruit spreekt wel een hoge achting voor die oude theologen om hen bij discipelen te vergelijken. Echter, als men zelf daar boven meent te staan, is de grote vraag of men weet, wat een vernederende gestalte is in gebedsworsteling aan de Genadetroon met het Woord van Jezus en de Geest der Profetie? Weet men wat het inhoudt om een lijdende en verachte Borg gelijkvormig te worden, Die dwars door het helse lijden Zijn hoop op Zijn God en Vader vasthield? Uit kracht van deze Borgtochtelijke hoop en verwachting van de lijdende Zaligmaker, Die niet beschaamd werd, zal niemand beschaamd worden die zijn zwakke hoop en vertrouwen mag stellen op een levende Jezus en een eedzwerend Verbonds-God; wanneer hij Hem maar vrijlaat in Zijn soevereine regering.

Dewijl wij dan broeders, een grote Hoge priester en de vrijmoedigheid hebben om in te gaan in het heiligdom, laat ons deze onwankelbare belijdenis der hoop vasthouden. Want Die het beloofd heeft is getrouw. De Vader heeft het niet alleen beloofd in de Schrift maar ook gezworen aan Zijn Zoon en door Hem ook aan ons, die geloven. De Vader heeft dit gedaan *opdat wij door twee onveranderlijke dingen, in welke het onmogelijk is dat God liegt, een sterke troost zouden hebben. Wij, die de toevlucht genomen hebben om de voorgestelde hoop vast te houden.*

De HEERE bereikt Zijn doel en daarin bestaat de zaligheid van Zijn kerk. *Geloofd zij de Heere God, de God van Israël, Die alleen wonderen doet. En geloofd zij de Naam Zijner heerlijkheid tot in eeuwigheid. En de ganse aarde worden met Zijn heerlijkheid vervuld. Hallelujah.* Psalm 72.

LITERATUURLIJST

Bij al de geciteerde schrijvers is de bron waaruit het citaat ontleend is vermeld, zowel als het jaar van uitgave. Deze worden hier niet apart weergegeven.

Behalve de genoemde auteurs zijn onder meer de volgende boeken geraadpleegd:

Biblia Hebraïca Editie Everardus van der Hooght

De Apocriefe boeken

J. Pimentel Hebreeuws-Nederlands woordenboek

Bijbelverklaring van Patrick, Polus, Welsh, Doddridge,	Amsterdam, 1740
Lowth, Withby, dr. Gill e. a. 17 delen.	
Bijbelverklaring van M. Henry.	J. H. Kok, Kampen
Bijbelverklaring van K. A. Dächsel.	Den Hertog, Utrecht
Korte Verklaring van de Heilige Schrift.	J. H. Kok, Kampen
Bijbels handboek.	J. H. Kok, Kampen
Bijbelse encyclopedie.	J. H. Kok, Kampen
Christelijke encyclopedie.	J. H. Kok, Kampen
The Internat. Standard Bible encycl. 4 delen.	Grand Rapids, 1986

Ds. C. den Boer,		
M. van Kampen,		
Ir. J. v. d. Graaf	Zicht op Israël	Boekencentrum, 1988
J. Calvijn	Verklaring van de kleine profeten,	De Groot, Goudriaan
J. H. Charlesworth	The Old Testament Pseudepigrapha	
Mr. I. Da Costa	Bijbellezingen, 9 delen	Amsterdam, 1879
J. Durham	Uitlegging over Openbaring	Rotterdam, 1745
S. H. Horn	Opgravingen bevestigen de Bijbel	1979
George Hutcheson	Zakelijke en praktikale verklaring van de Kleine profeten	1747

Flavius Joséfus	Al de werken	Amsterdam, 1722
W. Keller	En zij werden verstrooid onder de volken	Zwolle, 1977
L. Koehler and	The Hebrew and Aramic Lexicon	
W. Baumgarten	of the Old Testament	Brill, Leiden, 1994
S. I. Mulder	De vijf boeken van Mozes	Amsterdam, 1871
Chaim Pearl	Wegwijs in het Jodendom	Amsterdam, 1997
Dr. H. Prideaux	Het Oude en Nieuwe Verbond aaneengeschiedeld in de geschiedenissen der Joden en der aangrenzende volkeren, 2 delen,	1723
P. Siebesma,	Door het oog van de Rabijnen	
Dr. F. García Martínez en		
Dr. A. S. van der Woude.	<i>De rollen van de dode zee</i>	Kok, Kampen, 1995

De serie *ONVERVULDE PROFETIE* bestaat uit 6 delen:

1. **ZIET HEM, HIJ KOMT!**
De bekering van Israël tot verlevendiging van Christus' kerk op aarde.
2. **DE BEKERING VAN ISRAËL.** Preek over Zacharia 12:12 door Thomas Boston.
Met een toelichting over het grote belang hiervan voor onze tijd.
3. **DE UITSTORTING VAN DE HEILIGE GEEST.**
De heerlijke staat van Christus' kerk, vóór het eind der dagen;
In een preek over Ezechiël 39:29, door John Howe.
4. **DE HOOP VAN CHRISTUS' KERK.**
Studie over de toekomstverwachting van Godgeleerden uit Engeland in de 17^e eeuw.
5. Enkele hoofdstukken uit: **DE GESCHIEDENIS VAN DE VERLOSSING.**
Door Jonathan Edwards. Hieraan toegevoegd de visie over het
MILLENNIUM. Door J. C. Philpot
6. **TOEKOMSTVERWACHTING VOOR DE KERK VAN CHRISTUS**
DE VISIE VAN NEDERLANDSE THEOLOGEN OVER DE
ONVERVULDE PROFETIE
7. **VERWACHTING VOOR CHRISTUS' KERK VANAF HET**
RÉVEIL
DE VISIE VAN NEDERLANDSE SCHRIJVERS VANAF HET 'RÉVEIL' OVER DE ONVERVULDE
PROFETIE